

Türk Psikoloji Bülteni

Turkish Psychological Bulletin

Cilt 12, Sayı 38, Temmuz 2006
Volume 12, No. 38, July 2006
(Basım Tarihi Aralık 2006)

Türk Psikologlar Derneği Yayınıdır
Publication of the Turkish Psychological Association
Yayın Türü: Yaygın

Sahibi

Türk Psikologlar Derneği Yönetim Kurulu Adına
Doç. Dr. Gonca Soygüt

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Gonca Soygüt

Yayın Yönetmenleri

Dr. Okan Cem Çirakoğlu
Uzm. Psk. Zuhâl Yeniçeri

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Doğan Kökdemir
Uzm. Psk. Kürşad Demirutku
Başak Karagöz

Teknik Editör

Doç. Dr. Doğan Kökdemir

Kapak Tasarımı

Öğr. Gör. Mete Yaman

Türk Psikoloji Bülteni, altı ayda bir yayınlanır ve aidat borcu olmayan dernek üyelerine ücretsiz gönderilir. Kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında, tamamı ya da bölümleri yazılı izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Bülten'deki yazıların içeriğinden yazarların kendileri sorumludur.

Yazışma Adresi

Türk Psikologlar Derneği
Meşrutiyet Caddesi, No: 22 / 12
06640 - Ankara

Tel: 0312 - 425 6765 Faks: 0312 - 417 4059 e-posta: bilgi@psikolog.org.tr
Bulten e-posta: bulten@psikolog.org.tr internet: http://www.psikolog.org.tr

Türk Psikologlar Derneği, Bakanlar Kurulu'nun 97 / 10448 sayılı ve 19.12.1997 tarihli kararı ile "Kamu Yararına Çalışan Dernek" statüsü kazanmıştır.

Türk Psikoloji Bülteni

Cilt 12, Sayı 38, Temmuz 2006

İçindekiler

Editörden...	i
TPD Yönetim Kurulu'ndan...	ii

Gündem: Bilim ve Yöntem

Bilimsel Öneri Üretmede Korkularımız	1
Bilimin Sınırları, Yöntemi, Bilim Üreticilerin Sorumlulukları ve Psikolojiye Dair	7
Psikolojide İndirgemecilik	18
Psikolojide Kontrol Problemi	21
Psikolojide, Göç Çalışmalarındaki Metodolojik Problemler ve Çözüm Önerileri	27

Gündem Dışı Konular

İlköğretimde Zorbalık ve Kurban Olma: Ergenlik Öncesi Çocuklarda Zorbaların, Kurbanların, Zorba/Kurbanların ve Katılmayan Grubun Karşılaştırılması	43
Cinsel Senaryolar (Şemalar) ve Heteroseksüel Saldırganlık	59
Sınır Kişilik Bozukluğu Hastası:Psikodinamik Perspektiften Tanı, Kuram ve Tedavi Üzerine Bir Güncelleme	68
Kanserin Psikososyal Yönleri	81
Toplumsal Cinsiyet Sosyalleşmesine İlişkin Kuramlar	92

Dernek'ten Haberler

11. Ulusal Psikoloji Öğrencileri Kongresi'nin Ardından...	101
14. Ulusal Psikoloji Kongresi'nin Ardından...	103
Klinik Uygulamalar ve Hayvan Laboratuvarı Araştırmalarından Çıkarılan Dersler	105
Erken Dönemde Bağlanma ve Sonraki Gelişim Üzerindeki Etkileri	113
Türkiye Ulusal Ruh Sağlığı Politika Raporunun Değerlendirilmesi	121
Türk Psikologlar Derneği İzmir Şubesi Yeni Yönetim Kurulu Göreve Başladı	124
1. Psikoloji Lisansüstü Öğrencileri Kongresi	127
Selim Hocanın Fareleri	128
Bülten'den Haberler	129

Editörden...

Değerli Üyelerimiz,

Türk Psikoloji Bülteni uzun süredir Türk Psikologlar Derneği'nin sesi olma işlevini yerine getirmektedir. Üyelerimizin alan-daki gelişmeleri takip edebilmelerini kolaylaştırmayı ve Dernek'le üyelerimiz arasındaki iletişimi sağlamayı hedefleyen Bülten, Yayın Yönetmenlerimizin özverili çalışmaları sonucunda bugünlere kadar geldi.

Bildiğiniz gibi, Nisan 2006' da yapılan Genel Kurulumuzda TPD Genel Merkez Yönetim Kurulu seçimleri de yapılmış ve yeni yönetim kurulumuz görevine başlamıştır. Bu değişikliğe ek olarak, Yayın Yönetmenlerimiz sürdürdükleri görevlerini yeni bir ekibe teslim etmek istediklerini bildirmişlerdir. Bu nedenle, Bülten'in gelişimine son derece önemli katkılar yapan ve Bülten'in devamlılığını sağlayan Yayın Yönetmenlerimiz Uzm. Psk. Banu Yılmaz ve Uzm. Psk İlgin Gökler'e ve Yayın Kurulunda görev alan Dr. Derya Hasta, Dr. Şengül Bahadır ve Zuhal Yeniçeri arkadaşlarımıza yeni yayın ekibi ve TPD Genel Merkez Yönetim Kurulu adına teşekkürlerimizi sunarız.

Yeni yayın ekibi olarak, Bülten'in yayınlanmasında bir süredir devam etmekte olan "Özel Gündem" uygulamasını sürdürme kararı aldık. Bu amaçla belirlediğimiz özel gündem temalarını sizlere internet üzerindeki listeler aracılığıyla duyurmaya çalıştık. Elinizdeki bu sayıda da "Bilim ve Yöntem" temasını ele aldık. Bülten'de yayınlanacak yazıların niteliğini ve kapsamını zenginleştirmek adına, bundan sonra yayınlanacak olan üç sayının özel gündem temalarını şimdiden yayınlayarak yazarlara hazırlık yapma olanağı sağlamak istedik. Detaylarını iç sayfalarda okuyabileceğiniz gelecek üç sayının özel gündem temalarını ve son yazı gönderme tarihlerini hatırlatma

amacıyla aşağıda bir kez daha belirtmek istiyoruz.

1. Psikolojinin Tarihsel Gelişimi: Ekoller, Paradigmalar ve Perspektifler (Son yazı gönderme tarihi: 30 Şubat 2007)
2. Psikolojide Ölçme, Değerlendirme ve İstatistik Uygulamaları (Son yazı gönderme tarihi: 30 Mayıs 2007)
3. Psikolojide Araştırma, Yayın ve Uygulama Etiği (Son yazı gönderme tarihi: 30 Kasım 2007)

Bülten'in gelecek sayılarında geçmişte de olduğu gibi özel gündem kapsamı dışında kalan haberlere, tartışmalara, makalelere ve duyurulara yer verilmeye devam edilecektir. Sizleri göndereceğiniz yazılarınızla Bülten'e katkıda bulunmaya davet ediyoruz.

Yazılarınızı bulten@psikolog.org.tr e-posta adresine gönderebilirsiniz.

Dr. Okan Cem Çırakoğlu
Türk Psikoloji Bülteni Yayın Kurulu a.

TPD Yönetim Kurulu'ndan...

Değerli Üyelerimiz,

Bizler, 2006-2008 Yönetim Kurulu Üyeleri olarak, göreve geldiğimiz günlerde meslek örgütümüze ne gibi katkılarımız olabileceği konusunda düşündük, tartıştık, heyecanlarımızı paylaştık ve sonuçta aşağıdaki misyon metnimizi kaleme aldık.

Bu süreçte, öncelikle, 30 yıl öncesinde kurulduğumuz günlerde belirlenen temel misyonlarımızı gözden geçirdik. Burada tekrar değinecek olursak, üç temel misyonumuzu, bilim ve uygulama alanında mesleğimizi yüksek standartlara ulaştırmak; üyelerimizin özlük haklarını korumak; bilimsel bilgi ve uygulamaları kamu yararına sunmak olarak özetleyebiliriz.

Geriye dönüp baktığımızda, belirtilen hedefler açısından bazıları hayal edilmesi güç adımlar atıldığını bir kez daha gördük. Hele ki Posta Kutusu 117'den başlayan serüvenimizi hatırladığımızda... Bu süreçte emeği geçen önceki Yönetim Kurulları'na ve meslek örgütümüze gönül veren herkese camiamız adına teşekkür ederiz.

Şimdi bizlere düşen, misyon metnimiz çerçevesinde, Türk Psikologlar Derneği'ni birkaç adım daha ileriye götürmek. Aşağıdaki metinden izleyebileceğiniz gibi, ana teması bilim-eğitim faaliyetlerine ağırlık vermek ve standardizasyon olan misyonumuzun gerçekleşmesi, ancak siz değerli üyelerimizin geniş katılımlı katkısıyla olanaklıdır.

Bu süreçte desteğinizin arkamızda olduğun inancıyla Derneğimizin kuruluşunun 30. yılına tanıklık etme heyecanını birlikte yaşama dileklerimiz ve saygılarımızla.

TPD Genel Merkez YK a.

Doç. Dr. Gonca SOYGÜT
Genel Başkan

Türk Psikologlar Derneği Genel Merkez Yönetim Kurulu Misyonu (2006 - 2008)

Türk Psikologlar Derneği 2006-2008 Yönetim Kurulu, Derneğimizin tüzüğünde yer alan misyonları doğrultusunda, görevde olduğu süre içerisinde psikolojinin araştırma ve uygulama alanlarında bilimselliğe daha çok vurgu yaparak, günümüz biliminin gerektirdiği niteliklere sahip, bilimsel ve eğitimsel etkinlikler aracılığıyla meslektaşlarımızın ve öğrencilerimizin gelişimlerine katkıda bulunmayı ve eğitim kurumları arasındaki müfredata dayalı farklılıkları bilimsel zenginlikler olarak görmek koşuluyla "psikoloji eğitiminde minimum standartlar"ın belirlenmesini ve "akreditasyon" süreçlerini tamamlamayı ve ülkemizdeki psikoloji eğitiminin kalitesinin yükselmesine katkıda bulunmayı öncelikli hedefleri olarak görmektedir.

1. Psikoloji Eğitiminde Minimum Standartların ve Akreditasyon Kriterlerinin belirlenmesi amacıyla çalışmakta olan komisyonların daha etkin çalışabilmeleri için onlara destek olmayı sürdürmek ve süreci tamamlamak,
2. TPD çatısı altında verilen eğitimlerin standardizasyonunun sağlanması ve eğitimlerin kredilendirilmesi sistemine geçilmesi için gereken düzenlemeleri yapmak,
3. TPD'nin düzenlediği ve organizasyonuna destek verdiği bilimsel etkinliklerin sayısını artırmak ve içerik açısından zenginleşmesini sağlamak,
4. Psikoloji lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine yönelik, bilimsel toplantı, çalıştay, eğitim seminerleri ve konferanslar düzenlemek,
5. Psikoloji lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin düzenlediği ya da içinde

yer aldığı bilimsel etkinliklere ve akademik çalışmalara bireysel ve kurumsal anlamda destek sağlamak,

6. Psikoloji alanında çalışan üyelerimizin özlük haklarının korunması ve iyileştirilmesi için gereken girişimlerde bulunmak,
7. TPD'nin uluslararası kurum ve kuruluşlarla ilişkilerini güçlendirerek Türkiye'deki psikoloji biliminin ve uygulamalarının zenginleşmesine katkıda bulunmak,
8. Ulusal kurum, kuruluş, dernekler ve üniversitelerin psikoloji bölümleriyle işbirliğine girerek topluma yönelik hizmetlerin kapsamını ve kalitesini artırmak.
9. Kamu yararına dernek olmanın verdiği sorumlulukla, internet sitesinin üyelerimiz ve toplum tarafından daha etkili kullanılabilmesi için gereken düzenlemeleri yapmak.

Gündem: Bilim ve Yöntem

Bilimsel Öneri Üretmede Korkularımız

Yrd. Doç. Dr. Hakan Çetinkaya

Muğla Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

chakan@mu.edu.tr

Belirli bir bilim alanında araştırma, araştırmacının ilgili çalışma alanına ilişkin ilgi ve merakından temel alır. Sözkonusu merak ve ilgi, konu alanına ilişkin bilgisi derinleştikçe bireyin önemli bir "derdi" haline gelir. Bu derdin çeşitli kaynakları bulunmaktadır. Bunlar arasındaki en sağlıklı dert olarak düşünülebilecek olanı, belki de, araştırmacının bilme açlığından kaynaklanandır. Bu yazı ile, özellikle öğrencilerimizin ve işin başındaki genç araştırmacıların sıklıkla deneyimledikleri daha az sağlıklı bulduğum dertleri ve bunların çözümlerine ilişkin bir dizi öneriyi biraz da David Martin'in *Doing Psychology Experiments* (2003) adlı kitabından esinlenerek listelemek istedim.

DeneySEL Psikoloji dersleri bir çok öğrenci için "unutulmaz"dır. Bu dersleri unutulmaz kılan genellikle öğrencilerin ders içeriği ya da bilimin mekanizmasına yönelik yeni bir şeyler öğrenme isteğinin tatmin ediliyor olmasından çok, onlardan istenen araştırma önerisi hazırlamakta deneyimledikleri - kimine göre, "travmatik" yaşantıdır.

Derste, çeşitli araştırma yöntemleri incelenmiş, deney düzenlemeye ilişkin kurulumlar tartışılmış, kontrol problemleri ve istatistiksel tekniklere ilişkin mantık yerine oturtulmuştur. Şimdi dersi unutulmaz yapacak aşamaya gelinmiştir: Öğrenciler bireysel ya da oluşturacakları gruplarla bir araştırma önerisi hazırlayacaklardır. Bu noktada öğrencilerden gelen ilk soru genellikle "Şimdi ne yapacağım?" sorusudur. Kırk kişilik sınıf neyi araştıracakları konusunda tam bir suskunluk halindedir, kimseden fikir çıkmaz. Karşınızda "fikirsiz" bir grup durmaktadır. Oysa aynı öğrenciler daha on yıl öncesinde yaşama ilişkin son derece

geniş bir merak dağarcığına sahip çocuklar olarak, ebeveynlerini soru yağmuru altında bunaltmışlardır: "Anne neden bazı insanlar sigara kullanıyor?", "Arkadaşım Ali neden sol eliyle yemek yiyor?", "Neden sınıftaki kızların hepsi de benden daha uzun?", vb. Belli ki, karşınızdaki grup aslında araştırma önerisi hazırlamakta fikirsiz değil, fakat fikirleriyle ilgili bir şeylerin yanlış olmasından korkmaktadır. Bu korku durumu, öğrencilerin doğal yaratıcılığını ketlemektedir.

Araştırma önerisi üretme korkusu genellikle irrasyoneldir ve psikoloji deneylerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Psikolojide sözkonusu irrasyonel korkular fobiler olarak adlandırılır. Fobik durumlar bireyin korku nesnesinden kaçınmaya yönelik aşırı ve mantıksal olmayan kaçınması ile karakterizedir. Buradan hareketle, öğrencilerimizin araştırma önerisi üretmeye ilişkin olarak deneyimledikleri bu irrasyonel korkuları inceleyebiliriz.

"Ben Kim Oluyorum da Araştırma Önerisi Üreteceğim" Korkusu
Buişdahilerinişidirophobia

Bu korku temelini araştırmacılara ilişkin olarak geliştirilmiş kalıp yargılardan alır. Bir araştırma makalesi okurken, çalışmayı yapan araştırmacıyı zihnimizde canlandırırız. Zihnimizdeki görüntü aşağı yukarı şöyle bir şeydir: 40-50 yaşlarında, "kerli-ferli", hata affetmeyen, oldukça ciddi ve başka bir dünyadan olması muhtemel bir dahi kişi (beyaz önlüğü de unutmadan ekleyelim). Oysa gerçekte, araştırmacılar genellikle genç, sıradan görünümlü, tıpkı diğer herkes gibi zaman zaman olmadık hatalar yapan, düşüncesiz laflar eden insanlardır.

Bu korku, oldukça yaygın bir durumu ifade etmekle beraber, tedavisi vardır ve görelî olarak da kolaydır. En etkili tedavi belki de olabildiğince çok sayıda araştırmacı ile tanışmak ile mümkündür. Onlarla tanışıklığınız arttıkça göreceksiniz ki, bu tip iyi işleri yapmak için dahi olmak gerekmiyor ve dahası sizin önerileriniz de onların işe başladıkları zamanlardaki kadar kabul edilebilir ve iyi fikirlerden oluşuyor.

“Bu İşte Yapayalınızım” Korkusu
Hocanın’olurelimibirakmaphobia

Aslında bu korkunun temeli çok daha derinlerde araştırılabilir, fakat kendi deneyimlerim ve öğrencilerimle olan etkileşimlerimden hareketle bu korkunun temelinde yaratıcılık ile formel eğitim arasındaki olumsuz ilişkinin varlığını önermek isterim. Formel eğitim süreci aslında birçok açıdan öğrencinin düşünsel etkinliklerinin dizginlenmesi ve kalıplara konması amaçlarına hizmet etmektedir. Her ne kadar bu eğitim öğrencilerin sistematik düşüncelerine, mantıksal uslamalar yapmalarına yardım etse de, klasik bir öğretmen için eğitimin başarısı genellikle öğrencilerden gelen sıradışı fikirlerin süreç içerisinde ne kadar azaldığıyla ölçülmektedir. Klasik bir öğretmen, sürecin birincil kaynağıdır ve öğrencilerin işi öğretmenlerini dikkatle izlemek, onun yönergeleri doğrultusunda hareket etmektedir. Söz konusu süreç, gencin yaratıcılığını dışavurmasına pek fazla izin vermez hatta yer yer yaratıcılığı törpüleyici bir işlev görür. Dizgenin sonunda öğrenciden bir araştırma önerisi geliştirmesinin istenmesi, öğrenciyi şokta bırakır. Bu noktada öğrenci, tam da öğretmeniyle el-ele yürümeye alışmışken, bir yalnızlık şoku yaşar. Öğrenciye göre, “fikri öğretmeni verse” herşey daha kolay olacaktır.

Bu yaygın korku durumunun tedavisi biraz daha zor gibi görünmektedir. Fark ettiğiniz gibi, burada öğrenci kadar

öğretmene de önemli işler düşmektedir. Bu yazıyı okuyan öğretmenin kendisine düşen dersi çıkardığını varsayarak biz yine öğrencilere dönelim. Öncelikle, öğrenci yalnızlığını giderecek bir sosyal donanıma sahip olduğunu aklından çıkarmamalıdır. Çevresinde kendisi gibi 39 kişi daha yer almaktadır. Öğrenciler kendilerini daha rahat hissedebilecekleri küçük gruplar oluşturup bu gruplarda fikirlerini özgürce dillendirip tartışabilirler. Sonra, geliştirdikleri fikir prototiplerini, kendilerini yakın hissettikleri üst sınıf öğrencileri ile ya da ders asistanları ile paylaşabilirler. Daha da iyisi, görüşlerini öğretmeni ile ayarlayacağı bir özel randevuda formüle edebilirler. Göreceksiniz ki, önerilen bu alternatifler yaratıcılığınızın yeniden canlanmasına ve kendinize güveninizin tazelenmesine yardımcı olacaktır.

“Geliştirdiğim Fikirler
Orijinal Olmuyor” Korkusu
Taklitçiphobia

Bu korkuya sahip insanlar tümüyle “orijinal” olmadıkça bir öneride bulunmaktan kaçınırlar. Bu korkuya genellikle, işe yarar fikirlerin hepsinin zaten önceden önerilmiş olduğu inancı eşlik eder. Taklitçi olma korkusuna sahip bireylere göre, zaten psikolojide pek az sayıda orijinal çalışma vardır, dolayısıyla eklenecek yeni bir şey kalmamıştır.

Bu korkudan kurtulmanın bir yolu ilgilendiğiniz alanda daha önce nelelerin yapılmış olduğuna bakmak olabilir. İlgilendiğiniz konuya ilişkin birkaç anahtar sözcükle yapacağınız bir tarama, sanılanın aksine, birçok çalışmada başka birilerinin yönteminin çeşitli varyasyonlarının kullanıldığını; yine birçok çalışmada başka birilerinin önerdiği kuramların test edildiğini gösterecektir. Unutmayınız ki, bilim her zaman büyük sıçramalarla değil, fakat küçük adımlarla ilerlemektedir. Dolayısıyla, tümüyle orijinal bir fikrin zihninizde canlanmasını beklemek,

ilgi duyduğunuz alanın gelişmesine katkı olasılığınızı azaltacaktır.

“Fikirlerim Çok Basit” Korkusu
Basittenbilimolmazophobia

Geliştirdikleri fikirlerin basit olacağı korkusuna sahip bireyler, kendilerini bir kerede bilimin gidişini değiştirecek büyük deneyler düşünmek zorunda hissedebilirler. Onlara göre, eğer bir şey basit ise, o şey bilim olamaz. Bu görüş, sadece öğrenciyi araştırma önerisi geliştirmekten alıkoymaz, aynı zamanda bilimin temel parsimoni ilkesine de aykırıdır. Bilimin parsimoni yani basitlik ilkesine göre, bir gözleme ilişkin açıklamalar arasından en yalın olanı seçilmelidir. Her ne kadar karmaşık deneylerin bazı avantajları olabilirse de, araştırmacı araştırma problemine yanıt oluşturacak en basit deneysel kurulumunu hedeflemelidir.

İlginç olarak, fikirlerinin basit olacağı korkusuna sahip bireyler, genellikle büyük deneylerini tamamlayamazlar ve tamamlayabildiklerinde ise, elde ettikleri sonuçları yorumlamada büyük güçlükler yaşarlar.

Dolayısıyla, başlangıç olarak, basit düşünmekte yarar olduğunu unutmayınız. Alanda ilerledikçe daha karmaşık araştırma problemleri oluşturmak için fırsatınızın her zaman olacaktır.

“Ben Makina Techizattan Anlamam O Kadar İşi de Elle Yapamam” Korkusu
Araçgereçophobia

Bu korkunun genel olarak iki görünümü sözkonusudur. Araçgereçfobikler, bir yandan bilimin ancak son derece gelişmiş techizatla mümkün olduğuna inanırken, diğer yandan da sözkonusu donanım olmadığı durumlarda işleri elle yapamayacaklarından korkarlar.

Elbette kimi araştırma durumlarında

oldukça sofistike makine ve techizata gereksinim vardır ve elbette kimi çalışmalar yoğun mekanik beceriyi gerektirir; fakat psikolojideki büyük çalışmaların birçoğu karmaşık cihazlar ve mekanik becerilere gereksinim duyulmaksızın gerçekleştirilmiştir. Albert Bandura'nın psikolojide önemli bir yer tutan Sosyal Öğrenme Kuramı birkaç basit oyuncakın araç-gereç olarak kullanıldığı deneylerden temellenmiştir. Bir başka örneğe bakalım: 1996 yılında ABD'de düzenlenen bir bilim fuarında, gençler geliştirdikleri projelerini sunma ve yarıştırmaya şansı elde etmişlerdi. Fuarda kanalizasyon atığından içme suyu elde etmeye yönelik projelerden, otomobil sürücülerinin park etmelerini kolaylaştırıcı sistemlere kadar birçok farklı proje yarışmaktaydı ve kazananı belirleyecek jüri ülkenin ileri gelen üniversitelerindeki bilim adamlarından kuruluydu. O yıl birinciliği 16 yaşındaki bir öğrenci aldı ve projesi, iki yıllık bir dönemde bahçelerinde besledikleri bir hindinin davranışlarının oldukça dakik ve sistematik bir biçimde bir deney defterine kaydedilmesine ilişkindi. Şampiyon gencin projesinde yer alan en karmaşık donanım kullandığı bir kalem ile tuttuğu deney defteriydi.

Psikolojinin birçok alanı için karmaşık donanımlara gereksinim yoktur. Örneğin, sözel öğrenme, kavram geliştirme, tutumların değerlendirilmesi ve kişilik gibi alanlarda genellikle gereksinim duyacağınız kalem ve kağıttan fazla değildir. Unutulmamalıdır ki, makine techizat araştırma yapmanızı kolaylaştırır, araştırmanın kendisi değildir. Ayrıca, karmaşık donanımlara gereksinim duyduğunuzda,

donanımın nasıl kullanılacağını size öğretebilecek bir kaynak her zaman bulunabilir.

"Sayılarla Aram Hiç İyi Değil" Korkusu *İstatistikophobia*

Sayılar genellikle korkutucudur. Öğrencilik yıllarımda tüm çabasına karşın istatistik derslerinde başarılı olamayan bir sınıf arkadaşımın isyan içerisinde, istatistik için *"olaylar arasındaki yasal olmayan ilişkilerin sayısal legalizasyonu"* ifadesini kullandığını hatırlıyorum. Buradan istatistiğin önemli olmadığı gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Kaldı ki, istatistik bilim değil bilimsel bilginin değerlendirilmesinde kullanılan bir araçtır ve elde ettiğimiz bulguları anlamlı hale getirmek, sonuçlarımızı yorumlanabilir hale getirmek için istatistiğe gereksinimimiz vardır.

Sayılarla ve istatistikle aranız iyi olmasa da iyi araştırma önerileri üretebilirsiniz. Öncelikle, görel olarak çok karmaşık yerine, daha az karmaşık istatistiksel işlemler gerektiren öneriler üretmek yoluyla, elde edeceğimiz verileri analiz edemediğiniz için atmak zorunda kalmayabilirsiniz. Ayrıca, sayılarla oynamayı sizden daha çok seven birisinden verilerinizi analiz etmesi konusunda yardım isteyebilirsiniz ve bu da -özel bir takım durumlar dışında- tümüyle bilim etiği içerisinde bir davranıştır.

"Mükemmel Olamayacağım" Korkusu *Yabireksiğimçikarsaphobia*

Bazı öğrenciler son dakikaya kadar önerilerinden sözetmekten kaçınırlar. Önerilerini teslim etmeye gelirler ve tam o sırada bir eksiklik farkedip ek süre isterler, ek sürenin bitiminde, öneride sayısız defa değişiklik yapılmış olduğunu şaşkınlık içerisinde öğrenirim. Yine de öğrenci bir şeylerin eksik olduğu kaygısı içerisinde. Kimi öğrenciler ise, düşündükleri projenin hiçbir zaman mükemmel olmayacağı inancıyla işe başlayamazlar.

Bu korkunun temelinde, belki de, öğrencilerin dergilerde okudukları makalelerle kendi raporlarını karşılaştırıyor olmaları yatmaktadır. Oysa, bir araştırma önerisinin üretilmesi, bir makalenin bir dergide yayınlanabilir hale gelmesindeki ilk adımdır. Bir deneysel fikir tamamlanmış bir çalışmanın çekirdeğidir, onun gelişip olgunlaşması sonraki bir dizi inceleme çalışmayı gerektirir. Dolayısıyla, bir önerinin tamamlanmış bir araştırma makalesi ile karşılaştırılması doğru değildir. Bir bakıma, mükemmel hiç bir zaman ulaşılmayacak bir hedeftir ve aslında mükemmel bir çalışma da yapılmış olan çalışmadır.

"Yeterince Bilimsel Algılanmayacağım" Korkusu
Jargonophobia

Bir bilim alanı süreç içerisinde üyeleri arasındaki iletişimi ekonomik ve etkili kılacak biçimde alana özgü bir terminoloji geliştirebilir, buna jargon adı verilir. Alana özgü terminoloji kimi araştırmacılar tarafından yaptıkları işi başkaları için anlaşılabilir ya da belirsiz yapmak için de kullanılmaktadır. Bu araştırmacılar böylelikle daha bilimsel algılandıklarını düşünebilmektedir. Örneğin, daha bilimsel algılanmak kaygısıyla, araştırmacı, sözcüklerin grup halinde daha iyi öğrenilip öğrenilmediğini şöyle ifade edebilir: *"Sözel materyalin geri getirilmesinde taksonomik ve kategorik kümelerin etkisi"*. Ya da aynı çevrede yaşayan farklı etnik kökene sahip bireyler üzerinde akran gruplarının baskısını ifade etmek için, *"Akran-grubu örselenmesinin bir fonksiyonu olarak etnik bağlanmanın demografik dağılımı"* ifadesi seçilebilmektedir. *"Kişi algılamada bağlanma tercihlerinin boyut belirginliği üzerindeki etkisi"* gibi bir ifade ile ise, aslında belirli gruplara katılmalarında bireylerin birbirlerini nasıl gördükleri bakımından farkların olup olmadığı anlatılmak istenmektedir.

Oysa, bilim temel olarak herkes içindir ve bilim insanı için her şeyden önce

fotograflarını sık sık incelemektedir. Eşi Dorothea Nawiaskey, Hess'in gözbebeklerinin kuş resimlerine bakarken genişlediğini fark eder. Bu basit gözlem Hess'in duygusal bakımdan yüklü görsel imgelere verilen gözbebeği tepkilerini çalışmaya yöneltir (Waite, 1999) ve bu gün pupillometry olarak bilinen alanın varlığını işte bu günlük gözleme borçluyuz. Benzer biçimde Pavlov'un köpeklerin yiyecek tozundan başka uyarıcılara da salyalama tepkisi verdiğiğine ilişkin gözlemleri bu gün klasik koşullamanın temellerini oluşturmuştur (Todes, 1999). Son olarak, eğer İsviçreli biliminsanı Jean Piaget'nin, biberonu gözden uzak bir yere sakladığı zaman kızı Jacqueline'nin yutkunma sesi çıkarmayı bıraktığına ilişkin basit gözlemi olmasaydı, belki de bu gün Piaget'yi "ünlü bir saat yapımcısı olarak anıyor olacaktık" (Martin, 2003).

Gözlemler yaparak işe başlamak birçok öğrenci için oldukça verimli olmakta, öğrenciler kısa bir gözleme sürecinin ardından onlarca, hatta yüzlerce araştırma fikri üretebilmektedir. Öte yandan üretilen önemli fikirlerin tümü deneysel olarak test edilebilir olmayabilir. Şimdi soru, bu fikirlerin bir deneye nasıl dönüştürüleceğine ilişkindir. Deneysel sorular mutlaka şu üç koşulu sağlamalıdır: (1) Test edilebilirlik, (2) Gözlenebilirlik ve (3) Tekrarlanabilirlik. Örneğin, "Dinsel açıdan vücuda dövme yaptırmak yanlış mıdır?" ya da "Kadınların açık-saçık giyinmesi doğru mudur?" gibi ahlaki sorular hakkında bireylerin tutumlarını ölçebilesek de, bu soruları doğrudan bilimsel olarak test edemeyiz. Dolayısıyla, şimdi listemizden bu tip soruları çıkaralım. Bazı sorular da gözlenebilirlik koşulunu sağlamadığı için çalışmayabilir. Örneğin, "Köpekler, insanlar gibi mi düşünürler" ya da "Benim kırmızı rengine ilişkin yaşantım seninki ile aynı mıdır?" gibi soruları da listeden çıkaralım. Son olarak, listemizden, varsa, güvenilir bir biçimde tekrarlanabilirliği olmayan durumlara

anlaşılabilir olmak önemlidir. Bir biliminsanı kullandığı dilin arkasına saklanma gereksinimi duymaz ve iyi bir fikir, nasıl ifade edilirse edilsin iyi bir fikirdir (tabii ki, kullanılan dilin kurallarına sadık kalmak koşuluyla).

Şimdi Bir Sürü İş Alacağım Başıma Korkusu İşphobia

Eğer fikir üretmenize engel oluşturan temel korkunuz çalışmak ise, üzgünüm bu korkunun şimdilik bir tedavisi yok. Yine de size basit ama etkili bir öneride bulunmadan edemeyeceğim: Çalışmadan, üzerinde çaba göstermeden bir şeyler elde edebileceğinize ilişkin inançlarınız varsa, bunlardan vazgeçin; "ama benim bu yönde gözlemlerim var, kimileri hiç çalışıp çabalamadan bir şeyler elde ediyorlar" diye üstelenecekseniz, size yanıtım, "bilim için bu bir yanılısamadan başka bir şey değildir" olacaktır.

Buraya kadar olan kısımlarda sıklıkla yaşanan ve test edilebilir fikirler üretmenizi engelleyebilen bir takım irrasyonel korkulardan söz ettik, umarım bu sizde korkularınıza yönelik bir farkındalık yaratmıştır. Şimdi çalışma öneriniz için fikir üretmenize yardımcı olacak kaynaklara değinelim.

Bilimsel Çalışma Önerileri İçin Fikir Kaynakları

Belki de en güçlü ve temel fikir kaynağı size en yakın çevrenizden gelecektir. Çevrenizde olup bitenleri gözlemeniz kısa sürede çok sayıda deneysel olarak test edilebilir hipotezlere ulaşmanıza yol açabilecektir. Gerçekten de deneysel psikolojideki klasik çalışmaların birçoğunun çıkış noktası basit günlük gözlemlerdir. Örneğin Alman biliminsanı Ekhard Hess (1916-1986) kuşlarda basımlamanın (imprinting) öğrenme ile ilişkisine yönelik çalışmalarını yürütürken çektiği kuş

ilişkin soruları da çıkaracağız. Örneğin, duyumötesi algılama ya da hipnotik telkin savunucuları bu durumların ancak belirli koşullar altında gerçekleşebildiğini ve bu koşulların ne zaman uygun olduğunun da önceden yordanabilmesinin mümkün olmadığını ileri sürmektedirler (Martin, 2003). Bu durumda bu fenomenlerin varlığının test edilmesi olanaklı olmayacaktır.

Şimdi gözlemlerimizle elde ettiğimiz listede kalan fikirlere bakalım. Bunlardan bazılarının deneysel bazılarının da korelasyonel olduğunu göreceksiniz. Örneğin, eğer sorunuz spor araba satın almayı tercih edenlerin daha hızlı araba kullanıp kullanmadıklarına ilişkin ise, bu bir korelasyonel ilişkiye yönelik bir düzenlemeyi gerektirecektir. Öte yandan, sorunuzu insanlara spor araba kullanma fırsatı verildiğinde daha hızlı kullanıp kullanmayacakları biçiminde değiştirirseniz sorunuzu deneysel olarak test edebilirsiniz.

Deneysel fikir geliştirmenin daha az heyecan verici bulabileceğiniz bir yolu da diğer araştırmacıların çalışmalarını okumaktır. Bu yaklaşımın en büyük avantajı size geliştirmekte olduğunuz fikrin dergi editörleri ve hakemleri tarafından onaylanmış ve kabul görmüş versiyonlarını inceleme şansı sağlamasıdır. Ayrıca, daha önce benzer fikirlerin test edilmiş olması ciddi ölçüde bir zaman ve emek tasarrufu sağlayacaktır. Ek olarak, daha önceki çalışmalarda geliştirdiğiniz fikri test etmeye uygun bir yöntemin kullanılmış olması da size fikrinizi test etmek için etkili bir metodolojiye erişim olanağı verecektir. Bu durumda doğrudan ilgili yöntemi orijinal fikrinizi test etmek için kullanabileceğiniz gibi, sözkonusu yöntemi test koşullarınıza uygun hale getirerek de kullanabilirsiniz. Diğer araştırmacıların çalışmalarını okumaya ilgi alanınızı belirledikten sonra başlayabilirsiniz. Böylece hangi dergi tiplerini okuyacağınızı saptamış olur-

sunuz. Daha sonra olabildiğince fikrinizi temsil eden anahtar sözcükler kullanarak taramanızı yapabilirsiniz.

Son olarak üzerinde duracağım kaynağı çok daha keyifli bulacağınızı sanıyorum: Bilimsel etkinliklere katılmak. Üniversitenizde, şehrinizde ya da yaşadığınız bölgede yıl boyunca takip edebileceğiniz çok sayıda bilimsel etkinlik bulabilirsiniz. Bu etkinliklere katılmak yoluyla, hem bilimsel öneri üretmeye ilişkin korkularınızın üstesinden gelmeniz kolaylaşır, hem özgün fikirlerinizi tartışabileceğiniz bir bilimsel çevreye erişim sağlar hem de yeni fikirler üretmeniz için eşsiz bir fırsat edinmiş olursunuz.

Kaynaklar

Martin, W. M. (2003). *Doing psychology experiments*. Washington, DC: Brooks/Cole Publishing Company.

Todes, D. (1999). *Ivan Pavlov: Exploring the animal machine*. Oxford portraits in science. New York, NY: Oxford University Press.

Waite, J. (1999, December). Eckhard Hess. *History of psychology archives*. Retrieved June 6, 2006, from <http://www.muskingum.edu/~psych/psycweb/history/hess.htm>

Bilimin Sınırları, Yöntemi, Bilim Üreticilerin Sorumlulukları ve Psikolojiye Dair

Doç. Dr. Nurhan Er

Ankara Üniversitesi, Psikoloji Bölümü
ner@humanity.ankara.edu.tr

Nedir bilim?... Ne işe yarar?... Bilimin yöntemi ne olmalıdır?... Kimin için bilim?... Bilimsel olanla olmayan arasında ne gibi farklar vardır?... Bilgiye giden tek yol bilim midir?... Tarih boyunca insanın 'bilme merakı'nın bir sonucu olarak en sık sorduğu sorulardan bazılarıdır bunlar. Gerek bilim felsefesi içinde ve gerekse farklı bilim dalları içinde hala sorulan. Olayları anlama merakı, doğanın anlaşılmasında, yeni eserler ve ürünler ortaya konmasında en önemli çıkış noktası olduğu kadar, insanın, bilgiyi oluşturma sürecinde kendisinin ve başkalarının sergilediği zihinsel eylemleri de tanımlama ve açıklama ihtiyacıyla içiçe geçmiştir: Bilgiye ulaşmak ve bilgiye ulaşmak için gerekli en güvenilir ve sınanabilir yolu bulmak. Bu nedenle bilim insanının, hiç eskimeyen ve her dönem yeniden sorduğu sorular, en başta bilimin tanımı, sınırları, kapsamı ve yöntemi ile ilgilidir. Örneğin; Aristoteles'in bilgi kuramında epistemolojik olarak bilim, hem genel hem de zorunlu olarak varolan nesnelere ilgili bir kabul ve kanıtlamalar yapma huyu olarak tanımlanır (Bkz., Babür, 2002; Güzel, 1993). Heidegger ise bilimi, 'reel' olanın kuramı olarak kabul eder. Bu doğrultuda modern bilimin reel olanı nesneleştirip, disiplinler bir ayırımla kuramsallaştırdıktan sonra keskinlik ve doğruluk temelinde 'hakikat' nitelemesinde bulunulacak önermeler ürettiğini; bilimin özünde, var olduğunu kabul ettiği her şeye deneyle ulaşılabilirlik ve sınanabilirlik anlayışının yattığını belirtir (Bkz., Çuçen, 1997; Gündüz, 1993). Düşünce tarihi içinde bazen bilim, insanın doğanın efendisi olma arzusunun bir ürünü, bir hürs ve doğaya hakim olma tutkusu; insanı, evrende olup bitenleri anlama ve kavramaya götüren tek geçerli yol; dünyayı denetlenebilir kılma eğilimi,

bir devrim, başkaldırı; anarşist bir çaba; bir paradigma, bir doktrin, bazen bir kültür olarak ele alınmıştır ve bazen de bilim dışındaki entelektüel çevrelerin ve anti-bilim hareketlerinin temel eleştiri odağı haline gelmiştir (Bkz., Demir, 1992; Dinçer, 2002; Güzel, 2003; Hovardaoğlu, 2004; Koyre, 2000; Kuhn, 1970; Snow, 1973; Yelken, 2004). Bilim ve bilime giden bilimsel düşüncenin sürekli sorgulanması sayesinde ki, sistematik eleştiri ve öz denetim açısından bilim kadar içselleştirilmiş büyük bir kontrol mekanizması neredeyse yoktur. Bu kontrol mekanizması; bilim kapsamında insanlığın edinebileceği tüm bilgileri, fizik ve psikoloji, doğa bilimleri, özel bilimler ve felsefe gibi disiplinleri; bilimsel bir araştırmanın sorusunu, yöntemini, örneklemini, araştırma için gerekli veri toplama aşamasını, analiz ve yazma aşamasını, sözel veya yazılı olarak başkalarıyla paylaşım aşamasını, hatta atıfta bulunma ve kaynak gösterme aşamasını, aynı zamanda bilim ve bilimsel araştırma etiğini de kapsar. Dolayısıyla bilim, ortaya çıkan bir ürün olarak ele alınabileceği gibi, doğayı anlamaya yönelik bir dizi zihinsel etkinlik ve bir yöntem olarak da tanımlanabilecek çok yönlü bir varlık ve icraat alanına sahiptir. Bilimi tanımlamaya yönelik her girişim,,bilimin kapsama alanı düşünüldüğünde, doğal olarak, son derece kısıtlı kalacaktır.

En yalın haliyle başlarsak, bilim için sistematik, örgütlenmiş bilgiler bütünüdür diyebiliriz. Ancak böyle bir tanım bize; bilimi sanattan, tarihten, bilimsel olanı bilimsel olmayandan, bilimsel faaliyeti ve düşüncüyü, diğerlerinden nasıl ayırt edebileceğimizi söyleyemez. Çünkü bilim, insanoğlunun pek çok etkinliklerinden sadece biridir ve bilgiye ulaşmanın

en tek yolu değildir. Farklı ilgi ve istekler doğrultusunda, farklı bilgi türlerinden ve gündelik bilgilerden, sezgilerden de söz edilebiliriz. Bu nedenle, bilgi toplama ve bilgiye ulaşma yollarından biri olarak bilimi tanımlarken, diğerlerinden olan farklarını ve yöntemini vurgulamak gerekir. Bu doğrultuda, bilimi tanımlamaya yönelik girişimlerin ortak noktalarından hareketle, tanımımıza geniş bir parantez açalım ve bilimi tanımlamayı deneyelim: Bilim; neyin neyle ilişkili olduğunu ve/veya hangi nedenin hangi etkiye yol açtığını belirlemeye yönelik araştırma eylemini içeren

(genel yaklaşım açısından; sezgisele karşı görgül olan, içerdiği kavramlar açısından; çelişkili, belirsiz ve binişik olana karşı açık, net, yalın ve yansız olan, gözlem açısından; gelişmiş, keyfi ve kontrolsüz olana karşı, sistematik ve kontrollü olan, ölçme araçları açısından; öznel ve tesadüfi olana karşı nesnel ve dakik olan, ölçüm gücü açısından; geçerli, güvenilir ve ölçme sürecinden bağımsız olan, ürettiği denence ve gösterdiği kanıt açısından; sınanması mümkün olmayana karşı sınanabilir ve tekrarlanabilir nitelikte olan, benimsediği yaklaşım ve tutum açısından; eleştiriye kapalı; kesin ve doğrucu olana karşı eleştiriye açık, mantıksal çıkarımlar yapmaya uygun ve kuşkucu olan)

sistematiği, birikimli, ilerlemeci ve örgütlenmiş bilgiler bütünüdür. Hem kendimizi hem de evreni bilmek ve öğrenmek için bir araçtır bilim, belirli kuralları ve yöntemi olan. Bu yöntem ve kurallar aynı zamanda, bilimsel faaliyetler üzerinde denetleyici güçlü bir otokontrol mekanizması oluşturmaktadır. Bu nedenle bilim, bilimsel olarak tanımlanan bilgiye ulaşma sürecini yöntemiyle birlikte tanımlar ve yöntem, bilimsel araştırmaların mihenk taşıdır. Bir araştırmanın ne derece bilimsel olduğuna; bilimsel olanla, olmayan arasındaki farka karar vermek için hemen yöntemine bakarız.

Kendine uğraş edindiği alan ve konular için bilimi seçen tüm dallar için bu me-

kanizmadaki oyunun kuralları temelde aynı şekilde geçerlidir. Çünkü bilimsel yöntemin kökenleri, en temel şekliyle doğa felsefesi yaklaşımına ve onun bir devamı niteliğinde olan mantıksal pozitivizm görüşüne, diğer bir deyişle, pozitivist bilim felsefesine dayanır. Pozitivist bilim felsefesi, kartezyen akılcılığı ve Anglosakson deneyimciliğini klasik mantıkla birleştirerek doğa bilim-sosyal bilim ayrımı yapmaksızın tüm bilim dallarındaki bilgi üreticilerine, bilimi metafizik açıklamalardan arındırmak için tek bir yöntem önerisinde bulunmaktadır. Önerilen 'bilimsel yöntem'; Galileo, Kopernik, Newton gibi fizik bilimcilerin temelini attığı ve fizik biliminden türetilen modelin tüm bilimlere evrenselleştirilmesidir.

Doğa bilimleri ve moral bilimler ayrımını yapan John Stuart Mill (1974), moral bilimlerdeki gecikmelere çare olarak, doğa bilimlerinin yöntemlerini uygulamaya koymayı önermektedir. Mill'e göre, evrendeki olguları yöneten yasalar, bilinsin veya bilinmesin, zorunlu ve değişmezdir. Yasaları keşfetmek, bu sayede geleceği önceden kestirebilmek, deneye dayanarak bilinmeyenleri de gözler önüne sermek mümkündür. Doğa felsefesi için doğru olan bu ilke, insan doğasını yöneten yapı ve süreçler için de uygulanacak olursa, insanlık tarihinin gelecekteki yazgısının doğruya yakın bir resmini çıkarabilmek neden ulaşılamaz bir hayal olsun ki? Bilimsel düşünce ve bilimsel faaliyet sürecinin çıkış kaynağını oluşturan bu yaklaşımlar açısından ele alındığında ise, bilimsel faaliyeti deneye indirgemek mümkündür; çünkü mantıksal pozitivizmin temel kabulüne göre, bir terimin anlamı, onun doğrulama yöntemidir. Bilim insanının, bilme merakının tetiklediği gözlemlerini belirli bir düşünce sistematiğine oturtmak için her zaman tercih ettiği yöntem, deney yapmak olmuştur. O halde, bilimsel düşünce ve bilimsel yöntemle kastedilen

şey deney midir? Günümüz farklı bilim dallarında bu soruya verilecek cevaplara ve ona temel oluşturan gerekçelere baktığımızda, en belirleyici etken olarak karşımıza, ilgilenilen konunun doğası çıkmaktadır. Biz aynı soruyu kendi bilim dalımız içinde ele alalım ve soralım: Psikolojinin yöntemi deney midir? Bu soruya dikotomik olarak evet ya da hayır demek ve tercihlerimiz doğrultusunda seçtiğimiz cevaba destek oluşturabilecek kanıtlar ileri sürmek ve konuyu 'yöntem-bilim savaşları' haline dönüştürmek aslında çok kolaydır; belki de bu, çoğu zaman da gereklidir. Fakat bu yazının temel amacı, psikolojinin bir bilim olarak nereden hareket aldığı ve nereye yönelmiş olduğu konusuna dikkat çekmektir ve psikolojinin yöntemine de sadece böyle bir bağlam çerçevesinde değinilecektir.

Psikolojide Yöntem Deyince

Yüzlerce yılı aşan geçmiş bir mirası olmasına rağmen psikolojinin tarihini, 'insan doğası bilimi'ni çalışan bir disiplin olarak doğa bilimler ailesine katıldığı zamana; nispeten daha yakın bir tarihe kadar giderek başlatabiliyoruz. Ne kadar geri gidebiliyoruz? Kendine uğraşarak kabul ettiği farklı konular için bir bilgi toplama aracı olarak pozitif bilim yaklaşımını ve onun en iyi prototipi olan deneysel yöntemi benimsediği ve kronolojik olarak Wilhelm Wundt'un 1879'da Leipzig'de bir deneysel psikoloji laboratuvarını kurmasına kadar giderek başlatabiliyoruz resmi-bilimsel psikolojiyi. Hemen hatırlatalım; doğa bilim konularının etkisiyle, psikolojinin bu ilk laboratuvarında çalışılan deneysel psikoloji konuları, fizyolojik bilimlere temellenen ve başta fizyolojik psikolojiyi çalışan bir alandı. Sonrasında ve halen günümüzde, deneysel psikoloji, açılan diğer laboratuvarlarla birlikte temel bilim düzeyinde araştırma yapan bazı psikoloji alt alanlarını içeren bir kapsam alanı haline dönüşmüştür. Ancak gerek geçmişteki

orijini ve gerekse günümüzde giderek çeşitlenen bu alanların en belirgin ve ortak özelliği, deneysel psikoloji teriminin, psikolojinin kapsadığı farklı konulara uygulanan, pozitivist bilim felsefesinin işaret ettiği nedenselliğin vardanmasına olanak tanıyan, bir yöntemle işaret etmesidir. Nietzsche'nin "19. yüzyıl, bilimin zaferi değil, bilimsel yöntemin bilim üzerindeki zaferidir" sözleriyle paralellik kuracak olursak, psikolojinin bugün ulaştığı hem kendi içindeki hem de diğer bilim dalları arasındaki disiplinler-arası konumunda, deneysel yöntemin ihmal edilemez bir zaferi söz konusudur.

Günümüz psikoloji biliminde, ilgilenilen olayın doğasına ve araştırma sorusuna bağlı olarak çok çeşitli araştırma teknik ve yöntemlerinden faydalanılmaktadır. Araştırmada kullanılacak olan yöntem, ne tür bir araştırma sorusuyla başlandığı ya da başlanabileceği ile çok yakından ilgilidir. Aslında hangi yöntem diye sormak ya da araştırmada hangi yöntem kullanılmış diye bakmak yerine, araştırmada ne tür bir soru sorulmuş ve bu soruya cevap üretebilecek en uygun yöntem kullanılmış mı diye bakmak daha doğru olacaktır. Araştırmanın ilgilendiği ve çözüm üretmeye çalıştığı soruyu, "X var mıdır, X'in özellikleri ya da bileşenleri nelerdir, X ile Y arasında bağlantı var mıdır, X'in düzeyleri, Y yönünden farklılık göstermekte midir ya da X, Y'nin nedeni midir" gibi farklı şekillerde sormak mümkündür. Kullanılacak olan yöntem ve yaklaşım, ilgili araştırma sorusuna en iyi cevap üretebilecek türden olmalıdır.

Geleneksel olarak psikolojide, pozitif bilim yaklaşımının en iyi temsilcisi deneysel yöntemle keşfedilmeye çalışılan, neden olay ve sonuç olay arasındaki nedensellik ilişkisidir. Doğal olarak araştırmanın da, yukarıda sıralanan son sorudaki gibi; 'X, Y'nin nedeni midir?' şeklinde ifade edilebilen bir soru ile başlaması gerekecektir. Böylesi basit bir soruyla

ifade edebileceğimiz nedensellik ilişkisi, aslında David Hume'ın 18.yüzyılda ortaya koyduğu şekildeki felsefi görüş ve değerlendirmelere dayanmaktadır. Buna göre nedensellik, zamanda önce meydana gelen bir olayın (X), sonraki bir olayın (Y) oluşumunu belirlemesidir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de, psikolojide deneysel yöntemi benimseyen araştırmaların en temel amacı, bir olayı meydana getiren neden-sonuç ilişkilerinin keşfedilmesidir; yani, davranışın nedenlerinin ve ön belirleyicilerinin saptanmasıdır. Psikolojinin kendine uğraş olarak kabul ettiği farklı konular için bir bilgi toplama aracı olarak, pozitif bilim yaklaşımını ve deneysel yöntemi benimsemesinin oldukça uzun bir geçmişi vardır. Bu benimseyişte etken olan en belirgin yaklaşım; Descartes'in doğa felsefesi yaklaşımı ve onun bir devamı niteliğinde olan mantıksal pozitivism görüşü ve nedenselliğin keşfinde kolaylaştırıcı bir rol oynayan işevurukçuluk ilkesidir. Doğa olaylarına mekanik bir bakış açısı kazandıran doğa felsefesi yaklaşımı, görgülcü bir yaklaşım ve tümevarım yöntemi ile psikoloji içinde ele alınacak olayların somut ve maddesel olması gerekliliğine yol açmıştır. Buna göre, insanı anlamaya yönelik her türlü davranışsal ve zihinsel girişim, tıpkı fiziksel bilimlerde olduğu gibi, onu bir doğa olayı olarak ele almalıdır ve nesnel bir inceleme birimi haline dönüştürmelidir. Bu incelemede mantıksal pozitivismin işaret ettiği gibi; açık, tutarlı, mantıklı ve kanıtlanabilir ifadeler kullanılmalıdır. Deneysel yöntemin, bir pozitif bilim olarak bilimsel psikolojinin yöntemi haline dönüşmesi, bu iki görüş ve yaklaşımın hakimiyetinde şekillenmiştir. Mantıksal pozitivism yaklaşımı doğrultusunda, gözlemlerin başkaları tarafından da tekrarlanabilir olması gerekmektedir. Pozitif bilim felsefesinin oluşumuna katkı sağlamış olan bir başka görüş; görgülcü ve çağrışımçı görüş ise, algı ve deneyim-

lerden oluşan insan zihni için özneliliği ön plana çıkartmaktadır. Psikolojinin en tarihi ilgisi olan algı ve deneyimlerden oluşan zihin, işevurukçuluk (operasyonelizm) ilkesi ile mantıksal pozitivismin işaret ettiği gibi nesnel olma özelliğine kavuşmuştur. Buna göre, algılayana bağlı olarak değişen madde ve nesnelere, ölçme işlemiyle nesnel hale dönüştürülebilmiş ve böylelikle de bilimsel kimlik kazanabilmiştir. Çünkü bir kavramı ölçmek, o kavrama ilişkin gözlemlerin ve gözlenen farklılıkların sayılara dönüştürülebilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla işevurukçuluk ilkesinin temel aldığı ölçme işlemi sayesinde öznel olan gözlemlere, nesnel olma özelliği kazandırılmıştır. İşevurukçuluk, doğa felsefesi yaklaşımının ve mantıksal pozitivismin psikolojiye çizdiği resme zihni de dahil ederek, kullanılacak olan deneysel yöntemin kontrollü koşullar altında ve dakik bir deney deseni içinde, ilgili kavramların işlemler yoluyla tanımlanması gerekliliğini getirmiştir. Böylelikle, psikolojide öne sürülen bir neden-sonuç ilişkisini destekleyebilmek için yapılması gereken işlemler ve gösterilmesi gereken kanıtlar netleşmiştir. Artık yapılması gereken bir doğa olayı olarak yaklaşılacak insan zihnini ve davranışını, deneysel yöntemin kabul ettiği varsayımlar ve ön gördüğü ilkeler doğrultusunda keşfetmektir.

İki olay arasındaki ilişkinin nedensellik temelinde ele alınabilmesi için; diğer bir deyişle, X, Y'nin nedeni midir sorusuna cevap bulabilmek için David Hume'ın belirttiği şekliyle; a) nedensel olay ile sonuç olayın zamanda birlikte değişmesi, b) neden olayın zamanda sonuç olaydan önce gelmesi ve c) neden ile sonuç olay arasında gözlenen ilişkinin başka değişkenler tarafından tayin edilmediğinin ve güvenilir bir ilişki olduğunun gösterilmesi, ilgili karıştırıcı değişkenlerin kontrol edilmesi gerekir. Bu üç ölçütün birlikte yerine getirilmesi yoluyla, dakik bir deney deseni içinde,

sistematiik ve kontrollü koşullar altında gözlenen olaylar arasındaki ilişkiye nedensel bir açıklama getirebilmek mümkündür. Çünkü psikolojide ele alınan davranış örüntüleri çok çeşitli ve zengindir, dolayısıyla her davranış örüntüsünü farklı düzeylerde ele almak mümkündür. Birçok durumda gözlenen ilişki, çoklu faktörlerden; birçok içsel ve dışsal kaynaklardan etkilenmektedir ve birçok bileşenden oluşmaktadır. Nedensellik ilişkilerini ortaya koymaya yönelik deneysel yöntemin gücü, karıştırıcı değişkenlerin ne derece iyi kontrol edilebildiğiyle yakından ilişkilidir. Bu açıdan psikolojide deneysel yöntem ve yaklaşım ile nedensel bir açıklama getirilmeye çalışılan olayın doğası da, elimine edilmesi gereken karıştırıcı değişkenlerin kontrolündeki başarıyı, aynı zamanda nedensellik ilişkisi gösterebilmek için gerekli koşulların sağlanıp sağlanamayacağını belirleyebilmektedir.

Nedenselliğin ölçütlerini yerine getirme gücüne sahip bir araştırma, deneysel yöntemin işlemlerini de yerine getirebilecek düzeydedir. Doğal olarak, deneysel yöntemin neden-sonuç ilişkisinin ortaya koymasını sağlayan işlemler de, nedenselliğin ölçütlerini yerine getirme amacındadır. (Ayrıca Bkz; Kerlinger, 1986; Leavitt, 1991; Shaughnessey ve Zechmeister, 1997). Bu işlemler özetle şunlardır:

1) *Bağımsız Değişkeni Değişimleme:*

Deneysel yöntemin kullanılabilmesi için olay; dakik, sistematiik ve kontrollü bir şekilde değişimlemeye uygun olmalıdır. Çünkü araştırmacı, denencesinde, belirli bir nedenin belirli bir sonuca yol açtığını iddia eder. Bu denenceyi test etmede ise, neden niteliğinde olduğunu düşündüğü etken veya etkenleri veya ön koşul olduğunu iddia ettiği değişkeni, kendisi meydana getirir ve ona değişik değerler vererek sistematiik olarak değiştirir, değişimler. Değişimlenen değişken, doğal değişim kaynaklarından ve araştırmacının

değişimlemesinin dışındaki nedensel etkilerden bağımsız olduğu için "bağımsız değişken" olarak adlandırılır. Deneysel bir araştırmada bağımsız değişken, gerek zamanlama, gerek nitelik ve gerekse nicelik açısından araştırmacının kontrolünde olmalıdır. Diğer bir ifadeyle olay, kendi doğal ortamında değil, deneycinin belirlediği koşullar altında meydana gelir. Seçilen bağımsız değişken değerleri ise araştırmacının deneysel koşullarını belirler. İlgilenilen konuda deneysel yöntemin uygulanabilmesi için bağımsız değişkenin sadece ölçülebilir olması yeterli değildir. Bu değişken, araştırmacının dakik olarak farklı değerler verebileceği ve istediği zaman istediği miktarda yaratabileceği bir değişken olmalıdır. Böyle bir özelliği olmayan değişkenler, bağımsız değişken olamaz. Diğer bir deyişle psikolojinin her türlü konusuna deneyle yaklaşmak söz konusu değildir. Örneğin; kişilik özellikleri, cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik düzey gibi çeşitli demografik özellikler, denek değişkenleridir. Bunları değiştirebilmek ve farklı değerler verebilmek mümkün değildir. Kalıcı denek özelliklerinin dışındaki; çevresel, görev gibi değişkenlerin araştırmacı tarafından değişimlenmesi mümkün olabileceği için, ancak bu kategorilere giren değişkenler bağımsız değişken olarak seçilebilir.

Psikoloji araştırmalarına konu olan üç tür değişkenden söz edilebilir: 1) Çevresel değişkenler, deneyde kullanılan (deneğin) dış çevresindeki uyarıcılardır. Bunlar, araştırmacı tarafından değişimlenebilen fiziksel veya sosyal çevresel değişkenlerdir. Örneğin; belirli bir filmin, deneklerin belirli bir konudaki tutumlarına olan etkisinin incelendiği araştırmada, film bir çevresel değişkendir. Yine gürültü, kalabalık, ısı ve ışık gibi değişkenler, çevresel nitelikli değişkenlerdir. 2) Psikoloji araştırmalarında değişimlenebilen bir diğer bağımsız değişken türü, görev değişkenidir. Görev değişkeni, deneğin deneyde yapması gereken görevin

özellikleriyle ilgili olan değişkendir. Örneğin; bir labirentte, ratın koşacağı yolun uzunluğu değişimleniyorsa, yolun uzunluğu ya da bir sözel öğrenme görevinde kullanılan malzemenin anlamlılığı değişimleniyorsa, anlamlılık görev değişkenidir. 3) Psikolojideki üçüncü değişken grubu denek değişkenleridir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, deneyde kullanılan deneklerin kalıcı ve değiştirilemeyen özellikleriyle ilgili olan kalıcı denek değişkenleri, bağımsız değişken olarak ele alınmaya uygun değildir. Çünkü bunları değiştirmek, farklı değerlere getirmek mümkün değildir. Buna karşın bir deney ortamı içinde değişimlenebilecek türdeki (örneğin; durumluk kaygı gibi) geçici denek özellikleriyle deney yapmak mümkündür.

2) Değişimlemenin, Bağımlı Değişken Üzerindeki Etkisini Gözleme:

Psikoloji deneylerinde, sonuç niteliğinde olan değişken, deneycinin kontrolünde olmayan ve bağımsız değişkene bağlı olarak değişen değişkendir ve bu nedenle, bu değişkene bağımlı değişken adı verilir. Araştırmacı, bağımsız değişkendeki değişimlemelerin sonuç olayı, yani davranışı nasıl etkilediğini gözler. Bağımlı değişken, deneydeki değişimlemelerden etkilenmesi beklenen değişkendir. Gerçek bir X-Y nedensellik ilişkisi durumunda, bir davranış türü olan sonucun, bağımsız değişkenin etkisi altında ve ona bağlı olarak farklı değerler alması beklenir. Deneysel nitelikli araştırmaların amacı da, bağımsız değişkenin düzeyleri arasında gözlenen gruplararası farkın ve bu farkın kaynağının belirlenmesidir. Deneyin bulguları, davranışın bağımsız değişkendeki değişimlemelere bağlı olarak değiştiğini gösterirse, araştırmacının denencesi desteklenmiş olur. Deneysel yöntemin kullanıldığı araştırmalarda bağımsız değişkenin sahip olması gereken özelliklerin yanı sıra güvenilir bir neden-sonuç ilişkisi yakalayabilmek için, bağımlı değişkenin de dakik olarak ölçülebilir bir

değişken olması gerekir.

3) Alternatif Açıklamaları; Karıştırıcı Değişkenleri Kontrol Etme:

Deneysel araştırmaları diğer araştırma türlerinden ayıran en önemli özellik, yukarıdaki ilk iki işlemden oluşmaktadır. Ancak bu işlemler, nedenselliğin sadece ilk iki ölçütünü yerine getirmeye yöneliktir ve bir deneysel araştırma, ancak nedenselliğin üçüncü ölçütünü de yerine getirmesi durumunda tamamlanmış olur. Deneyin amacına yönelik sonuç elde edilebilmesi ve bilimsel bir değer kazanabilmesi, uygun ve yeterli kontrollerin yapılmasına bağlıdır (Bkz. Cooligan, 1996; Nachmias ve Nachmias, 1987). Deneyin bağımsız ve bağımlı değişkenine etki edebilecek ve özellikle bağımlı değişken ölçümlerini etkileyebilecek diğer tüm değişkenlerin kontrol edilmesi gerekir. Gözlenen bir X-Y ilişkisini bir üçüncü değişkenin tayin etmemesi gerektiğini söyleyen nedenselliğin üçüncü ölçütü, bağımsız değişken dışında bağımlı değişkeni etkileyebilecek diğer tüm değişkenlerin kontrol edilmesi yoluyla gerçekleştirilir. Bir deneyde istenmeyen ve ikincil değişken kaynakları niteliğinde oldukları için bu değişkenler, karıştırıcı değişkenler olarak adlandırılır. Karıştırıcı değişkenler, özellikleri doğrultusunda kullanılacak olan kontrol teknikleri aracılığıyla çeşitli şekillerde kontrol edilir: Sistemik hata kaynakları ortamdaki uzaklaştırılabilir; elimine edilebilir, tüm denek gruplarının eşit olarak etkilenmesi sağlanabilir; sabit tutulabilir veya ilgili sistemik hata kaynaklarının etkisini görebilmek amacıyla bunlar bağımsız değişken konumuna alınıp deney desenine doğrudan katılabilir. X ve Y arasında gözlenen nedensellik ilişkisiyle ilgili olarak, deneyin dışında kalan başkaca etkenlerin (Z) kontrol edilmesi, deneysel kontrolün ne derece yeterli ve uygun olduğuna bağlıdır (Bkz., Er, 2000; Erkuş, 2003; Hovardaoğlu, 2004).

Nedensel bir ilişki saptamaya yönelik deneysel bir yöntemin işlemleri, bağımlı değişkendeki değişimlemelerin sadece ve sadece bağımsız değişkendeki değişimlemelerden kaynaklandığından emin olunmadıkça gerçekleşmiş sayılmaz. Deneyde istenmeyen etki yaratan bu ikincil değişim kaynakları, etkilerini, bağımsız değişkenle sistematik olarak değişerek veya deneyde kullanılan bazı denekleri veya grupları, diğerlerinden daha fazla etkileyerek gösterebilirler. Bir deneyde, davranışı etkileyebilecek karıştırıcı değişkenler kontrol edilmezse ne olur? Böyle bir karıştırıcı etki bir kez meydana geldiğinde, bunları bağımsız değişkenin etkilerinden ayıklayabilmek son derece güçtür, hatta mümkün değildir.

Z değişkenlerinin söz konusu olduğu böyle bir durumda, sonuçlar yanlıdır ve araştırmada gözlenen ilişki güvenilir değildir. Çünkü, davranışta gözlenen farklılıkları hangi değişkenlerin yarattığı bilinemez. Farklılıkların kaynağı, bağımsız değişken olabileceği gibi, deneyin konusunun belirlendiği diğer çevresel, görev veya denek değişkenleri de olabilir. Gerekli ve yeterli kontrollerin yapılması durumunda elde edilebilecek bulgular ile karıştırıcı değişkenlerin kirlettiği bulgulardan erişilebilecek vargı arasında büyük bir uyumsuzluk; hata vardır. Sonuçların hangi değişkenler tarafından, nasıl etkilendiğinin bilinmediği bir deneyden neden-sonuç ilişkileri çıkarılamaz. Dolayısıyla karıştırıcı değişkenlerin kontrolünün, sadece deneysel araştırmalar için değil, hatta deneysel olmayan araştırmalar için daha da büyük bir öneme sahip olduğu açıktır. Çünkü ele alınan bir değişkenin değişimlemeye uygun olmaması, zamanda onunla birlikte yer alan birçok karıştırıcı değişkenin de kontrolünde yetersizliği beraberinde getirir. Bu yüzden deneysel olmayan araştırmalarda sorulabilecek soru da farklılaşacaktır.

Yeterince kontrollü bir deney, nedensel

ilişkilerin saptanmasında, ilişkilerin kaynağının ve yönünün gösterilmesinde, seçilebilecek en güçlü araştırma yöntemidir. Aynı zamanda deneysel araştırmalar, psikolojinin dört temel amacının (betimleme, açıklama, yordama ve kontrol) tümünün gerçekleştirilmesine ve kuram geliştirebilmeye olanak sağlar. Psikoloji bilimi, araştırmaları tehdit edebilecek olası karıştırıcı değişken kaynaklarını bilme ve bunları kontrol etmede; ölçümlerin güvenilirliğini arttırmada kullanılacak kontrol teknikleri açısından oldukça zengin ve güçlü bir yöntem mirasına sahiptir. Bu köklü miras, psikolojiye geçmişte bilimsel bir kimlik kazandırmada oldukça etkili olmuştur (Bkz., Lowry, (1971).

Pozitif bilimlerin doğa düzeni hakkında öne sürdüğü nedensellik, pozitif bilim felsefesine, yöntemlerine ve psikolojide ele alınan birçok konuya uygunluk gösterir. Ancak bütün bilimsel araştırmalar deney yapmayı gerektirmez, dahası, psikolojinin her türlü konusuna deneyle yaklaşmak mümkün değildir. Çünkü bir deneyi diğer yöntemlerden ayıran en temel özellik, araştırmacının seçtiği bağımsız değişkenin dolaysız olarak değişimlenebilmesidir. Bu durumda deneysel yöntem de, bağımsız değişkenin değişimlenebildiği araştırmalarla sınırlıdır. Psikolojinin ilgi alanına giren konuların zenginliği doğrultusunda, zaman zaman tartışılan bir konu da, pozitif bilim ve deneysel yöntemin psikoloji için ne derece uygun olduğudur. Birçok durumda sözel muhakemedeki farklılıkların yaşa ve cinsiyete bağlı olarak değişip değişmediğiyle, depresyonun yarattığı psikolojik sorunlar ve başatma stratejileriyle, anne baba tutumlarının çocukların duygusal gelişimlerdeki rolüyle, başarılı yaşlanma süreçleriyle, sokak çocuklarının madde kullanımı ve bağımlılık riskleriyle ilgileniyor olabilirsiniz. Diğer taraftan seçilen bir konuda deney yapmak uygun olsa da, araştırmacının temel sorusu nedenselliğe

yönelik olmayabilir. Deneycinin kontrolü altında değil de, kendiliğinden değişik değerler alan ya da zaman eksenini boyutunda aynı anda gerçekleşen olaylara ilişkin, ekolojik geçerliği yüksek gerçek yaşam deneyimlerinin, geçmişte olup bitmiş doğal yaşam olaylarının geriye dönük olarak incelenmesi gibi farklı bir amaç ve farklı bir soru ile araştırmaya başlanabilir. Buna rağmen deneysel ve deneysel olmayan araştırmaların arasındaki ayrım, yukarıda izah edilmeye çalışıldığı gibi birçok nedenden dolayı önemlidir. Bir başka şekilde tekrar vurgulamak gerekirse, eğer bağımlı değişkendirdeki etkilerini belirlemek için bir değişken değişimlenemiyorsa, bağımsız değişkendirdeki değişiklikler, çalışılan değişken ile birlikte değişen diğer değişkenlere bağlıdır ve bunları kontrol etme olasılığı daha düşüktür. Buna karşın, bir değişken dolaysız olarak değişimlenebiliyorsa, bağımlı değişkeni etkileme potansiyeli olan karıştırıcı değişken kaynaklarını kontrol etmek daha kolaydır (Ayrıca Bkz., Shaughnessey, ve Zechmeister, 1997; Erkuş, 2003; Miller, 1991; Leavitt, 1991).

Sonuç olarak, yeterince güçlü bir deney, ilişkilerin kaynağının ve nedensellik yönünün gösterilmesinde, aynı zamanda karıştırıcı değişkenlerin kontrolünde en güçlü araştırma stratejisidir. Ancak bir araştırmayı bilimsel yapan şey deney olmadığı gibi, psikolojide yöntem deneyden de ibaret değildir. Deneysel olmayan desenlerde ele alınan bir değişkenin, nedensel değişken olduğu ispatlanamaz, fakat ilgili değişkenin nedensel bir değişken olmadığı pekala kanıtlanabilir. Aynı konuda daha önce yapılan ve yeterince güçlü olmayan deneysel bir araştırmayın işaret ettiği nedensel ilişkileri, yeterince güçlü fakat deneysel olmayan desenlerle yanlışlanabilir. Mantıksal pozitivistlerin, bilginin doğruların birikmesiyle ilerlediğini savunmasına karşın, Popper'in de belirttiği şekilde, bilgiye ulaşmanın bir yolu da, yanlışların

ayıklanmasıyla olur. Ancak burada özellikle genç araştırmacıları bekleyen bir tuzak vardır: Deneysel olmayan yöntemlerle yanlışlama yoluyla değişkenler arasında ortaya çıkan ilişkinin, nedensellik ilişkisi olarak yorumlanması mümkün değildir; gözlenen ilişkide değişkenlerden biri belki de diğerinin gerçek nedeni, fakat bunu sınamanın yolu deney olduğundan deneysel kanıtı da yok demektir.

Psikolojide yöntem deyince, gerek kaynaklandığı orijin açısından ve gerekse psikoloji araştırmalarına yönelik oluşturduğu itici güç açısından akla ilk gelen, deneysel yöntem olsa da, farklı yaklaşımlar ve benimseyişler, psikolojinin konumlandırılmasına da yansımaktadır. Psikoloji bilimi, bazı üniversitelerde doğa bilimleri; deneysel bilim, sinir bilimleri kapsamında, bazı üniversitelerde ise sosyal bilim ya da yaşam bilimi kapsamında sınıflandırılabilir. Ayrıca konu içeriklerindeki temel vurgu açısından, kimin için bilim sorusuna cevap oluşturmak için; temel bilimler (bilim için bilim) ve uygulamalı bilimler (toplum için bilim) olarak sınıflandırılmaktadır. Psikoloji tüm bu kapsam ve sınıflamaların bütünüyle bir boyutunda yığılma gösterebilecek kadar geniş ve zengin araştırma konularını içermektedir. Konuların niteliği ve doğası ise, beraberinde uygulanacak olan bilimsel yöntemi de çoğunlukla belirleyebilmekte, bazen de yenilerinin eklenmesine yol açabilmektedir.

Belki de psikolojide yöntem deyince akla gelmesi gereken, genel anlamda; deneysel veya deneysel olmayan yöntem değil de, bilim insanının ilgilendiği soruya cevap üretebilecek bilimsel bilgiye ulaşmak için bilim felsefesiyle eğittiği kendi zihinsel faaliyet ve eylemlerine ilişkin bilimsel yöntem olmalıdır.

İlim... Bilim... Film...

Tercih edilen ya da araştırmacının doğasının doğrudan kendisinin belirlediği konu, ister deneysel, ister deneysel olmayan desenlerle incelenir, araştırmacının ilk görevi ve aynı zamanda bilim etiğinin de sorgulanmasına kadar varacak boyutlardaki temel sorumluluğu, seçtiği değişkenleri hatalardan arınık olarak inceleyebilmek; gerçekte varolanı, var olduğu şekliyle güvenilir olarak ortaya koyabilmektir. Nasıl ki değişkenleri değişimlemek araştırmacıyı hatalardan korumaya yetmiyorsa, yukarıda değinildiği gibi, X ve Y arasındaki ilişkinin bir üçüncü Z değişkeni tarafından kontrol edilmediğinden emin olmak için gerekli ve yeterli tüm kontroller yapılmadıkça deney tamamlanmış sayılmıyorsa, benzer bir durum deneysel olmayan desenler için de geçerlidir. Burada özellikle yüksek lisans ve doktora düzeyindeki bilim üreticilerinin dikkat etmesi gereken bazı noktalara değinmek isterim: Deneysel yöntemi kullanmıyor olmak, 'benim amacım deney yapmak değil' ya da 'bu konuda zaten deney yapılamaz ki, deney yapar gibi her şeyi inceden inceye düşünmeye, dakik, niceliksel, sistematik hareket etmeye ne gerek var' deme kakını bize vermez, Aynı şekilde 'ben çok sayıda ve çok boyutlu değişkenlerle ilgileniyorum, ... kadar ölçeğim var, önce hepsini uygulayalım, veriyi toplayalım, geri kalan istatistik işi, bakalım ne çıkacak, aslında belirgin bir denencem yok, bir şey bulayım da... literatüre de ona göre bakarım...' deme ya da düşünme hakkını da vermez. Doğrusal ya da doğrusal olmayan çok yönlü değişkenlere ilişkin her geçen gün çıkan yeni istatistiksel paket programları, yapmamız gerekenleri bizim yerimize yapamaz; yöntemimizi keskinleştirmez, değişkenlerimizi kuramsal bir çerçeveye yerleştiremez, bizim için model öneremez, araştırmamızı daha bilimsel yapamaz. Biri size "ebeveynlerin göz renkleri,

çocuklarının göz renklerinden etkilenir, dondurma yemek boğulmaya yol açar ya da çocukların duygusal zekalarını geliştirmek, onların kronolojik yaşlarını da artırır" dese, bu bilgiye ne kadar itibar gösterirsiniz? Peki ya bu sonuç, sizin yürüttüğünüz ve uzun zaman harcadığınız araştırmanızdan çıkan bulguysa? Bunlar kadar kulağa saçma gelmediği, hatta inandırıcılığı size yüksek görüldüğü için kendinize ve araştırmaya güven duyabilirsiniz. Sonuçlarınızı, akademik çevreyle, hatta kamuoyuyla bile paylaşmak isteyebilirsiniz.

Deneysel veya deneysel olmayan ne tür bir yöntemle işe başlanmış olursa olsun psikoloji araştırmalarında, ne ile ne için uğraştığının hesabını, araştırmacı önce kendisine ver(e)medikçe, potansiyel karıştırıcı değişken kaynaklarını yeteri kadar dışarıda tut(a)madıkça, ele aldığı değişkenlerle birlikte değişen veya sistematik olarak onları etkileyen ikincil değişken kaynaklarını bertaraf edemedikçe, ilişkinin mümkün olmayan nedensellik açıklamalarından birini eylemedikçe, araştırmacı bulgularını konuya ilişkin kuramsal bilgi ve sağduyusuyla birlikte en iyi şekilde değerlendiremedikçe ve bulgularını önce kendi akıl süzgecinden geçirmediği, gerektiğinde her şeye yeniden başlamadıkça, en az yukarıdaki örnektekiler kadar sağ duyuadan ve bilimsellikten uzak bulgular ortaya çıkabilir.

Bilim çoğu kez araştırma faaliyetleriyle eşdeğer olarak tanımlanıyor olsa da, günümüzde araştırma makalesi yayınlamak başarının ölçütü olarak daha fazla vurgulanıyor olsa da, üzerimizde 'tez yazmak' ya da 'akademik yükseltmeler' gibi zaman sınırlayıcıların yoğun baskısı olsa da, bilim üreticilerin görevi, sadece ortaya bir soru atmak ve konuya yönelik bir araştırma yapmak değildir. Eğer öyle olsaydı, örneğin psikoloji araştırmalarını, her gün gazetelerde yazılarını okuduğumuz yazarların

birçoğunun yaptığı ‘araştırmacı-gazetecilik’ten ayırmak pek mümkün olmazdı. Bilimsel yöntemle araştırma faaliyetini gerçekleştiren kişi olarak bilimci, ortaya attığı sorunun, araştırmanın tasarım, yöntem ve yürütülmesinde, sorduğu sorunun - bulduğu cevabın kuramsal ardalanyla birlikte, en yüksek bilimsel standartlara ulaşma çabası içinde olmalıdır, bilime giden bilimsel düşünce ve araştırma faaliyetlerinin de özeleştirisini yapabilmelidir.

Psikoloji araştırmacılarının, “ilim-bilim-film çizgisinde” duyarlı olunması gereken bir konu da, tasarlanan ve yürütülen her psikoloji araştırmasında en önemli unsurun katılımcılar olduğudur. Araştırmaya kimlerin katıldığı, katılımcıların denek özellikleri (örneğin; yaş, eğitim, cinsiyet, tutum, ırk, zeka, dikkat, bellek kapasitesi, tanı, hastalık, tedavi-iyileşme süreci vs.), araştırma koşullarına nasıl atandıkları, ne tür uygulamalara maruz bırakıldıkları, ne tür denek değişkenlerinin ne şekilde ve ne kadar kontrol edilebildiği, sonuçların kimlere genellenebileceği gibi sorular ve cevapları; hem araştırma yöntemini, hem katılımcılara yönelik araştırma etiğini, hem de toplumun beklediği cevapların sınırlarını çizer. Hatta bazen araştırmanın kimler için ve ne tür bir amaca nasıl hizmet edebileceğini (örn., zeka düzeyi ile irksal veya kültürel özellikler) de belirler.

Biraz da “ilim-bilim-film çizgisi” açısından “bilimden topluma giden yolda”, bilim insanlarının sorumluluklarına kısaca değinelim: Ülke olarak bilgi toplumuna geçişin çağrılarının yapıldığı ve bilime yönelik ilgilerin giderek artış gösterdiği, ardına kadar olmasa da kapıların biraz daha aralandığı bir dönemi yaşıyoruz bilim adına. Üniversitelerin ve TÜBİTAK bünyesinde yürütülen araştırma projelerindeki sayısal artış, yıl içinde farklı konu başlıklarıyla düzenlenen “bilim ve teknoloji, bilim ve toplum, bilim ve siyaset, bilim ve kültür, bilim ve felsefe,

bilim ve diğer konu başlıklarına ait kongre ve sempozyumlar, hemen her hafta ve her konuda popüler basın ve medyaya yansıyan ‘bilimsel açıklamalar’ revaçta.

Bilimin topluma açılımı anlamına gelebilecek bu gelişmeler, birçok açıdan oldukça sevindiricidir. Böylesi bir açılım; diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, ülkemizdeki sınırlı bilimsel bilgi üretiminin, ISI ve SSCI indekslerine yansıyan kötü karnenin tek sorumlusunun akademisyenler olmadığı (hatta çoğu kez sınırlı olanaklara sahip olunmasına rağmen şimdiye kadar üretilen bilimsel bilgiye de ancak bireysel çaba ve çalışmalarla ulaşılabildiği), bilimsel gelişim ve üretimin, kişisel değil toplumsal düzeydeki belirgin tercih, makro hareket ve bilimsel politikalarla güçlendirilebileceği anlayışının artık hız kazanmaya başladığının habercisidir. Böylesi bir açılım, bilim ve toplum arasında giderek bir uçuruma dönüşen mesafenin azaltılması gerektiğinin de bir ifadesidir. Dahası, böylesi bir açılım, bilimsel araştırma sonuçlarının sadece ilgili bilim dünyasıyla değil daha geniş kitlelerle, kurumlarla ve toplumla da paylaşılması, iletilmesi, nakledilmesi ihtiyacının bir sonucudur.

‘Bilimden topluma’ olan bu çeşit aktarımlarda, bilim insanlarının yol gösterici olma rolleri vardır. Psikolojide ve diğer birçok bilim dalında araştırmacının katılımcıları, çoğunlukla farklı yaş gruplarından olan toplumdaki bireylerdir ve çoğu kez araştırmaların toplumla paylaşılması gereken önemli sonuçları vardır. Ayrıca toplum, bireylerin ödedikleri çeşitli vergiler vs. nedeniyle, araştırmaların mali kaynağını sağlayan bir kurum olarak da değerlendirileceğinden, psikoloji bilimi de dahil tüm bilgi üreticiler, topluma karşı sorumluluklarını da, bilimsel faaliyet ve araştırmaları kadar bilim etiği kapsamında yerine getirmek zorundadırlar. Psikoloji araştırmacılarının etik sorumluluklarının

kapsamını, Orne'nin 1969'da söylediği şu sözleriyle hatırlamayı öneririm: "Eğer biri sokağa çıkıp insanlara benim için 10 mekik çek! diye emir verirse, insanlar hemen "neden" diye soracaklardır. Ancak aynı komutu bir psikolog verirse bu defa soru "nerede" olacaktır."

Siz şimdi hesaba, aktarımlarına bilimsel bir kimlik kazandırmak için kendince ve tercih ettiği şekliyle psikolojiye atıfta bulunan; söze, 'insan psikolojisi...' ya da şahsına düşen pay kapsamında 'psikoloji araştırmaları diyor ki...' diye başlayan, popüler olmaya çalışan ya da popüler olan medyatikleri de katın.

Son olarak, özellikle bilim; toplum-bilim-sosyal bilim-yaşam bilim eşliğinde, bilim; teknoloji-sanayi birleşimlerinde (örneğin nükleer fizik araştırmalarında), bilim; sağlık bilim- biyoteknolojik ve biyomedikal alanlarda; tıpta ve genetik (örneğin, tüp bebek çalışmalarında, klonlama, kök hücresi ve genetik yapıları değiştirmeye yönelik araştırmalarda, farmakoloji ve ilaç sektörü kesişiminde, bilimsel bilgi üreticilerinin topluma karşı bilimsel sorumlulukları, uzun vadedi olarak düşünülmelidir. Her bilim dalının geçmişteki orijinine, kökenlerine ve tarihsel gelişimi içinde şimdi geldiği yere, ulaştığı birikimlerine ve gelecek için yöneldiği yere baktığımızda neye tanık oluruz? Bir şeyin ilk ortaya çıkışından sonra geçirdiği evrimsel sürecin ve toplumsal beklentilerin, o şeye en azından başlangıçta öngörülemez ve çoğunlukla hazırlıksız yakalanan yeni işlevler ve roller yüklediğine tanık oluruz. O halde, düşünce tarihi boyunca sorulan, makalenin başında yer alan; bilim nedir, ne işe yarar, kimin için bilim gibi soruların tekrarlanması ve bilimsel oto-kontrolün, kurumsal boyutta; bu kez toplum için bilim etiği bağlamında, her bilim dalı içinde başarıyla işletilebilmesi gerekir.

Kaynaklar

- Babür, S. (2002). "Aristoteles'te episteme", *Yeditepe Felsefe*, 2, 102-114.
- Cooligan, H. (1996). *Introduction to research methods and statistics in psychology* (2. baskı). London: Hodder & Stoughton.
- Çüçen, A. K. (1997). *Heidegger'de varlık ve zaman*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Demir, Ö. (1992). *Bilim felsefesi*. İstanbul: Ağaç Yayınevi.
- Diñer, K. (2002). Bilimde iki gelenek, iki kültür. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 33-42.
- Er, N. (2000). Psikolojide değişkenler arasındaki olası ilişkileri ifade etme yolları ve mantık ilkelilerinin kullanımı: Denence, açıklama, genelleme ve kuram. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3 (6), 19-29.
- Erkuş, A. (2003). *Bilimsel araştırma sarmalı*. Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Hovardaoğlu, Ş. (2004). Bilim: Kökeni, tanımı, amacı ve sınırları üzerine düşünceler. *Türk Psikoloji Dergisi*, 19, 129-135.
- Gündüz, O. (1993). Bilim, teknoloji ve sanat üzerine: Martin Heidegger düşüncesinde bir yolculuk. *Kaygı*, 104-110.
- Güzel, C. (1993). Aristoteles'te bilgi, bilim, bilgide keskinlik. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 126-139.
- Koyre, A. (2000). *Bilim tarihi yazıları* (Çev. K. Diñer). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Kuhn, T. S. (1970). *The structure of scientific revolution*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Leavitt, F. (1991). *Research methods for behavioural sciences*. Dubuque, IA: Wm.C.Brown.
- Lowry, R. (1971). *The evolution psychological theory: 1650 to present*. Chicago: Adline, Atherton.

Psikolojide İndirgemecilik

Gizem Arıkan

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü
gizemarikan@yahoo.com

Günümüzde psikolojinin tanımı genetik, sosyal çevre, normal ve normal dışı davranışlar, aile ilişkileri, normlar ve buna benzer pek çok farklı element içermektedir. Bu farklı elementler temelde aklın işleyişini, bireyin duygu ve düşüncelerini inceleyen bir bilim dalı olan psikolojinin içinde yer almaktadır. Tarihsel gelişiminde psikolojinin çalışma alanı ve ele aldığı konular değişmektedir. Alanındaki bilgi birikimi zaman zaman farklı yaklaşımlardan etkilenerek indirgemeci anlayışlara sürüklenmiştir. Bu yaklaşımlardan bazıları davranışçılık, biyolojik indirgemecilik, istatistiksel indirgemecilik, işlemsel indirgemecilik olarak sıralanabilir.

İlk olarak ele alınması gereken ve psikolojinin gelişimini ve araştırma alanını dönemi çerçevesinde kurduğu değerler dizisi ile etkileyen davranışçılıktır. Psikolojinin gözlenebilen ve manipüle edilebilen davranış bilimi olması gerektiğini öne süren davranışsal indirgemeciliğe katkı sağlayan üç önemli isim vardır: Ivan Pavlov, John Watson ve B.F. Skinner. Pavlov, hayvan çalışmaları ile koşullu refleks kavramını ortaya koymuştur. Köpeklerle yaptığı çalışmalarda doğuştan getirilen reflekslerin (yemek için salya salgılama), dışardan bir uyarın (çalan zil) ile eşleşebildiğini göstermiştir. Bu eşleşme sonucunda dışardan gelen uyarın doğuştan getirilen refleksini ortaya çıkarabilme özelliğine sahip olmaktadır. Bu çalışmalarla ortaya konulan klasik koşullanma Watson'ın insanlarla yaptığı deneylerde de benzer sonuçlar vermiş ve destek bulmuştur. Skinner, edimsel koşullanma kavramı ile ise kişiden istenen davranışın ödül ve ceza ile elde edilebileceğini ortaya koymuştur (aktaran, Hulse, Egeth, ve Dese, 1980).

Psikolojide önemli etki yaratan bu üç araştırmacı, aklın ve bireyin eylemelerinin davranış bazında ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Ancak davranışsal akımın getirileri yanında ortaya çıkardığı dar perspektifte duygular, bilinemez kara kutu olarak değerlendirilen aklın işleyişi, bilinçaltı vb alanlar ele alınmamıştır. İnsanı incelemeyi ve anlamayı amaçlayan psikoloji bu dönemde davranış bilimi olmanın sınırlılığını yaşamış ve davranışı ortaya çıkaran nedenler ve mekanizmalar üzerinde yeterli içgörüyü kazanamamıştır.

İkinci görüş, biyolojik indirgemeciliktir. Doğalcılık (Naturalism) anlayışı kapsamında ortaya konan ve sosyal fenomenleri fiziksel ve biyolojik açıklamalarla tanımlayan bakış açısı psikolojiyi de etkilemiştir. Bu yaklaşım korku, acı, kızgınlık gibi zihinsel fenomenleri gazın ısınmasından molekül hareketlerine, ışığın oluşumundan elektrik akımının boşalmasına, genlerden DNA'nın yapısına kadar pek çok doğa olayının oluşturduğunu öne sürmekte ve pozitif bilimlerin yasaları ile açıklamaktadır (Kalat, 2001). Psikolojinin pozitif bilim olma yolundaki ilerleyişine biyolojik yaklaşım ışık tutmuş ve pozitif bilimlerin sadece yöntem ve değerler sisteminden öte biyolojiyi psikolojinin temeline yerleştirmiştir. Bu kapsamda biyolojik psikoloji, psikolojik, evrimsel ve gelişimsel mekanizmalar, davranışsal mekanizmalar ve deneyimleri incelemektedir (Kalat, 2001). Psikolojide genetik çalışmalarla desteklenen bu yaklaşım psikolojik teorilerin nörobiyolojik eşdeğerlerinin bulunması ile biyolojik indirgemeciliği beraberinde getirmiştir. Psikoloji alanındaki her elementi genetik ve evrimsel süreçlerle açıklama geleneği

bu doğrultuda yer bulmaktadır (Bickle, 1996). Biyolojik indirgemecilik zihin süreçlerinin ve mekanizmalarının davranış bilimi ile değil nörolojik mekanizmalarla açıklanarak beyin bilimi olarak görülmese neden olmuştur (Bickle, 1996).

Üçüncü indirgemeci yaklaşım ise temelini istatistikten almaktadır. Psikolojinin bilim olma yolundaki en önemli adımı kanıt bilim olarak istatistiğe başvurması ile derinden şekillenmiştir. Günümüzde gelişen teknoloji, bilgisayar kullanımının ve istatistik programlarının rahat kullanılabilirliği ile istatistik, psikoloji araştırmalarında çok daha yaygın kullanılmaktadır. İstatistiğin kanıt bilim olarak seçilmesinde iki temel sorun karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki istatistiğin kendi içinde yer alan sorunlardır. Çeşitli prosedürlerin varlığı istatistik içinde var olan bir zenginlik ve yol gösterici olarak karşılanabilir. Ancak yapılan çalışmalarda uygun prosedürün seçimini belirleyebilecek kriterler netleşmediği için ve farklı prosedürlerin kullanılmasında farklı sonuçların çıkması ciddi bir sorundur. Psikoloji literatüründe ve günümüzde sürmekte olan çalışmaların hangi prosedürlerde anlamsız sonuçlar verdiğinden çok anlamlı sonuç veren prosedürün seçilmesi söz konusudur. İstatistiksel olarak anlamlı sonuç veren bir ANOVA prosedürü, T-test prosedüründe anlamlı sonuç vermiyorsa yapılan çalışmanın geçerliliği ne şekilde sınama bulabildiği tartışma konusudur. Bunun yanı sıra uygulanan çalışmaların örneklemelerinin değerlendirilmesi ve sayısı da sonuçları etkilemektedir. Bu kapsamda elde edilen sonuçların genel geçerliliği soru işareti yaratmaktadır. İkinci olarak ise toplanan verilerin çoğunlukla niteliksel değerlendirilmesinden öte niceliksel değerlendirilmesi yapılmaktadır. Katılımcıları kategorilere ayırma kapsamında yapılan tanımlarla aslında var olan bireysel farklılıklar yer alamamaktadır. Genel geçerliliğin sağlanabilmesi adına aslında bireysel

farklılıklar azaltabilmektedir. Bu da ikinci bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dördüncü yaklaşım işlemsel indirgemeciliktir (computational reductionism). Bu yaklaşıma göre zihin, insanı oluşturan ya da insan davranışlarına neden olan yatkınlıklardan değil beyinin organize olma biçiminden kaynak bulmaktadır (Block ve Rey, 1997). Yapay zeka, bir fotoğrafın yorumlanması, medikal teşhisin yapılması, dilin kullanılması ve tercüme edilmesi, tekrarlayan uygulamalarda daha iyi olma vb insan zekasının yaptıklarını hedeflemektedir (Block ve Rey, 1997). Bu bakış açısı sinirsel fonksiyonlar dizisinin sonucu olarak karşımıza çıkar. Bilindiği gibi nöronlar çok sayıda sinirsel birleşme ve iletim gerçekleştirebilmektedir. 1843 yılında yapılan çalışmalar sonucunda sinir sisteminin elektriksel olduğu ortaya konduktan sonra bazı matematikçiler bu konu üzerinde çalışarak, bu bağlantıların organizasyonu ve fonksiyonun bilgisayarda eşleştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır (Copeland, 1994). Bu yapay zeka çalışmalarında pek çok amaç yer almaktadır. Bu alandaki en temel hedeflerden biri makinelerin insan zihninin ortaya çıkarabileceği, planlama, problem çözme, üretim sistemleri ve dil anlama sistemleri gibi görevleri başarıyla üretebilecek duruma getirmektir (Albus, 1981). Büyük bilgisayar teknolojisinde ses getiren bu gelişmeler çalışmalara köprü olsa da ortaya koyulan çalışmalarda tam olarak insan zekasının başarısı taklit edilememektedir (Georges, 2003).

Bu indirgemeci bakış açıları önemli tartışmaları ortaya çıkarmaktadır. Fodor'un belirttiği gibi kuramlar bilimde yaşayabilmek ve gelişebilmek için sadece yüksek düzeydeki veriyi değil aynı zaman da indirgemeci potansiyeli ile alt düzeydeki kuramları da açıklayabilmelidir (Bickle, 1996). Bu sadece indirgemeci anlayışın katkısı ile gerçekleşebilmektedir. Ancak psikolojideki indirgemecilik farklı

yaklaşımları beraberinde getirirken ortaya çıkan tek yönlü anlamlandırma çalışması yetersiz kalmaktadır. Çünkü insanı anlamak tek yönlü bakış açıysındansa daha derinlemesine ve kapsamlı bir çalışmanın ürünü olabilecek kadar kompleks ve değişkendir. Genel geçerlik kadar bireysel farklılıkların nedenlerinin de araştırma alanı bulduğu psikolojide, indirgemecilik zaman zaman bütünü görmeyi unutturmaktadır. Metodolojik ve sistematik analiz gerekçeleri ile indirgemecilik yer bulsa da oluşan sonuçlar bütünü kavramak için kullanılarak değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Kaynaklar

- Albus, J. S. (1981). *Brains, behavior and robotics*. USA: McGraw-Hill.
- Block, N., & Rey, G. (1997). *Mind computational theories [Computer software]*. London: Routledge Encyclopedia of Philosophy.
- Bickle, J. (1996). New wave psychophysical reductionism and the methodological caveats. *Philosophy and Phenomenological Research*, 56 (1), 57-78.
- Copeland, J.(1994). *Artificial intelligence: Vol. a philosophical introduction*. USA: Blackwell Publishers.
- Georges, T. M. (Ed.). (2003). *Digital soul intelligent machines and human values*. USA: Westview Press.
- Hulse, S. H., Egeth, H., & Deese, J. (1980). *The psychology of learning* (5. baskı). USA: McGraw-Hill.
- Kalat, J. W. (2001). *Biological psychology* (7. baskı). USA: Wadsworth/Thomson Learning.

Psikolojide Kontrol Problemi

Müge Aslankara, Nevin Aydemir, Elif Körpe ve Emre Ünver

Muğla Üniversitesi, Psikoloji Bölümü
elifkorpe@yahoo.com

“Bir dalda kullanılan araştırma yöntemi, dalın tanım ve yeri ise, doğrudan, o dalın kimliğini oluşturan öğelerdendir”.

Sirel Karakaş, 1987

Bilimin ne olduğu konusunda herkesin hemfikir olduğu bir tanım bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bilim, her şeyden önce bir düşünme biçimidir. Gerçeğe ve olgulara dayalı, önyargısız, tutarlı, rasyonel ölçülerde bir anlama, bulma, doğrulama yoludur. Bilim, bir taraftan düşünme ve ele aldığı konuları bilimsel metodlarla araştırma süreci iken, diğer taraftan da bilimsel araştırma sonucunda ulaşılan bir üründür (Ergün, b.t.). Bununla birlikte, bilimi bilim olmayanlardan ayıran birtakım temel ölçütler vardır. Öncelikle bilim, olgusal bir faaliyet olarak ortaya çıkar. Yani bilim olgusal bir etkinlik olarak olgular hakkında bilgi edinme etkinliğidir. Bilim mantıksaldır; bilimin mantıksal olması, bilimsel bir kuramın çelişkilerden arınık olması demektir. Akla aykırı ve mantık dışı bir düşünmeyle bilim yapılamaz. Bilim, tekil olgular arasındaki tekrar, süreklilik ve benzerlikten hareketle, o tekil olgular evreninin tümü için geçerli genel ifadelere ulaşmayı hedefler. Ancak tüm olguları tek tek deneme olanağı yoktur. Bu durumda, tümevarımla elde edilen sonuçlar bir zorunluluğu değil ancak ve ancak bir olasılığı ifade edebilir. Bu olasılık, her bilimsel ifadenin eleştirilebilir olduğunu söyler. Bu eleştirel tavır, aynı konu üzerinde birden çok hipotez ve kuramın ortaya konulmasına neden olur (Özlem, 1996).

Yaşadığımız dünyayı anlamak için bilim, güvenilir bilgi birikimine ihtiyaç duyar. Diğer tüm bilimlerde olduğu gibi psikolojinin de amacı güvenilir bir bilgi birikimi sağlamaktır. Böyle bir bilgi birikimi, in-

celenen görgül olayların betimlenmesini, açıklanmasını, yordanmasını ve kontrol edilmesini sağlar.

Genel olarak betimleme, varolan olgunun portresini çizmektir. Psikoloji, incelenen davranışların işevuruk tanımlamasını yaparak varolan davranışların portresini çizer, mevcut değişkenleri ve bu değişkenlerin varlık düzeylerini belirler (Amado, 2002). Böylece, incelenen davranışların ölçülmesi için gerekli olan nesnellik sağlanmış olur. Bir davranışın ölçülebilir olması için ilk adım, onun işevuruk tanımının yapılmasıdır. Örneğin, ruhsal bozuklukların işevuruk tanımlamalarının yapıldığı DSM IV, mevcut bir takım davranışlara hem kriter sağlamış ve nesnellik kazandırmış, hem de mevcut davranışların varlık düzeylerini belirlemiştir.

Bilimin ikinci amacı, genel açıklamalar sağlamaktır. Psikoloji bilimi gözlenen bir davranışa ilişkin olarak “neden?” sorusunu sorar ve bu soruyu yanıtlamak için, olgunun ortaya çıkmasındaki öncülleri ya da onunla birlikte yer alan değişkenleri nesnel ve sistematik bir biçimde araştırır (Coştur, b.t.). Bu açıklamalar, tümdengelimci ve tümevarımcı olarak ikiye ayrılabilir. Tümdengelimci yaklaşımı, doğru olduğu kabul edilen bir kuramdan hareket edilerek tekil olayların açıklanması olarak tanımlayabiliriz. Örneğin, kuramsal fizikte suyun kaldırma kuvvetini ele alacak olursak, aksi ispatlanıncaya kadar suyun özkütlesinden büyük özkütleyle sahip cisimlerin her durumda ve her zaman suda batacakları hipotezi tümdengelimci bir yaklaşımı ifade eder. Psikolojide ise, tümdengelimci yaklaşımı Rescorla ve Wagner modelini ele alarak inceleyebiliriz. Robert Rescorla ve Allan Wagner (1972),

Pavlovian koşullamayı tek bir eşitlikle özetlemiş ve bu matematiksel modeli koşullamanın kendisi dışında sönme, bloklama, izlerlik ilişkileri gibi diğer etkileri açıklamak için de kullanmıştır (Çetinkaya, 2005). Tümevarımcı yaklaşım ise, tekil olaylardan hareket edilerek yapılan genellemelerdir; ancak yapılan genelleme olayların büyük bir kısmı için doğrudur. Örneğin, "Çocuklarda, engellenme, saldırgan davranışa neden olur" hipotezinin doğruluğu, deneysel olarak pek çok durumda kanıtlanmıştır. Ancak bu, her çocuğun, her durumda ve her zaman engellendiğinde saldırgan davranacağı anlamına gelmez. Çocuğun saldırgan davranışları başka birçok faktörden etkilenmiş olabilir. Yukarıda verilen Rescorla ve Wagner modeline geri dönecek olursak, modelin tümevarımla oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Yani çeşitli koşullama yordamlarından elde edilen klasik koşullamanın açıklamasına yönelik için bir model oluşturulmuştur. Sonuç olarak, bir kuram ister tüm dengelimle ister tümevarımla oluşturulsun, yapılan çalışmalarla doğruluğu ya da yanlışlığı sınırdır. Doğruluğu, yeterli sayıda ve nitelikte çalışmalarla kanıtlanmış tümevarımcı yöntemle oluşturulmuş bir kuram, daha genel bir model oluşumuna yönelir.

Olayların nedenlerine ilişkin açıklamalar, olgunun öngörülebilmesini sağlar. Bilimin bir diğer amacı olan bu öngörü ya da yordama, olayları önceden tahmin edebilme becerisidir. Değişkenlerin gerektirdiği bir olay, doğru olduğu varsayılan kuramlar ve genellemeler temelinde tahmin edilebilir ve yapılan yordamalar, o kuram ya da genellemenin gücünü gösterir. Kapsamlı bir kuram, geniş bir alanda yordamalarda bulunabilir ve daha sonraki araştırmalar için de temel oluşturabilir. Psikolojide ise, yordama, elde edilen değişkenlerin bir davranışa neden olup olmadığını ya da davranışın görülme sıklığı üzerindeki etkisini öngörebilmek için kullanılır.

Örneğin, sistematik duyarsızlaştırma tekniğini kullanan davranışçı bir terapist kullandığı terapi modelinin etkililiğini yordamak zorundadır, dolayısıyla, sistematik duyarsızlaştırma tekniğinin kişinin fobisinin üstesinden gelmesinde etkili olup olmadığı sorusu, terapist için önemli bir sorudur.

Olgunun ortaya çıkmasındaki öncülleri belirlemek olguyu öngörmeye birlikte olguyu kontrol etme yeteneğini getirir. Bilimin bir diğer amacı olan kontrol, olguları belirleyen koşulların manipülasyonu ile üretilen bilgilerin pratiğe geçirilmesini ve doğa ve toplum olaylarının denetim altına alınmasını amaçlar (Karasar, 2000). Psikolojide kontrol, davranışı ortaya çıkaran değişkenler üzerinde manipülasyonlar yaparak davranış üzerinde kontrol sağlamak amacıyla kullanılır. Örneğin, psikolojide insan algısı üzerine yapılan çalışmalarla eğer uyarıların algılanmasında uyarıcının konumunun ve boyutunun önemli olduğu bilgisi elde edilirse, trafik işaretlerinin boyutunun ve konumunun değişimlenmesiyle sürücülerin dikkatinin kontrol edilmesi sağlanabilir. Benzer şekilde, bu kontrol, trafik işaretlerinin renginin değişimlenmesiyle de sağlanabilir. Örneğin, Hering'in ortaya attığı (1878) karşıt süreçler kuramının sağladığı, mavi bir ışığın yeşil zeminde yer alması bu renk çiftinin ayırt edilebilirliklerini zorlaştırdığı bilgisinden hareketle, bu renk çiftinin trafikte kullanılabilirliği kontrol edilebilir.

Bir bilim olarak psikoloji, bilimin hedefleri doğrultusunda insan ve hayvan davranışlarını anlamak için koşullar ve davranışlar arasında ilişkiler kurarak bu ilişkileri bilimsel bilginin içine yerleştirir (Martin, 1996). Temel olarak bu, korelasyonel ve nedensel ilişkileri içerir. Korelatif ilişkilerde, iki değişken zamanda birlikte değişir, ancak hangisinin önce hangisinin sonra olduğu, yani hangi değişkenin

neden hangi değişkenin sonuç olduğu belli değildir. Korelatif ilişkilerin sağladığı bilgi, deneysel araştırmalar için bir basamak olarak da görülebilir. Açıklama, yordama ve kontrolün sağlanması için ise, nedensel bir ilişkinin ortaya çıkarılması zorunludur. Bu zorunluluk, psikoloji için bir ayırım noktası oluşturur. Yine bu zorunluluk psikolojiyi bir bilim olarak tanımlar.

Bir bilim olarak psikoloji, doğada neden-sonuç ilişkisinin varlığını kabul eder. Psikolojik fenomenleri neden-sonuç bağlamında ele alır. Dolayısıyla içinde neden-sonuç ilişkisi barındıran hipotezlerin desteklenebilmesi için belirli ölçütlerin karşılanması gerekmektedir. Bu ölçütlere "nedensellik ölçütleri" denir. Nedenselliğin üç ölçütü bulunmaktadır.

Nedenselliğin ilk ölçütü zamandaş değişim ölçütüdür. Buna göre neden olayla sonuç olay birlikte değişmeli, neden olay bir değer alırken sonuç olay da bir değer almalıdır. İkinci ölçüt ise zamandaş öncelik ölçütüdür. Buna göre, neden olay, sonuç olaydan her zaman önce gelmelidir. Son ölçüt ise diğer değişkenlerin kontrolü ölçütüdür. Son ölçüte göre neden olayın dışında sonuç olaya etki edebilecek başka nedenlerin olmaması gerekir (Karakas, 1997).

Şekil 1: Bir Koşullu Bastırma Deneyinde Bloklayıcı Yordamına İlişkin Gösterim (Domjan, 2004)

	1. aşama	2. aşama	3. aşama (Test)
Deney grubu	Işık → Şok	Işık + Ses → Şok	Ses → Koşullu tepki yok
Kontrol grubu		Işık + Ses → Şok	Ses → Koşullu tepki var

İki olay arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurulacaksa nedenselliğin üç ölçütünün de karşılanması gerekmektedir. İki olay arasında sadece zamandaş değişim ölçütü karşılanmışsa, bu iki olaydan hangisinin neden hangisinin sonuç olduğunu belirleyemeyiz. Zamandaş öncelik ölçütü karşılanmış olsa bile, neden olayın, sonuç

olayın altında yatan tek belirleyici faktör olduğunu söyleyemeyiz. Bunun için üçüncü ölçütün de karşılanması gerekmektedir. Kontrol problemi, işte bu üçüncü ölçütün karşılanması ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır (Karakas, 1997).

Tüm bilimlerde olduğu gibi, psikolojide de neden olay bağımsız değişken, sonuç olay ise bağımlı değişken olarak ele alınır. Ancak psikolojide bağımlı değişkenler genellikle davranışlar ya da zihinsel süreçlerdir. Eğer belirli bir davranış ya da zihinsel süreç üzerinde etkisi olabileceğini düşündüğümüz bir değişken varsa, söz konusu davranış ya da zihinsel sürece etki edebileceğini düşündüğümüz diğer değişkenleri kontrol altına almamız gerekmektedir. Bunun için deneysel araştırmalarda biri deneysel, biri de kontrol grubu olmak üzere en az iki grup kullanılır. Deneysel grup, etkisini incelemek istediğimiz değişkenin değişimlendiği gruptur. Kontrol grubu ise, temel olarak böylesi bir değişimlemenin yer almadığı gruptur. Kontrol grubu olmazsa bir neden-sonuç ilişkisi kurabilir miyiz? Bu soruyu bir örnek üzerinden cevaplamaya çalışalım. Kamin (1969), önceden öğrenilmiş bir bağının yeni bir bağının öğrenilmesini bloklayacağını ileri sürmüştür. Kamin'in bloklayıcı deneyinin şeması aşağıdaki gibidir:

Yukarıdaki şemada eğer bir kontrol grubu olmasaydı, önceden öğrenilmiş bir bağının yeni bir bağının öğrenilmesini bloklayacağı sonucuna varamazdık. Çünkü belki de ses uyarıcısı, zaten elektrik şokunu sinyalleyici bir özelliğe sahip değildir ya da ses uyarıcısının tek başına sinyalleyici bir özelliği yoktur. Bloklayıcı

etkisinin gösterilebilmesi için başka yorumlara yer vermeyecek şekilde, tıpkı şemada gösterildiği gibi, bir kontrol grubu oluşturulmalıdır.

Peki, kontrol grubu oluşturmak iki değişken arasındaki neden-sonuç ilişkisini kurmak için yeterli olur mu? Bir başka deyişle, deney ve kontrol gruplarının hangi şartlar açısından birbirine eşit olmaları gerekmektedir? Eğer iki grup arasında "başka eşitsizlikler" varsa, bu söz konusu eşitsizlikler başka bir bağımsız değişken olarak işleyebilir ve varsaydığımız neden-sonuç ilişkisini kuramayız. Bu ikili ilişkiyi etkileyen karıştırıcı değişken, etkisi incelenen bir bağımsız değişken olarak işe koşulmayan, fakat bağımlı değişken üzerinde etkili olabilecek değişken olarak tanımlanabilir ve üç grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi, yapılan deneyin ya da araştırmacının özelliklerinden kaynaklanan karıştırıcı değişkenlerdir. Bunlar, deneyin yapıldığı odadaki sıcaklık, aydınlık ve nem düzeyi gibi fiziksel özellikler olabileceği gibi, deneyde kullanılan araç ve gereçlerin özellikleri, araştırmacının cinsiyeti, yaşı gibi değişkenleri kapsar. İkinci tür karıştırıcı değişkenler, deneklerin özelliklerinden kaynaklanır. Bunlar, araştırmada kullanılan deneklerin cinsiyeti, dili, dini, yaşı gibi değişkenlerdir ve sayıları oldukça fazladır. Üçüncü tür karıştırıcı değişkenler, dizi etkisi karıştırıcı değişkenleri olarak adlandırılabilir ve bağımsız değişkenin farklı koşullarına atanan deneklere bu koşulların hangi dizi içerisinde verilmesi gerektiği sorunundan kaynaklanır.

Yukarıda kısaca değinilen deneyin özelliklerinden kaynaklanan karıştırıcı değişkenlerin kontrolünü sağlamak için birtakım teknikler kullanılır.

1. Örneklem Seçkisiz Seçilmesi, Koşullara Seçkisiz Atanması

Örneklem seçkisiz seçilmesi, kontrol

edilmesi gereken değişkenlerin farklı gruplara ortalama aynı şekilde dağıtılmasını ve bu değişkenlerin kontrolünü sağlar. Diğer yandan da, bu yöntem evrenin en iyi şekilde temsil edilmesini sağlar ve genelleme yapmanın yolunu açar. Bu yüzden denenen olgulardan elde edilen bilgi genellenir. Elde edilen bilginin genel için geçerli olabilmesinin ise tek yolu, denenen olguların evrenden seçkisiz olarak seçilmesidir. Örneklem seçkisiz seçilmesi, deneklerin özelliklerine bağlı ilgili değişkenlerin farklı gruplara ortalama aynı şekilde dağıtılmasını ve bu değişkenlerin kontrolünü sağlar. Ancak deneklerin açlık düzeyi, uykusuzluk düzeyi gibi motivasyonel durumları ya da deneycinin beklenti ve atıfları seçkisizleştirme ile kontrol edilemez.

2. Eşleştirme

Farklı gruplar arasında ilgili değişkenin sabitlenmesi ile yapılan eşleştirme, ancak kontrol edilmesi gereken özelliklerin sınırlı sayıda olması koşulunda kullanılabilir. Fakat her değişkenin dengi bulunamaz ve dolayısıyla her değişken eşleştirilemez (Neale ve Liebert, 1986).

a. Değişkenleri sabit tutarak eşleştirme:

Tüm deney grupları için ilgili değişken sabit tutularak kullanılan bir kontrol tekniğidir. Örneğin, örneklem grubumuzun çoğu erkeklerden oluşuyorsa, sadece erkekleri kullanarak cinsiyet değişkeni kontrol edilebilir. Ancak bu tekniğin denek sayısının kısıtlanması ve sonuçların genellenebilirliği açısından sınırlılıkları vardır (Amado, 2002).

b. Dış değişkeni araştırma desenine katarak eşleştirme:

Bu teknikle, ilgili değişkenin farklı değerleri bir bağımsız değişken olarak ele alınır (Amado, 2002). Örneğin, eğitim seviyesinin bellek testi performansına etkisinin incelendiği bir deneyde, farklı düzey-

deki zeka seviyeleri birer bağımsız değişken olarak deney desenine katılmalıdır. Bellek testi performansı üzerinde eğitimin etkisi olabileceği gibi, zeka seviyesinin de etkisi olabileceği için zeka seviyeleri deney deseninin dışında bırakılamaz.

c. Birleştirilmiş kontrol yoluyla eşleştirme:

Bu kontrol yöntemini bir örnekle açıklamaya çalışalım. Kontrol edilebilirliğin stres düzeyi üzerinde etkisinin araştırıldığı bir deneyde, denekler iki koşula atanmışlardır. İlk koşulda denek aldığı elektrik şokunu kesebilmektedir. İkinci koşulda ise, denegın aldığı elektrik şoku ilk koşuldaki denegın elektrik şokunu kesmesine bağlıdır. Bu deneyde, her iki koşulda da denekler eşit miktarda elektrik şokuna maruz kalmışlardır. Ancak elektrik şokunu engelleyemeyen gruptaki deneklerin stres düzeyleri daha fazla çıkmıştır. Bu kontrol deseniyle stres faktörünün, kontrol edilebilirliğin azalmasıyla artacağı gösterilmiştir (Atkinson ve Atkinson, 2005).

d. Denekleri eşitleme yoluyla eşleştirme:

Bu yöntemle, bağımsız değişkenin her bir düzeyi için eşleme yapılır. Örneğin, intihar girişiminde bulunanlar ve bulunmayanların savunma stillerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada, denekler son bir yıl içinde intihar girişiminde bulunmaları açısından eşleştirilebilir. Ancak hangi değişkenler eşleştirileceğine karar vermek zordur. Bunun yanı sıra, eşleştirilen değişken sayısı arttıkça denek sayısı ve genellenebilirliği azalır (Kantowitz ve Roediger, 1984).

3. Dizi Etkisinin Kontrolü

Aynı deneklerin, incelenen bağımsız değişkenin farklı koşullarında, belli bir sıra ile yer aldıkları tek grup deney düzenlerinde, dizi etkisi ilgili değişkenlerin kontrolü sorunuyla karşılaşılır. Dizi etkisi iki çeşit olabilir: Aktarma etkisi ve konum etkisi. "Aktarma etkisi, üye-

rinde durulan bağımsız değişkenin farklı koşulları altında belli bir sıra içerisinde çalışılacaksa, bu sıra içerisinde yer alan koşullardan birinde deneklerin gösterecekleri başarı, bu sıralamada kendinden önce gelen koşullardan birine veya bir kaçına bağlı olabilir" (Topsever, b.t.). Böyle bir durumda aktarma etkisi gözlenir. Örneğin, ortamın reaksiyon zamanı üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada, deneklerin önce gürültülü koşulda, ardından sessiz koşulda tepkilerinin ölçüldüğünü varsayalım. Bu durumda, deneklerin sessiz koşulda elde ettikleri başarı pratik yapmalarına atfedilebilir.

DeneySEL koşulların belli bir sıra içerisinde yerine getirilmesinde karşılaşılan diğer bir sorun konum etkisidir. Konum etkisi, bağımsız değişkenin bir koşulu üzerinde önce veya sonra çalışmış olmaktan dolayı karşımıza çıkar. Örneğin, anlamsız sözcüklerin öğrenilmesinde sunum hızının etkisinin incelendiği bir araştırmada, bağımsız değişkenin üç düzeyinin olduğunu düşünelim. Deneklerin anlamsız sözcükleri öğrenme düzeyleri, sunum hızından ziyade sözcükleri ezberlemeye, deneySEL ortama alışmaya veya yorgunluk gibi etkenlere bağlı olabilir. Yani "sunum hızı arttıkça anlamsız sözcüklerin öğrenilmesi artmaktadır ya da azalmaktadır" gibi bir çıkarımda bulunmak yanlıştır.

a. Denek-içinde karşıt dengeleme:

Üzerinde çalışılan bağımsız değişkenin sadece iki değeri varsa, genellikle dizi etkisi ilgili değişkenlerini her denek için ayrı ayrı denetleyebilmek olanaklıdır. Bu tekniğe, denek-içinde karşıt dengeleme denir. Eğer denek içinde karşıt dengeleme sağlanamazsa ve bağımsız değişkenin ikiden fazla değeri varsa, grup içinde karşıt dengelemeye başvurulur (Topsever, b.t.).

Bağımsız değişkenin iki düzeyi ile çalışıldığında, denekler bu koşullara

ABBA dizisini izleyerek atanırlar. Yani, denekler önce bağımsız değişkenin A değeriyle, sonra B değeriyle, ardından yine B değeriyle ve en sonunda da yine A değeriyle karşılaşacak demektir. Böylece hem konum, hem de aktarma etkisi denetlenmiş olur.

b. Grup-içinde karşıt dengeleme

Bu teknik, bağımsız değişkenin ikiden fazla düzeyi olduğunda kullanılır ve böylece, aktarma ve konum etkisinin kontrolü tek tek denekler için değil, tüm denekler için sağlanmış olur.

Konum etkilerini tam olarak denetleyebilmek için, tam karşıt dengeleme tekniği kullanılır; çünkü deneklerin tümü göz önünde tutulacak olursa, bağımsız değişkenin her değerinin eşit bir şekilde aynı konumda ortaya çıktığı görülür. Bağımsız değişkenin düzey sayısı arttıkça tam karşıt dengeleme tekniğini kullanmak, çok sayıda olanaklı dizi ile çalışmak anlamına gelir. Bu dizilerin sayısı, konum ve aktarma etkileri belirli ölçüde denetlenerek azaltılabilir ve bunun yollarından biri dengeli kareler oluşturmaktır. Eğer bağımsız değişkenin değeri ikiden fazla ve tek sayıysa, elde edilen dengeli kare konum etkisini denetler, ancak aktarma etkisini denetleyemez. Aktarma etkisini kontrol etmek için ise latin karesi adı verilen bir teknik kullanılır. Bu yöntemle, oluşturulan dengeli kare tersinden tekrar kullanılarak aktarma etkisinin kontrolü sağlanır. Ancak bu yöntem, denek sayısının artırılmasına neden olur. Denek sayısının az olduğu durumlarda ise, rastgele sayılar tablosundan denek sayısı kadar dizinin oluşturulduğu yöntem, rastgele karşıt dengeleme adı verilir (Topsever, b.t.).

Yazıda değinildiği gibi bilimsel psikoloji, neden-sonuç ilişkileri içeren hipotezler kurar. Dolayısıyla, psikoloji araştırmalarında kurulan deneysel desenlerde kontrol problemi oldukça kritik bir noktadır. Yukarıda söz edilen çeşitli kont-

rol yöntemleri, neden ile sonuç arasında hiçbir karıştırıcı etkiye yer bırakmadan, doğrudan bir ilişki kurulmasına olanak sağlar. Neden ile sonuç arasında doğrudan bir ilişki kurabiliyor olmak, bilimin başlıca hedefleri olan olguları açıklamayı, yordamayı ve olguların kontrolünü başarılı bir şekilde gerçekleştirmeyi sağlar.

Kaynaklar

- Amado, S. (2002). *Araştırma teknikleri*. Yayınlanmamış ders notları.
- Atkinson, L. R ve Atkinson C. R. (2005). *Psikolojiye giriş* (Y. Alagon, çev.). Arkadaş Yayınevi.
- Ayvaşık, B. ve Sayıl, M (Ed.). (2002). *Psikolojiyi anlamak*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Coştur, R. (b.t.). *Araştırma teknikleri*. Yayınlanmamış ders notları.
- Çetinkaya, H. (2005). *Öğrenme: koşullama ve davranış*. Yayınlanmamış ders notları.
- Domjan, M. (2004). *Koşullama ve öğrenmenin temelleri* (H. Çetinkaya, çev.). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Ergün, M. (b.t.). *Bilim felsefesi*. Yayınlanmamış ders notları.
- Hovardaoğlu, S. (2000). *Davranış bilimleri için araştırma teknikleri*. Ankara: VE-GA Yayınları.
- Kantowitz, B. H. Ve Roediger, H. L. (1984). *Experimental psychology: Understanding psychological research*. New York, NY: West Publishing Company.
- Karasar, N. (2000). *Bilimsel araştırma yöntemi* (10. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karakaş, S. (1987). Psikoloji Biliminde Yöntem Sorunu. *Psikoloji Dergisi (Özel Sayı: IV. Ulusal Psikoloji Kongresi, Eylül 1986)*, 6 (21), 45-54.
- Karakaş, S. (1997). *Bilimsel Psikoloji: Temel İlkeler* (2. Baskı). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Martin, W. M. (2003). *Doing psychology experiments*. Washington, DC: Brooks/Cole Publishing Company.
- Neale, J. M. ve Liebert, R. M. (1986). *Science and behavior: An introduction to methods of research*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall International Editions,
- Özlem, D. (1996). *Felsefe ve doğa bilimleri*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Topsever, Y. (b.t.). *Psikolojide araştırma, deney ve analiz*. Yayınlanmamış ders notları.
- Yıldırım, E., Altunışık, R. ve Bayraktaroğlu, S. (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Adapazarı: Sakarya Kitabevi.

Psikolojide, Göç Çalışmalarındaki Metodolojik Problemler ve Çözüm Önerileri

Zübeyit Gün

L'institut de Psychologie, Université René Descartes-Sorbonne
gunzubeyit@yahoo.com

Göç tarihi insanlık tarihi kadar eskidir ve dünyada göç her zaman gündemde olmuştur. Tarih boyunca meydana gelen göçler, dünyanın bugünkü nüfus dağılımını, sosyo- ekonomik yapısını, ekonomik ve kültürel gelişimini şekillendirmiştir (Gün, 2000). Eski dönemlerden beri var olan göç olgusu, günümüzde mesafesini olağanüstü arttırmış, hızlanmış ve eskiye oranla daha da kitleselleşmiştir. Çobanoğlu (1996; sf: 667), yakın tarihteki göçün artış trendini sayılarla ortaya koymuştur:

“1750-1880 döneminde dünyada yılda ortalama 230 bin insan – yani her yıl dünya üzerindeki yaklaşık 4400 kişiden biri – göç etmiş.

1880-1940 döneminde yılda ortalama 1 milyon 600 bin insan – yani her yıl dünya üzerindeki 1300 kişiden biri göç etmiş. 1945-1970 döneminde göç eden insan sayısı yılda ortalama 4 milyon –yani her yıl Dünya üzerindeki yaklaşık 725 kişiden biri- kişi göç etmiştir. 1970-1990 döneminde yıllık ortalaması 6 milyon kişi -dünya nüfusunun yılda ortalama 780 kişide biri - göç etmiştir.”

1970’li yıllardan itibaren uluslararası mülteci hareketlerinde büyük artışlar meydana gelmiş ve bu artışa bağlı olarak mülteciler dünya gündemine oturmuştur. Günümüzde dünyaya yayılmış 16 milyona yakın sığınmacının olduğu ve tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar göçmen ve sığınmacının dünyanın her yanına yayıldığı bildirilmektedir. 20.yüzyılın ilk yarısında 100 milyon insan istemli ya da zorunlu olarak bir ülkeden diğerine ya da bir bölgeden diğerine göç etmiştir.

Son 14 yıl boyunca göçmen ve mültecilerin sayısındaki dramatik artış Doğu Avrupa’daki, Asya’daki, Güney Amerika’daki ve Afrika’daki ekonomik ve politik değişkenliğe işaret etmektedir (Carter, French ve Salt, 1993). 1990’dan günümüze Batıdaki gelişmiş ülkelerde ekonomik nedenlerle artan göçmen sayısına ek olarak 2.5 milyon politik sığınmacı kabul etmişlerdir (Widgen, 1993). Tüm bunlardan dolayı hemen hemen tüm Batılı ülkelerde önemli sayıda etnik göçmen azınlıklar bulunmaktadır.

Günümüzde, dünyanın belli noktalarındaki (Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu Orta Afrika, Uzakdoğu) bölgesel çatışmalar zorunlu göçe neden olmaktadır. Dünyanın belli bölgelerinin gelişmiş/zenginleşmiş olması (Batı Avrupa, Kuzey Amerika-ABD, Kanada) diğer bölgelerin gelişmemiş kalması, yani bölgeler arası gelir uçurumunun çok büyümüş olması, Batıyı ve Kuzey yarım küreyi diğer alanlar için çekim merkezi haline getirmektedir. Günümüzde dünyadaki göç hareketlerinin yönü doğudan batıya ve güneyden kuzeyedir.

Dünyadaki karışık sürece benzer bir süreç Anadolu toprakları için de geçerlidir. Anadolu toprakları tarih boyunca büyük göçlere tanıklık etmiştir. Bu durum Osmanlı tarihi için geçerli olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti için de geçerlidir. Anadolu topraklarında göçün her tür-lüsüne rastlamak mümkündür. Türkiye tarih boyunca iç göçler yaşamış, dışa göç vermiş, dıştan göç almıştır. İşçi göçlerine tanıklık etmiş, mülteci akınına uğramış, mevsimlik göç ve militarist zora dayalı göçler yaşamıştır. Türkiye’deki toplumsal dinamiği son 20 yıl içinde en fazla etkileyen

en önemli sosyal olgu 1985 yılından sonra meydana gelen zorunlu göçtür. Yaklaşık 4.5 milyon insan istemsiz bir şekilde göç etmek zorunda kalmışlardır.

Ülkelerini ya da bölgelerini terk etme nedenleri ne olursa olsun, ya da vardıkları yerde nasıl karşılanırlarsa karşılanırlar göç edenler özelliklerine bağlı olarak (göçün şekli, zamanı, nedeni, zorunlu ya da istemli olması, göç edenlerin cinsiyetleri, yaşları, göç edilen yerin özellikleri v.b.) farklı derecelerde de olsa uyum güçlükleri yaşamaktadırlar. Öyle ki, göç edenlerin fiziksel ve ruh sağlıkları, kültürel ve psikolojik faktörlerden etkilenebildiği gibi çevrelerini meydana getiren coğrafik ve iklimsel değişikliklerden bile etkilenebilmektedir (Sequin, 1956). Göç edenler yeni bir dil öğrenmede yabancı bir kültüre uyumda ve bir bütün olarak değişik bir yaşama alışmada farklı da olsa güçlüklerle karşılaşabilmektedirler.

Birçok göçmen ve mültecinin göç etmede yüksek motivasyonlu olmaları, esnek olmaları ve karşılaşılan ilk güçlüklerin üstesinden gelmede ilerleme kaydetmelerine rağmen; yine de bazılarında göç öncesi süreçteki işkence düzeyindeki çeşitli travmatik deneyimlerden kaynaklı psikolojik hastalıklar ve stres gözlenmektedir (Chung ve Kagava-Singer, 1983).

Mülteci ve göçmenlerin, göç alan ülkeye yerleşebilmelerindeki ve uyumundaki başarı ya da başarısızlıkları o ülkedeki hükümetlerin ve toplumun tutumlarına, o ülkedeki göç politikalarına, göçmenlere yönelik yerleşme ve destek programlarına ve son olarak göçmenlerin fiziksel ve ruh sağlıklarına yönelik kolaylaştırıcılara da bağlıdır (Sue, 1977). Tüm bu zorluklardan dolayı yapılacak araştırmalar, yukarıda bahsi geçen gruplara uygun politikalar oluşturulmasında ve göçmenlere etkili, ulaşılabilir, uygulanabilir ve uygun destek sağlanmasında kullanılacak verilerin toplanmaya hizmet etmelidirler. Araştırmayı

yapanlar da bu yönde ellerinden gelenin en iyisini ortaya koymalıdır.

Dünyada (hem batıdaki gelişmiş toplumlarda hem de gelişmekte olan ülkelerde) geçen 20 yıldan fazla bir zamandır göçmen ve mültecilerle profesyonel bir şekilde araştırmacı olarak çalışan psikologların sayısında önemli bir artış gözlenmektedir. Göç ile ilgili çok önemli ve sarsıcı deneyimler yaşanmasına rağmen benzer bir süreç Türkiye’de yaşanmamıştır. Bunun sosyal, kültürel ve siyasal nedenleri olduğu söylenebilir. Fakat son 4-5 yıl içinde ufak kıpırdanmaların ipuçları görülmekle beraber bu hareketlenme istenilen düzeyin çok gerisinde ve doğru kavrayışın çok uzağındadır.

Araştırma yapma gerekliliği bir çok profesyonel tarafından benimsenmekle beraber bu benimseme süreci çok tartışmalı ve sancılı olmaktadır. Bu tartışmalar çerçevesinde bazı araştırmacılar batı bağlamında geliştirilen niteliksel ve niceliksel araştırma metodlarının uygunluğunu sorgulamaktadırlar (Couchman, 1973). Başka bir grup araştırmacı ise kültürler arası araştırma sonuçlarını; veri toplama süreci ve sonuçların genellenebilirlik ve diğer çalışmalarla karşılaştırılmama güçlükleri nedeni ile tartışmaya açmışlardır (Flaskerad ve Liu, 1991). Küçük bir grup ise başka önemli noktaları; sıklıkla karşılaşılan ve hipoteze yanıt olamayacak kadar düşük düzeydeki ortalamalar arası farklılaşmaları, toplumun önyargı ve şüphelerini, göç eden gruplarda gözlemlenen yüksek düzeydeki hareketliliği, dil engellerini ve tüm bunlara ek olarak araştırmacı ile araştırılan arasındaki statü farklılığından kaynaklı yaşanan güçlükleri hesaba katmaktadırlar (Yu, 1985).

Psikolojideki hakim paradigmlar özel gruplarla ilgili özelliklerde göçmen ve mültecilerle ilgili araştırmalar yapılırken yaşanan problemlerden büyük ölçüde

bihaberdirler. Psikoloji genel ortalama ile uğraştığı gibi orta sınıfa yönelik bir bilimdir. Geliştirilen kuramlar, teoremler, kavramlar, patoloji kriterleri ve bunları tedavi etme yöntemleri batının beyaz orta sınıfına dayanmaktadır. Batıda geliştirilen kuramlar, teoremler ve kavramlar aynı toplumların diğer katman ve sınıflarına ve batı dışında kalan diğer ülke halklarına genellenmektedir. Psikolojiye yapılan en önemli eleştirilerden biri de budur.

Üniversitelerde yetiştirilen psikologların eğitiminde kullanılan ders kitaplarının büyük çoğunluğu, A.B.D. ve Batı Avrupa'da geliştirilen araştırma tekniklerinin gelişen ülkelerdeki insanlara, mülteci ve göçmen gruplara ABD ve Batı Avrupa'yla aynı başarı düzeyinde uygulanabileceği fikrindedirler. Bu makalede psikologlar tarafından kullanılan geleneksel araştırma metodlarının evrensel uygunluk ve uygulanabilirliğini eleştirel bir şekilde incelenmesi amaçlanmaktadır. Amaçlanan yapılan göç araştırmalarından da örnekler vererek göç eden gruplarla araştırmalar yapılırken en sık karşılaşılan metodolojik problemleri ortaya koymaktır. Bunlara ek olarak yaşanan problemlerin üstesinden gelmek için bazı önerilerde bulunulacaktır.

Metodolojik Sorunların Tanımlanması

Mülteci ve göçmenlerle araştırma yapılırken seçilecek metodoloji; araştırmanın hangi koşul ve durumlarda yapılacağı ve katılımcıların desteklerinin hangi bağlamlarda ve nasıl sağlanacağı gibi oldukça geniş şartlara bağlıdır. Göçmenlerle ve mültecilerle araştırma yapılırken göz önünde bulundurulması gereken şartlar;

1. Kuramsal problemler ve bunların ideolojik temelleri,
2. Göç edenler ile göç alan toplum arasındaki bağlamsal farklılıklar,
3. Göç araştırmalarında kullanılacak ölçme araçlarının tercümesinden kaynaklı

kavramsal problemler,

4. Örneklem güçlükleri,
5. Dil problemleri,
6. Göç edenlerin etik değerlerine dikkat edilip edilmemesi,
7. Araştırmacıların kişisel özellikleri.

1. Kuramsal Problemler ve Bunların İdeolojik Temelleri

Göç oranları ile ilgili tartışmalarda iki farklı görüş öne çıkmaktadır. Birincisi, göç oranlarının devasa arttığını, kontrolden çıktığını, göç alan ülkelerde önemli problemlere neden olduğunu savunmakta ve çeşitli göç politikalarıyla kontrol altına alınması gerekliliğini vurgulamaktadır. Gelişen teknoloji, artan iletişim ve ulaşım imkanları ile göçün arttığı ve mesafesini de uzattığı söylenebilir.

Kimi sosyal bilimciler ise, göç konusunun - özellikle Batılı gelişmiş ülkelerde - ideolojik bir tercih çerçevesinde planlı bir şekilde öne çıkarıldığını ve önemli bir sorunmuş gibi yansıtıldığını belirtmektedirler. Günümüzde teknolojinin, ulaşım ve iletişim imkanlarının çok gelişmiş olmasına rağmen, dünyada sadece 130 milyon insanın hareket halinde olduğunu ve bununda dünya nüfusunun sadece %2'sine denk düştüğünü, nüfusun geri kalan %98'inin durağan olduğu gerçeğinin unutulduğunu belirtmektedirler.

Giderek yükselen zincirleme ve kitlesel göç bile -her yıl neredeyse 2-4 milyon daha fazla- karşılaştırmalı tarihsel perspektif göz önüne alındığında çokta yüksek sayılmazlar. Faist'e (2003) göre, uluslararası göç hacminin yüzyıl boyunca düzenli olarak arttığına dair yaygın beklentileri destekleyecek kesin bir kanıt rastlamak mümkün değildir. Örneğin, 1919-1980 döneminde gönüllü göç durumuyla ilgili uluslararası göç hacmi, 1814 ile 1914 arasındaki zaman dilimindeki göç hacmi kadar düşüktür ve aralarında anlamlı bir farklılaşma yoktur.

Göç ile ilgili tartışmaların kaynağı genellikle gelişmiş batı ülkeleridir ve göçün olumsuz sonuçlarını daha çok onlar gündeme getirmekte ve tedbir alınmasına çalışmaktadırlar. Bu durumdan hareketle en çok göç alan coğrafyanın Batı Avrupa ve A.B.D. olduğu düşünülebilir. Fakat dünyadaki gizil göç süreçleri incelendiğinde gerçeğin hiçte böyle olmadığı görülmektedir. Savaş, siyasi istikrarsızlık, ekolojik felaketler, ekonomik yıkımlar veya etnik, dini ve kabileler arası çatışmalar sebebiyle yerlerini terk etmeye zorlanan birçokları bile ülkelerini terk etmeye yanaşmamakta iç göçü tercih etmektedirler. En iyi ihtimalle başka gelişmekte olan ülkeye geçmektedirler, ama Kuzeye ya da Batıya değil. Göç edenlerin en az yarısı bir gelişmekte olan ülkeden diğerine göç etmektedir, gelişmiş olan ülkelere değil. Güney-Güney göç akışları rakamsal olarak Güney-Kuzey akışlarına oranla daha anlamlıdır. Hatta bu durum mülteci akımları için de geçerlidir. Örneğin 1990 yılında dünyadaki tahmini 130 milyon göçmenin % 55'i gelişmekte olan ülkelerde yerleşmişlerdi. Dünyadaki mültecilerin % 97'si bilhassa gelişmekte olan ülkelerde kalmaktadır (Faist, 2003)

Mevcut göçmen durumuna baktığımızda da aynı tabloya rastlamak mümkündür. Genel olarak, bazı gelişmekte olan ülkeler nüfusları içerisinde yüksek yüzdelerle işçi göçmenleri ve mültecileri ağırlamaktadırlar. Örneğin, Ürdün'de bu oran % 26, Kosta Riko'da % 19'ken, çok göç aldıkları söylenen Almanya'da bu oran % 8, A.B.D.'de ise sadece % 9' dur (Farrag, 1997). 1996'da dünyadaki mültecilerin ve sığınma hakkı arayanların yarısından çoğu Ortadoğu ve Güney Asya'da yaşamaktaydı. Gidilen yerler arasında ise, pek de akla gelmeyecek bir ülke öne çıkıyordu: İran. İran dünyadaki 20 milyondan fazla mültecinin yaklaşık dörtte birine ev sahipliği yapmaktadır (USCR, 1997).

Sonuç olarak, gerçekten ekonomik nedeni göçler ve mülteci akımları daha çok Kuzey-Batı'ya mı oluyor yoksa bu algı manipülasyon ile oluşan/oluşturulan bir yanılsama mı? Sorusunu şöyle cevaplayabiliriz: Özetle, ekonomik olarak gelişmiş ulus devletlerdeki 65 milyondan fazla göçmen anlamlı bir sayı oluşturur, fakat bu, Güneydeki ve Doğudaki iç-göçler ve Güneyden Güneye ve Doğudan Doğuya sınır aşırı göç ile karşılaştırıldığında ufak bir rakamdır. Ancak tüm bu rakamlar, seyahat maliyetlerini azaltan taşımacılıkta ve iletişimdeki devrimler, ekonomik eşitsizliklerin yükselen algılanışları ve sabit demografik baskılar gibi aslında göç etmeleri için zaten fazla olan itkilere rağmen asla göç etmeyenlerin çok büyük yüzdeleriyle karşılaştırıldığında önemini kaybetmektedir. Kuzey-Batı'daki gelişmiş ulus devletler, çokta dillendirildiği gibi göçmenlerin gelgit dalgaları altında kalmamaktadırlar.

Göç, özellikle de mültecilik konularında batılı ülkelerin kopardıkları fırtına onları kendi içinde çelişkiye itmektedir. Bir yandan, son 20-30 yılda dünyanın büyük bir dönüşüm yaşadığı, sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist birikim rejiminden esnek birikim rejimine, modernizimden post-modernizme, ulus devletler dünyasından küreselleşmiş bir dünyaya geçişin yaşandığı iddia edilirken, diğer yandan küreselleşmenin yalnızca fikirlerin iletişimi/dolaşımı, teknoloji transferi, çok uluslu sermayenin nakledilmesi ve malların değiş-tokuşu ile sınırlandırılması ve insanların (emeğin) bu sürece dahil edilmemesi çok büyük çelişki olarak ortada durmaktadır.

Türkiye'de iç göç çalışmaları, 1960'lı yıllarda göçün de artmasına bağlı olarak artmaya başlamış, 1970'li yılların sonlarında doruk noktasına ulaşmıştır. 1980'li yıllarla beraber göç çalışmalarında bir azalma gözlenmiştir. Türkiye'deki göç süreci, batıdaki gibi toplumsal, sosyal

ve ekonomik yapılarıdaki değişimlere bağlı olarak şekillenmemiştir. Daha çok siyasal tercihler doğrultusunda toplum mühendisliği anlayışıyla şekillenmiştir. Göç çalışmaları da bu durumu göz ederek batı teori ve kuramları kullanılarak yapılmıştır. Bu anlayışla yapılan çalışmaların toplumu doğru analiz etmesi ve ortaya çıkan olumsuz durumlara doğru çözümler üretmesi beklenemez.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde siyasi iktidarların yaptığı siyasi, ekonomik ve ideolojik tercihler doğrultusunda toplum yapısının şekil değiştirmesi temel alınmaktadır. Bu bağlamda göç olgusu da siyasal iktidarların yaptıkları siyasal ve ekonomik tercihleri doğrultusunda şekillenmiştir. Sanıldığı gibi aksine Türkiye'deki iç göç süreçlerini modernist yaklaşımlarla açıklamak mümkün değildir aslında bu yaklaşım tüm gelişmekte (!) olan ülkeler için de yanlış ve eksiktir.

Türkiye'de ve ona benzeyen gelişmemiş ülkelerde iç göç süreçlerini modernizmle açıklamak batı merkezli bilimsel yaklaşımın etkisiyle tüm dünyadaki gelişmeleri batıdaki gelişmelere göre değerlendirmek ve o kalıplara sokma çabasının bir yansımasıdır. Anadolu'daki göç süreçleri genelde toplumsal dinamiklerin doğal gelişimleriyle değil de merkezi otoritenin politikalarıyla oluşmuş ve şekillenmişlerdir.

Cumhuriyetin kurulması sürecindeki nüfus mübadelesi şeklindeki göç yeni bir ulus oluşturma kaygısından kaynaklanmaktadır. Bu süreçte Yunanistan ile kitlesel nüfus mübadeleleri yapılmış böylece Türkiye hem dışa göç vermiş hem de dıştan göç almıştır. Bu göçler Türkiye'nin tarihsel süreçte oluşmuş toplum dinamiğinde, ekonomik ve sosyal hayatında önemli parçalanmalara yol açmıştır. Tek partili hayatın sürdüğü (1935-1950) yıllarda göç olgusu dünyadaki genel seyre paralel olarak,

kentten kırsal alana doğru gitme biçimindedir. Kentten kırsal doğru planlı programlı dikey bir hareketlilik söz konusudur (Çobanoğlu, 1996). 1950'li yıllarda ivme kazanmaya başlayan iç göç daha çok ülkenin kırsal alanlarındaki gelişim ve dönüşümün hızlanması ile açıklanırken, 1960'lı yılların sonları, 70'li yıllar ve 1980'li yılların başındaki göçler ise kentteki gelişme ve dönüşüm ile açıklanmaktadır. 1980'li ve 1990'lı yıllardaki iç göç süreçleri ise modernleşme temelindeki toplumsal dönüşümün etkisiyle artan iletili etkenlerle açıklanmaktadır (İçduygu ve Ünal, 1996). 80'li 90'lı yıllardaki bu göçün diğer ayırıcı özelliği ise Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan kitlesel zorunlu göçlerdir.

1980'li yıllarla beraber, Türkiye'deki iç göç oranında düşme gözlemlenirken birlikte, iç göç niteliğinde önemli farklılaşmalar olmuştur. Barut'un (1999) bildirdiğine göre, son 10-15 yıllık dönemde iç göç devinimini belirleyen başlıca göç türü zorunlu göçtür. Türkiye'nin bir bölümünde (Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde) sürmüş olan düşük yoğunluklu savaş, düşük yoğunluklu savaş önleme politikaları ve düşük yoğunluklu savaşın ortaya çıkardığı olumsuz sosyal, ekonomik, kültürel koşullar yaklaşık 4 ile 4.5 milyon arasında değiştiği tahmin edilen insanın zorunlu göç etmesine yol açmıştır.

Türkiye'deki göç çalışmalarının en önemli problemlerinden biri de göç birimini ele alınış biçimidir. Göç çalışmalarında göç birimi eksik olarak ele alınmaktadır. Sosyal bilimlerdeki bir çok kavramda olduğu gibi göç kavramı üzerinde de bir uzlaşma olmasa da aşağıdaki 4 temel unsur içerdiği konusunda uzlaşılmaktadır:

- a. göçü veren birim,
- b. göçü alan birim,
- c. göç eden birim,
- d. önceki her üç birimi de kapsayan geniş

göç birimi.

Türkiye'deki göç çalışmaları daha çok göç alan birimi kapsamaktadır ve onun bakış açısını yansıtmaktadır. Yani göç, daha çok kirletilen kentler, oluşan gecekondu- lar, kentlerdeki işsizler ordusu, kentlerin büyük köylere dönüşmeleri açısından ele alınmıştır. Bu durum sadece günümüze özgü değildir. Aslında Türkiye Cumhuriyetinin tarihi boyunca göç çok önemli bir olgu olmasına rağmen hemen hiç bir zaman gereği gibi tüm boyutlarıyla ele alınmadığını görüyoruz. Bilim alanında yapılan göç çalışmalarında ise toplumsal, sosyal, ruhsal ve kültürel sonuçlar göçün tüm birimleri (göç eden birim-göç alan birim-göç veren birim) açısından ele alınmamıştır.

Göç edenlerin göçe karar verirken ve göç sürecinde yaşadıkları travmalar, göç etikten sonra yaşadıkları uyum problemleri, ötekileşme süreçleri (dışlanma ve ırkçılık) hemen hemen hiç ele alınmamıştır. Göç veren yerlerin göçle birlikte en üretken en dinamik nüfusunu kaybetmiş olmasına çok az kişi vurgu yapmaktadır. Göç veren yerlerdeki sosyal ve kültürel yapılarıdaki ve üretim dokusundaki tahribat ve erozyonu konu alan hemen hemen hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu hem bilim alanında hem de siyasi alanda yapılan tercihlerle ilgili referanslarla ilgili bir durumdur. Bilim alanındaki durum ise kısmen Türkiye'deki bilimin kimler tarafından kim için yapıldığı sorusuna verilecek cevapla açıklanabilir.

Göçle ilgili diğer önemli problem ise Türkiye'nin çok uluslu yapısından kaynaklı göç tanımlarında yapılan yanlışlıklardır. Örneğin, Kürt bölgesinden olan göçleri iç göç olarak tanımlamak yetersiz kalmaktadır, çünkü yaşanan bu göç şeklen iç göç gibi görünmesine rağmen aslında tamamen dış göç özellikleri taşımaktadır. Bölgeler arasındaki kültürel farkları gözlemeksizin yapılacak

göç çözümlerinin eksik ve yanlış olacağı düşünülmektedir.

2. Göç Veren Toplum ile Göç Alan Toplum Arasındaki Bağlamsal Farklılıklar

Göç, basit anlamda fiziksel bir yer değiştirme değildir, bir sosyo-ekonomik sistemden diğerine, bir kültürel örüntüden diğerine geçmeyi de içerir. Göç edenler üzerindeki en etkili bağlamsal değişiklikler; sosyal destek ağlarında, sosyo-ekonomik statüde, kültürel ortamda ve kişiler arasındaki ilişkilerde meydana gelen değişikliklerdir (Rogler, 1994). Örneğin, Türkiye'nin doğusundan batısına olan göçü basit bir yer değiştirme olarak ele almak yapılabilecek en büyük hatadır, çünkü bu tür bir göçte, göçle beraber farklı bir dile, farklı üretim ilişkilerine, farklı sosyal örüntü ve ilişkilere gidilmiş olur.

Göç, insanın içine doğduğu, sosyalleştiği/ sosyalleşeceği, çevreyi/ortamı bırakıp farklı/yeni bir bağlama gitmesidir. Göç, göç edenin gerçek toplumundaki sosyal destek ağlarını koparır ve farklı bir topluma uyum sağlama gibi zorlu bir görevi ona yükler. Ayrıca buna ek olarak göç edenler tanıdık/alışık olmadıkları bir sosyo-ekonomik sistemde ekonomik olarak hayatta kalma ve sosyal hareketlilikle baş etmek zorunda kalırlar. Bu kökten koparıcı deneyimlere, yeni bir dil kazanma problemleri ve göç edilen toplumun değerlerine uyma problemleri eşlik etmektedir (Moilonen, 1988). Göç bir sosyo-ekonomik sistemden diğerine, bir kültürel sistemden diğerine geçmeyi içerir. Böyle bir değişimle, göç edenler; farklı bir güç hiyerarşisinin işlediği, imtiyaz ve prestijin sistematik olarak farklılaştığı hayat koşullarına girmiş olurlar.

Yaptığımız literatür taramasında bağlamsal değişiklik genellikle toprak-

larında savaş yaşanan bir ülkeden barışın hakim olduğu bir ülkeye göç etmek olarak ele alınmış ve araştırmalarda bağlamsal değişikliğe bağlı olarak yaşanabilecek güçlükler bu yaklaşımla incelenmiştir. Fakat göç ne nedenle olursa olsun çok farklı değişkenlerin de etkisiyle bağlamsal güçlükleri içinde barındırır. Göçün istemli ya da zorunlu olması sadece bağlamsal değişikliklere bağlı etkinin az ya da çok olmasında belirleyicidir. Yani bağlama bağlı yaşanabilecek güçlükleri bununla sınırlamak doğru değildir. Ekonomik yaşam ve fiziksel imkan ve olanaklardaki farklılaşma da önemli uyum güçlüklerine neden olabilmektedir. Coğrafya ve iklimdeki farklılaşmanın bile çok önemli olduğunu gösteren araştırmalar mevcuttur. Göç sürecini yaşayan herkes için (yetişkin, genç, çocuk, kadın, erkek) göç, sarsıcı bir deneyim olma riskini taşır. Herkes farklı düzeylerde ve farklı yönlerde (olumlu-olumsuz) de olsa bu süreçten etkilenir.

Türkiye’de olduğu gibi çatışmalı bölgelerden göç edenler, araştırmaya katılan kişilerin özelliklerinden kaynaklı olarak araştırmacıların devlet ile ilişkili olup olmadıkları ya da gizli polis olup olmadıkları konusunda şüpheler ve güvensizlikler taşımaktadırlar. Bu şüpheleri hem kendi konumlarından hem de geldikleri yerdeki koşullardan kaynaklı problemlerdir. Çatışmalı bölgelerden göç edenlerin, göçmenlerin ve mültecilerin bu ruh halinden kurtulmaları uzun yıllar hatta kuşaklar gerektirebilmektedir. Bu ruh hali birçok araştırmada göçmenler hakkında doğru bilgi alınmasında engeller doğurmaktadır. Bu nedenle göç araştırmalarının en önemli problemlerinden göçmenlerin biri kendileri hakkında doğru cevap verip vermemeleridir. Bu engeli aşmanın bir yolu olarak göç edenlerin kendi çevrelerinden ya da kurumlarından yardım alınmasıdır. Kendi kurumlarından yardım alınması her zaman güven ilişkisinin garantisi

değildir, böyle bir tercih de içinde birçok risk barındırmaktadır.

Yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılacağı gibi, göçmenlerin göç alan ülkelerdeki deneyimlerini anlamak için yapılan göç çalışmalarında amaca tezat olarak bağlamsal güçlüklerin en önemlisi göçmen ve mültecilerin araştırmaya katılmaya gösterdikleri dirençtir.

Diğer yandan daha önce bilimsel bir araştırmaya katılmış olmak, aşinalık yani daha önce böyle bir deneyim yaşamış olmak önemlidir ve çok olumlu bir durumdur. Araştırma katılmayı istemede eğitim düzeyi de önemli bir değişkendir. Eğitim düzeyi yüksek göçmenlerle daha iyi işbirliği yapıldığı gözlenmiştir.

Göç çalışmalarındaki diğer önemli nokta ise araştırmaya katılımın gönüllü olup olmamasıdır. Göçmenlerin gönüllü katılımlarını sağlamak için, araştırmacıların çalışmaya katılacaklara çalışmanın onların durumlarına bir katkısı olup olmayacağını, çalışmanın risk taşıyıp taşımadığını, çalışma sonucunda her hangi bir kazançlarının olup olmayacağını, çalışmanın amaçlarını tüm açıklığıyla anlatmaları gerekir. Araştırmaya katılanların kendilerini tehlikede hissetmelerine neden olabilecek noktalara dikkat edilmelidir. Mecbur olmadıkça isim, adres gibi kimlik bilgileri alınmamalıdır. İsim, adres gibi onları deşifre edici bilgilerin alınmaması güven ilişkisi için önemlidir ve rahatlatıcı etkide bulunabilir. Araştırmacı kendi açık kimliğini, çalışmanın ne amaçla yapıldığını, hangi kurumu temsil ettiğini hiç bir muğlaklığa yer vermeden ifade etmelidir.

Bazı çalışmalarda araştırmaya katılanlara takma isimler verildiği görülmektedir. Araştırmacılar tarafından araştırmaya katılanlara, güvenliklerini sağlamak ve kaygılarını düşürmek amacıyla

takma isimler verilmesi zaman zaman katılımcılar tarafından kafa karıştırıcı bulunabilmektedir. Bu durumun kendisi ayrıca bir anksiyete kaynağı olabilmekte ve araştırmanın amacı hakkında soru işaretlerine neden olabilmektedir.

Bu örnekte dikkat edilmesi gereken nokta, katılımcıları korumak için düşünülen bir önlem paradoksal olarak katılımcıların önceki politik ve sosyal deneyimlerinden de kaynaklı olarak olumsuz psikolojik etkiye neden olabilmektedir.

3. Göç Araştırmalarında Kullanılan Ölçme Araçlarından ve Tercümelelerinden Kaynaklı Kavramsal Problemler

Göçmen ve mültecilerle yapılan araştırmalardaki kavramsal problemler genelde ayırıcı tanı amacıyla kullanılan ölçme araçları ve onların çevirilerinden kaynaklanmaktadır.

Göçmen ve mülteci popülasyon ile yapılan araştırmalarda çeviri test ve kişilik skalalarının kullanımı temelde psikolojik rahatsızlıkların ve patolojilerin tüm kültürlerde, uluslarda, sınıflarda aynı veya benzer olduğu varsayımına dayanmaktadır. Örneğin, literatürde tüm kültürlerde genel anlamda depresyon semptomları konusunda bir uzlaşma olmasına rağmen, (self-report) kişisel birim ölçme araçlarındaki semptom listeleri ve oluşturulmuş hastalık skalalarının temelde insanların psikiyatrik hastalıklarını yaşama deneyimlerini ve bununla ilgili anlatılanları kategorize etmeyi amaçladığı hiçbir zaman unutulmamalıdır. Asıl problemde bu noktada başlamaktadır, çünkü bahsi geçen deneyimlerden kast edilen Avrupa, Amerika ve/veya Kanadalı hastaların deneyimleridir. Oluşturulan test ve ölçeklerde önemlerden beslenmektedirler.

Mevcut durumun kendisi böyle olmasına

rağmen, farklı deneyimler, farklı kültürler ve farklı diller farklı hastalık kategorilerinin ortaya konmasına neden olabilirler. Batı kriterlerine göre oluşturulmuş ölçeklerin sorunları tüm boyutlarıyla ortaya çıkarması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle kültüre özel ve güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları yapılmış ölçeklerin kullanılması en doğru tutumdur. Eğer mutlaka çeviri bir ölçme aracı kullanılacaksa en azından çevirinin tutarlılığını kontrol etmek amacıyla çevrilen metin orijinal diline tekrar çevrilmeli ve karşılaştırılması yapılmalıdır.

Göç çalışmalarında kullanılacak ölçeklerin niceliksel ya da niteliksel olması da diğer önemli noktadır. Niceliksel ölçekler sınırlayıcıdır ve alınabilecek cevaplar önceden bellidir. Diğer yandan niteliksel ölçekler olabildiğince az sınırlayıcıdır ve öngörülemeyen şeyleri de tespit etmeye yardımcı olurlar. Ayrıca niteliksel ölçekler kültüre duyarlıdır. Türkiye gibi göç çalışmalarına yeni başlanan bir ülkede niteliksel ölçme araçlarının kullanılması ayrıca önem taşımaktadır.

Herhangi bir ölçme aracının çevirisi için Brislin (1980) emik (içerden görünüm) etik (dışardan bakış) yaklaşım adını verdiği bir metot önermektedir. Emik yaklaşım, bir kültürdeki davranışları sadece o kültüre ait kavramlarla açıklamayı amaçlarken, Etik yaklaşım ise, davranışları araştırmacılar tarafından empoze edilen ve evrensel olduğu varsayılan kriterlere göre açıklamaya çalışmaktadır. Emik-Etik yaklaşımın ve tutarlılık amaçlı tekrar çeviri yaklaşımının eş zamanlı kullanımlarını çok iyi sonuçlar verdiği bildirilmektedir.

Yine de Emik-Etik yaklaşıma rağmen eğer çevrilecek kavram o kültüre ya da gruba yabancıysa üzerinde uzlaşılması güç olabilmektedir. Yapılan çalışmalarda yaşanan anlam kaymalarına örnekler: verirken Örneğin Viyetnamlı katılımcılara evlilikle ilgili herhangi bir problemleri olup

olmadığı sorulduğunda, bu aynı zamanda evlilikte engel şeklinde de çevrilebileceği gibi burç uyumsuzluğu, inanç veya bölgesel farklılıklar veya eşler arasında uyumsuzluk olarak da algılanabilir. Yine örneğin tam zamanlı iş karşılığı olarak kullanılan part-time /half-time (yarım zamanlı) olarak da çevrilebilmektedir ki, part-time ile half-time aynı anlama gelmemektedir.

Kavramsal problemlerle baş etmenin diğer yolu ise aynı kültürden olan ve daha önce göç etmiş kişilerden, hem kültürel doku hem çeviri noktasında hem de uygulama sırasında tercüme amaçlı yardım almaktır. Bu yöntemle metnin hem çevirisi hem de orijinaline aynı anda bakıp uygunluğuna karar vermede yardım alınmakta, iki dil arasında gidip gelinerek ölçme aracından kaynaklanabilecek kültürel önyargılar olabildiğince en aza indirilmeye çalışılmaktadır.

Çeviri problemlerine/zorluklarına ek olarak ölçme aracı olarak kişilik skalaları kullanıyor olmanın bir çok pratik sınırlamaları vardır. Her şeyden önce skalalar katılımcıların okumalarını gerektirmektedir. Bu nedenle kişilik ölçen skalalar o dilde okuma yazması olmayanlara verilememektedir. Bu durumda skalalar araştırmacılar tarafından katılımcılara okunarak uygulanmaktadırlar. Bu şekilde ölçek uygulamanın bir çok olumsuz sonucu olabilir öyle ki bireysel uygulamanın bir çok avantajı yok olabilir. Araştırmalarda skalaların araştırmacı tarafında okunmasının etkilerinin ne olduğu geniş bir şekilde çalışılmamıştır dolayısıyla bu şekilde uygulamanın sonuçları hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz (Kizie ve Manson, 1987).

Skalanın araştırmacı ya da tercüman tarafından okunması, araştırmacı ile katılımcı arasındaki ilişkinin niteliği ve / veya istedik cevapların verilmesi yönündeki sosyal baskı gibi araştırmanın sonuçlarını etkileyebilecek değişkenlerin

etkisinin büyümesine neden olabilir (Hurh ve Kim, 1982). Kinzie ve Manson (1987), da bunu doğrulamakta, onaylamaktadırlar, öyle ki, daha önce böyle deneyimleri (her hangi bir araştırmaya katılmayan) olmayan katılımcıların sorulara cevap verirken gerçek duygularını yansıtmadıklarını, gereğinden fazla nazik davrandıklarını ve araştırmacıyı tatmin ve mutlu edecek cevaplar vermeye eğimli olduklarını belirtmişlerdir.

Buna ek olarak, self-report skalalar kişisel cevaplar almaya odaklıdır. Kişisel unsurlar üzerinde dururlar, bu unsurları vurgularlar ve önemserler. Katılımcılar verdikleri cevaplarda ailenin görüşlerini de önemserler bu özellikle doğu toplumlarında böyledir. Dolayısı ile katılımcılar ailenin görüşlerini göz önünde bulundurarak sorulara cevap verirler yani kişisel bir duruştan öte ailesel bir duruştan söz edilebilir. Bu yolla ailenin, uyumunun vuku bulduğu bir birim olarak algılanması sağlanmak istenir. Bu amaçlanırken dışarıya katı/değişmez/sarsılmaz bir uyum yansıtılma gayreti gözlemek mümkündür. Araştırmaları uygulama safhalarında ve sonuçların yorumlanması safhasında cevapların bu özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Örneklem Güçlükleri

Göçmen ve mültecilerle çalışırken bir çok örneklem güçlüğü yaşanmaktadır, özellikle de tesadüf ve sistematik (örneğin oluşturulmuş listeden tüm beşinci sıradaki kişinin seçilmesi gibi) örnekleme metotları kullanmayı uman araştırmacılar için durum biraz daha güçtür. Örneğin, belirlenmiş ölçme araçlarını posta ile adreslere yollayıp göçmen ve mültecilerin araştırmalara katılmalarını beklemek doğru değildir, çünkü diğer araştırma alanlarında katılımı sağlamak için etkili ve verimli bir yöntem olmasına rağmen göçmen ve mültecilerle yapılan çalışmalarda düşük

düzeyde geri dönüş sağlanabilmektedir yani işe yaramamaktadır (Kempen, 1982). Bu yöntemin göçmen ve mültecilerde işe yaramamasının 3 temel nedeni vardır. Birincisi, adres ve isim listelerinin doğruluk oranları düşüktü olması, ikincisi, göçmen ve mültecilerin sürekli hareket halinde olmaları yani hareketlilik oranlarının yüksek olması, üçüncüsü ise, konumlarından kaynaklı olarak bu tarz çalışmalara şüpheyle bakmaları ve sosyal bilimlerdeki araştırmalara aşına olmamalarıdır.

Diğer önemli örneklem problemi ise çalışmaların hep aynı yerlerde yapılıyor olmasıdır. Örneğin, belirlenmiş bir semt veya ilçe vardır ve bu konu ile ilgili yapılan tüm çalışmalar buralarda yoğunlaşmaktadır. Buna örnek, İzmir'de Kadifekale, İstanbul'da ise Kuştepe semtleridir.

Özet olarak, göçmen veya mülteci örneklemini oluştururken sırasıyla 3 problemden bahsedilebilir; birincisi, göçmen evreninin gerçek boyutları ve oluşturulan listenin tümünün ulaşılabilir olup olmadığıdır, ikincisi göçmen ve mültecilerin yerleşimle ilgili yaşadıkları tüm güçlüklerle rağmen tesadüfî örneklemin teorik imkanın olup olmadığı, son olarak ise eğer tesadüfî örnekleminin imkanı olmadığına karar verilirse anlamlı istatistiklere ulaşabilmek için yeterli sayıyı temin edip edememektir.

Yukarıda örneklem ile ilgili bahsedilen güçlükler daha çok mülteciler ve zorunlu göç edenler için geçerli iken diğer göçmenler için de aynı güçlüklerin farklı nedenleri vardır. Örneğin bu göçmenler kapalı alt gruplar olarak yaşarlar ve diğer toplum ile karışmazlar ama bunlar genelde çok yer değiştirmezler ve adres tespitlerinde güçlükler yaşanmaz -özellikle de toplum önde gelenlerinden yardım alınmışsa-. Fakat bu noktadan sonra başka problemler başlar o da bu grupların araştırmaya

katılmada gösterdikleri isteksizliktir. Özellikle de postayla yapılmaya çalışılan araştırmaları tamamen reddettikleri gözlenmiştir. Bu durumda önemli çözümlerden biri o grup tarafından lider olarak kabul edilen kişilerin yardımını almaktır (Macherson, 1983).

5. Dil Problemleri

Çevirinin gerekli ve zorunlu olduğu araştırmalarda umulmadık/beklenmedik/ güçlükler, problemler ortaya çıkabilir. Öncelikle, iki dil arasındaki temel farklılıklar çok önemli ve çok geniş alanlarda problemlere neden olabilir.

Dil, yapısı, oluşma süreci ve onu konuşanlar ve ortaya çıkaranlar açısından çok değerli ve biriciktir. Dil içinde bir dünya algısını, yaşam biçimini barındırır, yani her dil ayrı bir dünyadır. Dil, onu konuşan/oluşturan halkın dünya üzerindeki tarihi süreçte yaşadığı deneyimleri içinde taşır ve bu deneyimler sonucunda şekillenmiş ve bu güne gelmiştir. Dili sadece iletişim aracı olarak algılamak, onu tek boyutlu ve basit algılamak demektir. Bir halkın kültürü, değerleri dilde mevcuttur, bunlar dil ile taşınır ve yine dil ile diğer kuşaklara aktarılır.

Her dilin kendi içinde sosyal hiyerarşileri ifade ediş biçimleri farklıdır. Her kültürde dolayısı ile her dilde hiyerarşi ve otorite kaynakları farklı olabilmektedir. Yani, yaş, cinsiyet, evli olup olmama, kişisel başarı, ait olunan grubun başarısı, statü, mevki her dil ve kültür için farklı ağırlıklarda otorite kaynağı olabilmektedir. Araştırmacıda yukarıda bahsedilen özelliklerden hangilerinin olduğu ve bu özellikleri araştırmaya katılanların nasıl anlamlandırdıkları araştırmanın seyri için önemlidir. Bu özelliklerin o kültürdeki anlamları incelenmeli ve uygun şekilde yaklaşılmalıdır.

Araştırma için ilişkide olunan kişi ya da grubun değer yargılarının farkında olma-

mak ve bu nedenle bazı sınırların ihlal edilmesi hedef kişi ya da grubun araştırmaya katılmayı reddetmesi ile sonuçlanabilir ve onları çalışmaya katmada başarısız kalınabilir (Yu, 1985). Bu nedenle dil problemini aşmak için faydalanılacak olan tercümanın seçimi oldukça önemlidir. Öyle ki, yüz yüze görüşmede katılımcıya nasıl davranılacağı, temasın düzeyi, hitap tarzı ve sosyal statüsüne uygun bir tavır geliştirilmesi tercümanın o kültüre hakim olma düzeyi ile yakından ilgilidir. Araştırma sürecinde mutlaka her iki cinsiyetten de araştırmacı bulunmalı, cinsiyetten kaynaklı kaygılar bu yolla giderilmelidir. Araştırmacılar katılımcıların kültürel değerlerini de gözetererek gerekirse görüşme odasında yalnız görüşmemeli özellikle katılımcı bayan ya da çocuksa aileden herhangi bir refakatçinin eşlik etmesi uygun olabilir.

Tercüman/rehber sadece o toplumun saygı ve güvenini kazanmış olmamalı buna ek olarak çift dilli olmalı yani her iki dile de hakim olmalıdır. Ayrıca tercüman/rehber araştırmacının amaçlarını kavramış olmalıdır. Kültüre özel durumlar hakkında örneğin, katılımcılara nasıl hitap edilmesi gerektiği ve nasıl davranılması gerektiği konusunda rehberlik etmelidirler (Baker, 1981).

Göç çalışması yapılan toplumu, grubu iyi bilen ve o toplumdaki saygı gören güvenilen bir kişinin araştırmalarda tercüman ve rehber olarak kullanılmasının bir çok faydası olabileceği gibi veri toplama noktasında bazı problemlere neden olabileceği de düşünülmektedir. Örneğin, tanımadığı bir uygulayıcıya ismi de saklanarak bilgi vermede tereddüt etmeyecek bir katılımcı, uygulayıcının ya da tercümanın tanıdık, arkadaş, komşu ya da iyi bilinen bir toplum lideri olması durumunda aynı katılımcı katılmayı ya da doğru bilgiler vermeyi ret edebileceği beklenebilir. Kültürler arası araştırmalarda iki dilli tercümanlar

genellikle katılımcılarla aynı etnik gruba ve/veya aynı komşu grubuna ait olabiliyorlar. Bu durumda bu kişilerin uygulama sırasında orada bulunmaları araştırmacının bazı alanlarında doğru bilgi almayı engelleyebilir. Özetle, lokal tercüman ya da rehberlerle çalışmanın çeşitli problemlere yol açabileceği, özellikle de gizliliği oluşturma/sağlama noktasında olumsuz etkisi olabileceği düşünülmektedir (Green, 1986).

Gizlilik problemi katılımcılar için önemli bir şüphe kaynağıdır. İsim ve adres almamak, araştırmacının amacını tüm açıklığıyla ile paylaşmak, alınan bilgileri kimlerin, nasıl ve ne için kullanacakları belirtmek alınabilecek başlıca önlemlerdendir. Bazen katılımcı için önemli olan ölçekte neler olduğu değildir, önemli olan kimin tercüme ettiği ve açıkladığıdır (tercümanın kimliği ve tanındığı v.b.). Genellikle eğer tercümanlık eden kişinin güvenilirliği konusunda bir problem yoksa katılım ve gizliliği sağlama konusunda da bir problem yaşanmamaktadır.

Diğer yandan yapılan bir çok çalışmada da tercümanların yeni problemlere neden olabildikleri belirtilmiştir (Gluchman, 1977). Örneğin, çevirilerin genelde çevirmenlerin duygu, düşünce ve inanç sisteminden de payını aldığı ve ona göre değişebildiği gözlenmiştir. Bazı tercümanların verilen cevapları kendi kültürlerine ait bazı şeylerin araştırmacılar tarafından alaya alınabileceğini düşünerek değiştirdikleri yani kendilerince kendi kültürlerini cilaladıkları, diğer kültür içinden bakarak o kültüre ait beğenilere göre verilen cevapları şekillendirdikleri görülebilmektedir. Kimi tercümanlar ise katılımcıların halleri ve verdikleri cevaplardan dolayı utanabilir ve bu cevapları özür diler gibi tercüme edebilirler. Bu hareketlerinin sebebi, cevabı veren kişinin kültüründen oldukları için sorumluluk duymalarıdır.

Morcos (1979), tercümanların çarpıtmalarından kaynaklı olarak katılımcıların ruhsal durumlarının yanlış değerlendirilebildiğinin altını çizmiş ve bunu önlemek ya da en aza indirmek için test öncesi ve test sonrası tercüman ile klinisyenin durum değerlendirmesi yapmalarını önermiştir.

6. Göç Edenlerin Etik Değerlerine Dikkat Edilip Edilmemesi

Daha önce de belirtildiği gibi kültürler arası araştırmalarda katılımcılarla çalışırken bir çok problem alanı mevcuttur. Yukarıda bahsettiğimiz problemleri hallettiğimizi varsaysak bile çalışmanın başarılı ya da başarısız olmasında etkili olabilecek kritik bir problem daha mevcuttur. Bu da araştırmaya katılan katılımcıların görgü ve değer yargılarını gözetme zorunluluğudur. Görgü ve değer yargılarını gözetmek temasa geçilecek lideri belirlerken ve katılımcılara nasıl yaklaşılması gerektiğini belirlemeye çalışırken işe yarayacaktır. Uygun yaklaşım sergilenmediği takdirde katılımcılarla başarılı bir temas kurmak güçleşecektir. Özellikle de eğer topluluk politik olarak ya da başka açılardan homojen değilse bu özelliklere her zamankinden daha fazla dikkat edilmeli ve bu ayırımı gözetilerek yaklaşım sergilenmelidir. Bu noktada tercümanın/rehberin hangi yaklaşımı benimsediği, araştırmacının ideolojisi katılımcılardan doğru cevaplar almayı güçleştirebilir. Katılımcıların gruba uygun ya da ters durumda oldukları fark edildiği takdirde, bu farkındalık onlarda olumsuz duygulara yol açabilir ve bunun sonucunda araştırmacıları memnun etmeye yönelik istedik/beklendik cevaplar alınabileceği gibi araştırmaya katılımı direnç geliştirebilirler.

Araştırmaya yardımcı ve/veya tercüman olarak dahil edilen kişiler, toplum veya grup liderleri, toplumlarından kendileri için faydalı bir konuda/onlar için

faydalı olacak bir ricada buldukları konusunda bilgilendirilmelidirler. Yani eğer araştırmacının o topluluğa ya da gruba bir faydası olacaksa bu konuda öncelikle yardımcı olacak kişilerin bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bu hazırlayıcı etkileşim, araştırmaya yardımcı olacak kişi ya da kişilerin, araştırmacının güvenilir olup olmadığına karar vermesinde ve araştırmacının ait olduğu topluluğa bir faydası olup olmayacağına karar vermesinde oldukça kritiktir ve karar verme sürecini etkiler.

Hazırlayıcı etkileşimin faydaları olduğu gibi içinde bazı riskleri de taşımaktadır. Hazırlayıcı biraya gelmelerde sosyal bilimlerdeki araştırmaların eksik ya da yanlış anlaşılmasından kaynaklı olarak bazı yanlış yorum ve algılar oluşabilir. Örneğin, eğer dikkat edilmezse ve doğru mesajlar verilmezse araştırma projesinin topluluğun ya da grubun bütününe ya da bireysel düzeyde aniden/birden bire önemli yararlar sağlayacağı konusunda gerçekçi olmayan beklentiler gelişebilir.

Yukarıda bahsi geçen konuda yaşanabilecek güçlükleri bertaraf etmek için Macpherson (1983), alınabilecek önlemler konusunda şu önerilerde bulunmaktadır; O'na göre her katılımcıya ayrı olarak yaklaşılmalı ve her kişi ayrı olarak ikna edilmelidir. Her kişi ile ayrı olarak ilgilenirken bir yandan da grup toplantıları da yapılmalıdır. Bu toplantılar önemli bir sosyal fonksiyona hizmet etmektedir, şöyle ki, katılım olasılığı olanlar topluluk olarak söz vermeye/ikna edilmeye hazırlanmaktadır. Pernice (1987), bu yöntemi Kamboçyalı, Laolu ve Viyetnamlı araştırma rehberleri ve toplum liderleri ile Yeni Zelanda'da uygulamıştır. Grup toplantılarına ve ziyaretlerine başlamadan önce her lider evlerinde defalarca ziyaret edilmişler ve bu ziyaretlerde şu süreci takip etmişlerdir; öncelikle liderlerle işbirliği sağlanmıştır, daha sonra toplumun değerlerini ve kül-

türel tutumlarını gözlemek ve yorumda bulunabilmek için dini ve kültürel kutlamalara katılmıştır. Diğer evre ise o topluluklara ait etnik radyo ve etnik gazetelerde ilanlar vererek araştırmanın amaçları hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Pasifik adaları yapılan başka bir çalışmada yine aynı prosedür takip edilmiştir. Fakat akşamları yapılan ev gezmelerinde konukseverliğin belirtisi olarak sunulan içecekler ve yiyecekler ret edilmiştir. Bu reddediş bir teknik olarak uygulanmıştır, çünkü araştırmalarda araştırmacılar ile katılımcılar arasındaki profesyonel mesafenin korunması salık verilir. Bu tekniği genel geçer bir doğru olarak kabul etmek her zaman olumlu sonuç vermemektedir. Örneğin doğu toplumlarında ikrama karşı tutum ile ev sahibine karşı tutum arasında bir paralellik kurulur. Dolayısı ile ikramı ret etmek ev sahibini reddetmek olarak algılanabilmektedir.

Araştırmaya katılanların diğer bir beklentisi ise araştırmacılarla, veri toplamanın ötesinde bir diyalog sürecinin başlayacağıdır. Bu diyalogdan kast edilen ise sadece araştırma sonuçlarının geleneksel formatta paylaşılması değildir. Öte ilişkiden kastedilen ya da beklenti; bu çalışma ile toplumlarına ya da bireysel düzeyde kendilerine bir çıkar, yarar veya kazanç olup olmayacağıdır.

7. Araştırmacıların Kişisel Özellikleri

Birçok yazar (Brishin, 1981; Diges, 1983; Kealey ve Rubers, 1983) göçmen ve mültecilerle ilgilenen ve kültürler arası araştırmalarda başarılı olabilecek kişilerin özelliklerini tanımlamaya çalışmışlardır. Bu özellikler şunları içermektedir: açık fikirlilik, kendi bağlamları ile göçmen grupların bağlamları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar hakkında farkındalık/uyanıklık, başka kimselerle etkili iletişim kurabilme becerisi, önyargı ve ırkçılığın en düşük düzeyde olması ve

sınıfsal şovenistliğin mevcut olmaması. Bu özelliklere ek olarak ayrıca araştırmacının yargılayıcı olmaması, samimi olması ve kültürler arası empatiye sahip olması araştırmayı oldukça kolaylaştıracaktır. Bu kişisel özellikler ve karakteristikler başarılı kültürler arası araştırmacı olmanın ayırıcı özellikleri olmasına rağmen profesyonel yeterlilik için yeterli değildirler (Callon, 1988).

Gerçekçi olmak gerekirse yukarıda bahsedilen tüm özelliklere aynı anda sahip araştırmacılara rastlamak oldukça zordur. Bu noktada araştırma sürecini engelleyecek alanları betimlemek/tanımlamak gerekmektedir. Örneğin, göçmen gruplar hakkında sosyal şablonlar her zaman biraz mevcuttur. Bir araştırmacı, göçmenlerin yerli gruplara oranla zekalarının daha düşük olduğuna dair inanca sahip olabildiği gibi güçlülük ve yavaş öğrendiklerini ve otomatik olarak problemleri bir grup olduklarını düşünebilir. Böyle bir algıya sahip bir araştırmacı çalışmada bir güçlülük, olumsuzlukla karşılaştığında bunu araştırma kurgusuna ya da soruların uygunsuz veya konuyla alakasız ve zor olduğuna yormak yerine o grubun olumsuz özelliklerinden kaynaklı olduğuna kanaat getirebilir.

Göçmen gruplarla ilgili diğer bir kalıp yargı ise; göçmen grupların sosyal sınıf, eğitim ve kendi etnik gruplarına sadakat, saygı ve bağlılık konusunda tutumlarının homojen olduklarıdır. Ama hepsi aynı sınıftan olmayabileceği gibi, hepsi aynı eğitim seviyesine sahip olmayabilir ayrıca etnik gruplarına aynı oranda bağlı da olmayabilirler. Her grubun ve toplumun kendi içinde heterojen oldukları sürekli göz önünde tutulmalıdır.

Araştırmacıların basma kalıp düşüncelerine ek olarak genelde yapılan diğer bir hata, göçmenlerin davranışlarını ve sorulara verdikleri cevapları kendi kültürleriyle değil de araştırmacının

kendi kültürü içinde yorumlamasıdır. Örneğin, bir göçmenin araştırmacıyla karalaştırdıkları randevuya geç gelmesi ya da hiç gelmemesi yüzünü güvene alma isteğinden kaynaklanabileceği gibi araştırmacıdan farklı bir zaman algısına sahip olmasından kaynaklanabilir. Öyle ki, beyaz Anglo-Sagson kültürde zaman ve zamanlamaya çok önem verilirken, diğer kültürler aynı bakış açısını taşımayabilirler.

Başkalarına yönelik basmakalıp düşünceleri ve onlar hakkında oluşan güven ve güvensizlik duygularını değiştirmek oldukça güçtür. Öyledir, çünkü bu basmakalıp yargılar diğerlerinin nasıl davranacaklarını öngörmeye çalışmakta oldukça işlevsel ve kullanışlıdır. Bununla birlikte, psikolojinin iddiası, yukarıda bahsedilen problemleri çözmek amacıyla çalışma grupları organize etmek, bu konulara odaklı kurslar düzenlemek veya sadece metodolojik problemleri nasıl hallederiz çalışmalarına yetmeyeceği bilinciyle ek olarak ırkçılıkla ilgili problemlerle baş etmeye çalışmak olmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada mülteci ve göçmenlerle çalışırken karşılaşılan metodolojik problemlerin altı çizilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, savaşta olan bir ülkeden göç eden göçmenler ile barış koşullarının hakim olduğu bir ülkeden araştırmacı ya da Türkiye gibi aynı ülke içinde çatışmaların yaşandığı bir bölgeden göç eden göçmenler ile çatışmaların yaşanmadığı bir bölgeden araştırmacı arasındaki bağlamsal ve deneysel farklılıklara, geleneksel araştırma metodları ile bu çalışmalardaki anlam farklılıklarına vurgu yapılmaktadır.

Çeviri prosedürüne (daha önce bahsedilen) tamamen uyulmuş ve sağlam veri toplama yöntemleri kullanılmış olsa bile mülteci ve göçmenlerle yapılan ve niteliğinden dolayı kültürler arası olması

gereken çalışmaların önemli sayıda tuzak içerdiğinin altı çizilmiştir. Tuzaklara karşı uyanık olmak ve yaşanılacak problemlerle baş etmek amacıyla çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Batıda geliştirilen standart metotlara aşırı bağımlılık araştırma etiğinde önemli problemlere yol açmaktadır. Türkiye'deki göç çalışmalarındaki kıpırdanışların başlaması nedeniyle, göçmen ve mültecilerle çalışırken etik konular ve araştırmalarda yaşanan problemlere yukarıda bahsedilen 7 kategori ile cevap vermeye çalışılmış, bununla amaçlanan araştırma iddiasındaki profesyonellere bir ana hat sunmaktır.

Kaynaklar

- Baker, N. G. (1981). Social work through an interpreter. *Social Work*, 26, 391–397.
- Barut, M. (1989). *Bir insan hakları sorunu olarak zorunlu göç*. Yayınlanmamış kent raporu, Mersin.
- Brislin, R. (1980). Translation and content analysis of oral and written materials. H. C. Triandis ve J. W. Berry, (Ed.), *Handbook of cross-cultural psychology* (Vol. 2) içinde (389-444). Boston: Allyn & Bacon.
- Brislin, R. (1981). *Cross-cultural encounters: Face-to-face interactions*. Elmsford, NY: Pergamon Press
- Callan, V. J. (1988). Methodological and ethical issues in professional contact with immigrants. G. Davidson, (Ed.), *Ethnicity and cognitive assessment: Australian perspectives* içinde (158-166). Darwin, Northern Territory, Australia: Darwin Institute of Technology Press.
- Carter, F. W., French, R. A. ve Salt, J. (1993). International migration between East and West in Europe. *Ethnic and Racial Studies*, 16, 401–421
- Couchman, I. S. B. (1973). Notes from a White researcher in Black society. *Journal of Social Issues*, 29, 45-52.
- Chung, R. C. Y. ve Kagawa-Singer, M. (1993). Predictors of psychological distress among Southeast Asian refugees. *Social Science and Medicine*, 36, 631-639.
- Çobanoğlu, N. (1996). Tıp etiği açısından göç ve sağlık. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi* içinde, (667-671). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Dinges, N. (1983). Intercultural competence. D. Landis ve R. W. Brislin, (Ed.), *Handbook of intercultural training: Issues in theory and design* içinde (176-202). Elmsford, NY: Pergamon Press.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası göç ve ulus aşırı toplumsal alanlar*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Farrag, M. (1997). Managing international migration in developing countries. *International Migration Review*, 35 (3), 315-336.

Gluckman, L. K. (1977). Clinical experience with Samoans in Auckland, New Zealand. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 11, 101-107.

Green, G. (1986). *Report on observation of American mental health programmes for refugees*. May, 3-31. Wellington, New Zealand: McKenzie Foundation.

Gün, Z. (2000). *Kültürler arası gelişimsel psikoloji*. Yayınlanmamış yüksek lisans semineri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gün, Z. (2002). *Göç ve çocuk*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Flaskerud, J. H. ve Liu, P. Y. (1991). Effects of an Asian client-therapist language, ethnicity and gender match on utilization and outcome of therapy. *Community Mental Health Journal*, 27 (1), 31-42.

Hurh, W. M. ve Kim, K. C. (1982). Methodological problems in the study of Korean immigrants: Conceptual, interactional, sampling and interviewer training difficulties. W. T. Liu, (Ed.), *Methodological problems in minority research* içinde (81-93). Chicago: Pacific/Asian American Mental Health Research Center.

İçduygu, A. ve Ünal T. (1998). Türkiye'de iç göç: Sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri. *Türkiye'de İç Göç Konferansı* içinde (38-55). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kealey, D. J. ve Rubens, B. D. (1983). Cross-cultural personnel selection criteria, issues, and methods. D. Landis ve R. W. Brislin, (Ed.), *Handbook of intercultural training: Issues in theory and design* içinde (155-175). Elmsford, NY: Pergamon Press.

Kempen, L. (1982). Survey of settlement experiences of Indochinese refugees 1978-80. Proceedings of the 52nd Australian and New Zealand Association for the Advancement of Science. Section 27 (Sociology), Paper No. 748A.

Kinzie, J. D. ve Manson, S. M. (1985). Five years' experience with Indochinese refugee psychiatric patients. *Journal of Operational Psychiatry*, 14, 105-111.

Macpherson, A. J. C. (1983). Cultural mediators: Researching other cultures in New Zealand (Samoan migrants). J. A. Johnston ve T. Scotney, (Ed.), Seminar series on social research: 1983 proceedings içinde (96-102). Wellington, New Zealand: Social Sciences Research Fund Committee.

Marcos, L. R. (1979). Effects of interpreters on the evaluation of psychopathology in non-English-speaking patients. *American Journal of Psychiatry*, 136 (2), 171-174.

Moilonen, I. ve ark. (1998). Long term outcome of migration in childhood and adolescens. *International Journal of Circumpolar Health*, 57, 180-187.

Pernice, R. (1987). Mental health of refugees and immigrants in New Zealand. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Massey University, Palmerston North, New Zealand.

Rogler, R. S. (1994). The immigration experience and mental health. *Health and Behavior*, 8, 72-84.,

Seguin, C. A. (1956). Migration and psychosomatic disadaptation. *Psychosomatic Medicine*, 18 (5), 404-409.

Sue, S. (1977). Community mental health services

to university groups: Some optimism, some pessimism. *American Psychologist*, 32, 616-624.

USCR (US Committee for Refugees) (1977). *Word Refugee Survey 1997*. Washington, D.C.

Widgren, J. (1993). Movements of refugees and asylum seekers: Recent trends in a comparative perspective. *OECD, The changing course of international migration* içinde (87-95). Paris: Organization for Economic Cooperation and Development.

Yu, E. S. H. (1985). Studying Vietnamese refugees: Methodological lessons in transcultural research. T. C. Owan, (Ed.), *Southeast Asian mental health: Treatment, prevention, services, training and research* içinde (517-541). Washington, DC: U. S. Government Printing Office.

Gündem Dış1 Konular

İlköğretimde Zorbalık ve Kurban Olma: Ergenlik Öncesi Çocuklarda Zorbalığın, Kurbanların, Zorba/Kurbanların ve Katılmayan Grubun Karşılaştırılması*

- Özet Çeviri ve Yorum -

Uzm. Psk. Fatih Bayraktar

Ankara Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

psyfatih@yahoo.com

İlk öğretimde zorbalık ve kurban olma genel olarak tüm dünya ülkelerinde %15 ile %25 arası değişen oranlarda gözlenmektedir. Zorbalık bir ya da daha fazla kişinin başka bir kişiye kasıtlı olarak ve tekrar eden biçimde fiziksel, sözel ya da psikolojik zarar vermesi veya onu rahatsız etmesidir. Fiziksel zorbalığa vurma, tekmeleme, itme ya da kişisel eşyaları alma örnek olarak verilebilir. Sözel zorbalığın örnekleri isim takma ve tehdit etmedir. Psikolojik zorbalığa örnek olarak ise dışlama, yalnız bırakma ve dedikodu yayma örnek olarak verilebilir.

Çocuklar ve ergenler arasındaki zorbalık fiziksel sağlığı ve psikolojik işlevleri etkileyen önemli bir sorundur. Zorbalar, ilerleyen zamanda artan oranlarda çocuk ve yetişkin suçluluğuna ve alkol kötüye kullanımına yatkın hale gelmektedir. Haynie ve ark. (2001) "zorbalık çocukların anlık ihtiyaçlarını sosyal olarak kabul edilemez biçimlerde karşılamalarına yardımcı olduğu için, kalıcı uygun olmayan davranış örüntülerine sebep olabilmektedir" demektedir. Kurbanlar için de uzun dönemli olumsuz sonuçlar bildirilmiştir. Genel olarak kurbanlar yetişkinlikte artan oranda depresyon ve düşük benlik saygısı riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılan bazı yönler mevcuttur: Birincisi bundan önceki çalışmalar (Haynie ve ark., 2001 dışında) zorbalık ve kurban olma olgularını incelerken tek değişkenli analizler kullanmışlardır. Diğer bir deyişle bu çalışmalarda tek bir yordayıcı ve

tek bir yordanan değişken vardır. Bazı araştırmalar çoklu regresyonu veya iz analizlerini (path analysis) kullanmış ancak bunu yalnızca kurban olmayı yordayan faktörleri ya da yalnızca zorbalığı yordayan faktörleri ele alarak yapmıştır. Diğer çok değişkenli araştırmalar ise kurban olmanın ya da zorbalığın sonuçlarını incelemiştir. Ancak bu çalışmalardan hiçbirisi zorba/kurbanları zorbalardan veya kurbanlardan ayırtmamıştır.

Bu çalışmada dört kategorik değişken (zorba, kurban, zorba/kurban ve karışmayan) çok değişkenli bir strateji kullanılarak analiz edilmiştir. Bu şekilde zorbalığa ve kurban olmaya sebep olan değişik etkiler ve olası karıştırıcı değişkenler ele alınabilecektir. Çalışmanın örneklimini 1000'den fazla ergenlik öncesi çocuk oluşturmaktadır ve bu sayının değişik özelliklerin etkilerini aynı anda değerlendirmek için yeteri kadar büyük olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın ikinci avantajı çok kaynaklı veri toplamasıdır. Zorbalık ve kurban olmayla ilgili akran bildirimlerinin yanı sıra kendilik bildirimlerinden, ebeveyn ve öğretmen bildirimlerinden yararlanılmıştır. Daha önceki çalışmalar genel olarak tek bir kaynağa dayandığından yanlı sonuçlar vermiş olabilirler. Zorbalık ve kurban olmayla ilgili müdahale programlarının geliştirilmesi ancak değişik etmenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin ve aynı andaki etkilerinin anlaşılmasıyla mümkündür.

Zorbalık

Araştırmalar, zorba olarak tanımlanan çocuk ve ergenlerin psikososyal işlevlerinin diğer sınıf arkadaşlarından daha zayıf olduğunu göstermektedir. Zorbaların akranlarına karşı saldırgan, içtepisel, düşmanca, anti-sosyal ve işbirliğine kapalı bir tutum sergiledikleri; düşük düzeyde kaygılı ve güvensiz oldukları bulunmuştur. Kontrol edildiklerinde ise zorbalar kendilerini daha fazla güvende hissetmekte ve daha az kaygı duymaktadırlar. İlginçtir ki, kendilik değerlendirmelerine yönelik raporlar zorbaların kolayca arkadaş edinebildiklerini göstermektedir. Dahası, karışmayan grupta olduğu gibi sınıfın desteğini alabilmektedirler. Zorbalar saldırganlık üzerinden başarı sağlayacaklarına inanmakta, acı ve zarardan fazlaca etkilenmemekte ve kurbanlarla ilgili bilgiyi katı ve otomatik biçimde işlemektedirler. Zorbalar kurbanlarıyla kendilerini provoke ettikleri için ya da onları sevmedikleri için uğraştıklarına inanmaktadır. Okul uyumları düşüktür ve öğretmenlerden az miktarda sosyal destek alırlar. Bu çocuklar sınıf ortamında daha zor olabilmekte ve öğretmenleri engelleyebilmektedirler. Bilimsel kanıtlar zorbaların, disiplin yöntemi olarak fiziksel şiddetin kullanıldığı evlerden geldiğini, hatta ebeveynlerinin zaman zaman düşmanca ve reddedici davrandıklarını, zayıf problem çözme becerilerine sahip olduklarını, saldırgan çocuk davranışlarına karşı kabul edici tutumları olduğunu, hatta kendi çocuklarına en küçük bir provokasyonda tepki vermeyi öğrettiklerini göstermektedir. Bu etkiler hep birlikte ele alındığında hangilerinin zorbalıkla en fazla ilişkili olacağı merak edilmektedir.

Kurban Olma

Kurban olmayla ilgili çalışmalar, kurban olarak tanımlanan çocuk ve ergenlerin tıpkı zorbalar gibi düşük psikososyal fonksiyonlara sahip olduğunu göster

mektedir. Diğer çocuklardan daha fazla içe dönük, depressif, kaygılı, tedbirli, sessiz ve güvensiz olmaya yatkındırlar. Ayrıca Schwartz'a (2000) göre katılmayan gruptan daha düşük düzeyde olumlu sosyal davranış göstermektedirler. Kurbanlar okulda daha yalnız ve daha mutsuz olduklarını belirtmekte ve daha az iyi arkadaşına sahip olduklarını söylemektedirler. Kurban olmayı en sık güdüleyen faktör "uymama" olarak belirtilmektedir. Aynı zamanda diğerleri, kendilerinin de zorbalığa maruz kalmaları korkusuyla ya da akranları arasında sosyal statülerini kaybetmeme adına kurbanları durumlarıyla baş başa bırakabilmektedirler. Kurbanlar zorbalığa karşı değişik şekillerde tepki vermelerine rağmen okula gitmeme ya da belirli yerlere gitmeyi reddetme gibi geri çekilme davranışları yaygındır.

Bazı çalışmalar ebeveynlikle kurban olma arasındaki ilişkileri incelemiştir. Ebeveynlerin aşırı korumacı tutumu veya zayıf özdeşleşme süreci akranlar tarafından kurban olarak seçilme derecesini etkilemektedir. Finnegan ve ark. (1998) kurban olmanın erkeklerde algılanan anne aşırı korumasıyla, kızlarda ise algılanan anne reddetmesiyle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Kurban olma ayrıca ebeveynlerin çocuğun okul yaşamına daha fazla dahil olmasıyla da ilişkilidir. Bu ebeveynlerin çocuğun karşılaştığı zorlukların daha fazla farkında olması anlamına gelmekte ama aynı zamanda bu çocukların daha az bağımsız olduğunu göstermektedir. Burada yine ortaya çıkan soru, araştırmacıların değişik faktörleri aynı anda kontrol ettiklerinde hangi özelliklerin kurban olmayla daha fazla ilişkili olacağıdır.

Zorba/Kurbanlar

Bazı çalışmalar kurban ve zorbaların birbirinden tamamen bağımsız kategoriler olmadığını göstermektedir. Zorbaların yaklaşık yarısı aynı zamanda

kurban olduklarını da belirtmektedirler. Yakın zamanda araştırmacılar saldırgan kurban (aggressive victim) da denilen bu grubu incelemeye başlamıştır. Bulgular zorba/kurbanların hem yüksek derecede saldırganlık hem de yüksek derecede depresyon gösterdiklerini, akademik yeterlik, olumlu sosyal davranış, benlik-kontrolü, sosyal kabul ve benlik saygısı boyutlarında düşük puanlar aldıklarını işaret etmektedir. Ayrıca alkol kötüye kullanımı, suçluluk ve ebeveyn kurallarının ihlali gibi başka problem davranışlar da gösterdikleri bulunmuştur. Zorba/kurbanlar sınıfın en sevilmeyen üyeleridir. Bilimsel kanıtlar zorba/kurbanların ihmalkar ebeveynlere sahip olduklarını hatta bu ebeveynlerin zaman zaman düşmanca ve reddedici davranabildiklerini göstermektedir. Ortaokul yıllarında bu gruptakiler yüksek risk taşımakta ve ileriki zamanlarda psikiyatrik sorunlar göstermeye daha fazla yatkın olmaktadır.

Cinsiyet ve Sosyoekonomik Köken

Genel olarak bulgular erkek çocukların zorba grubunda ağırlıkta olduğunu, zorba/kurbanların büyük bölümünü oluşturduğunu, fakat kurbanlar arasında kızlarla erkekler arasındaki farkların azaldığını göstermektedir. Erkek çocuklar daha çok fiziksel saldırganlık ve doğrudan zorbalık uygularken, kızlar daha çok ilişkisel saldırganlık ve dolaylı zorbalık kullanmaktadır. Lakap takma ve sosyal dışlama hem erkekler hem de kızlar arasında yaygındır. Vurma ve tehdit etme daha çok erkek çocuklar arasında görülmektedir. Dedikodu ve kişisel eşyaları alma ise kızlar arasında daha yaygın biçimde uygulanmaktadır. Yakın zamanlı çalışmalar sosyoekonomik durumun zorbalıkla ve kurban olmayla ters yönde ilişkili olduğunu savunmaktadır (Wolke, Woods, Stanford, ve Schulz, 2001). Ancak burada sosyoekonomik durumun neleri temsil ettiği açık değildir. Değişik

ebeveyn özellikleri veya olumsuz aile ortamları olası etkiler olabilir. Yine burada karıştırıcı değişkenler kontrol edildiğinde bu bulguların ne kadar geçerli olacağı sorusu gündeme gelmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi zorbalı, kurbanları, zorba/kurbanları ve katılmayanları (bu gruplardan hiçbirine dahil olmayanları) inceleyen yalnızca bir tane çok değişkenli çalışma bulunmaktadır (Haynie ve ark., 2001). Bu çalışma davranışsal uyumsuzlukların, benlik-kontrolünün, sapkınlığın kabul edilmesinin ve sapkın akran etkilerinin zorba ve kurban olmanın en iyi yordayıcıları olduğunu göstermiştir. Dahası, ebeveyn özelliklerinin zorbalıkla ve kurban olmayla orta düzeyde ilişkili olduğunu bulmuştur. Ebeveyn özelliklerinin zorbalık üzerinde dolaylı etkileri olabilir çünkü ebeveynlik sosyal yeterlik, okul etkinlikleri, akran seçimleri gibi zorbalıkla ilişkili etmenleri etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın olası bir kısıtlılığı hem bağımsız hem de bağımlı değişkenler için yalnızca kendilik-değerlendirmelerinin kullanılmış olmasıdır. Bu nedenle, Haynie ve arkadaşlarının sonuçları yanlı olabilir. Veenstra ve arkadaşlarının (2005) çalışması, Haynie ve arkadaşlarınınkinden farklı olarak bağımsız değişkenler için çok kaynaklı bir bilgi alma stratejisi kullanmaktadır. Zorbalar ve Zorba/Kurbanlar için çoklu değişkenler bireysel (saldırganlık, akademik performans, olumlu sosyal davranış ve hoşlanılmama), ebeveynlik (duygusal sıcaklık ve reddetme) ve art alan (cinsiyet ve sosyoekonomik durum) özelliklerini içermektedir. Kurbanlar için bireysel (dışlanma, olumlu sosyal davranış ve hoşlanılmama), ebeveynlik (aşırı koruma ve reddetme) ve art alan (sosyal cinsiyet ve sosyoekonomik durum) özelliklerini içermektedir. Bu özellikler tek değişkenli çalışmalarda zorbalık ve kurban olmayla ilişkili bulunmuş değişkenlerdir.

Bunlardan başka dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş sorunlara olan ailesel yatınlık/incinebilirlik derecesi de göz önüne alınmıştır. Ailesel incinebilirlik (vulnerability) zorbalıkla ve kurban olmayla ilgili daha önceki çalışmalarda göz önüne alınmamıştı. Bu etki doğrudan olabileceği gibi, gen-çevre etkileşiminden ötürü dolaylı da olabilir. Diğer bir deyişle, ailesel incinebilirlik ebeveynlerin psikiyatrik semptomlarından dolayı olumsuz aile ortamlarıyla el ele gidebilir, ve ebeveynliğin etkilerinden bir kısmı gerçekten genetik olarak belirlenmiş olabilir. Ailesel incinebilirliğin karıştırıcı etkisini göz önüne almak için analizlere dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş sorunlar da dahil edilmiştir.

Temel soru katılmayan öğrencilerin, zorbaların, kurbanların ve zorba/kurbanların sosyal cinsiyet, sosyoekonomik durum, ailesel incinebilirlik, ebeveynlik (duygusal sıcaklık, aşırı koruma ve reddetme) ve bireysel özellikler (saldırganlık, dışlanma, akademik performans, olumlu sosyal davranış ve hoşlanılmama) açısından ne ölçüde farklılaştığıdır. Ayrıca çok değişkenli analizlerin düşük duygusal sıcaklık ve yüksek reddetmenin zorbalarla ve zorba/kurbanlarla, aşırı koruma ve reddetmenin de kurban olmayla olumlu yönde ilişkili olduğu yönündeki tek değişkenli analiz sonuçlarını onaylayıp onaylamadığına bakılacaktır. Bu analizlerde zorbalar, kurbanlar ve zorba/kurbanlar zayıf bir sosyal profil çizecekler midir? (diğer bir deyişle daha az olumlu sosyal davranış gösteren ve daha az hoşlanılan kişiler olarak ortaya çıkacaklar mıdır?) Aynı şekilde zorbalar ve zorba/kurbanlar daha yüksek saldırganlık ve daha düşük düzeyde akademik performans gösterirken, kurbanlar daha fazla dışlanır görünecekler midir? Zorbalık ve kurban olmayla bireysel özellikler mi yoksa sosyal çevre mi daha çok ilişkilidir? Özellikle ailesel incinebilirlik gibi özellikler tek değişkenli analizlerle

değerlendirilemezler. Zorbalığın ve kurban olmanın kuşaklar arasında aktarılabilirliği düşünülürse, zorba ve zorba/kurbanlar dışsallaştırılmış sorunlara yönelik ailesel yatınlığa, kurbanlar ise daha çok içselleştirilmiş sorunlara yönelik ailesel yatınlığa sahip olacaklardır. Bu olasılıklar da bu çalışmada değerlendirilecektir.

Yöntem

Örneklem

Ergenlerin Bireysel Yaşamlarını İzleme Çalışması (Tracking Adolescents' Individual Lives Survey- TRAILS) Hollandalı ergenlik öncesi çocukları 25 yaşlarına kadar iki yılda bir değerlendirecek ileriye yönelik bir Cohort çalışmasıdır.

Bu çalışma TRAILS'in 2001 Mart ve 2002 Temmuz ayları arasındaki ilk değerlendirme sonuçlarını ele almaktadır. TRAILS'in hedef örneklemini Hollanda'nın Kuzeyinde yer alan hem şehir hem de taşradaki beş belediyeye bağlı yaşayan ergenlik öncesi çocuklar oluşturmaktadır. Örneklem 2230 kişiden oluşmaktadır. Çocukların yaş ortalaması 11.09'dur (ss =.55) ve %50.8'i kızlardan oluşmaktadır.

Görüşmeciler ebeveynlerden birini (tercihen anneyi, %95.6) evinde ziyaret etmişler ve çocuğun gelişimsel tarihi, somatik rahatsızlığının bulunup bulunmadığı, ebeveyn psikopatolojisi ve çocuğun bakımına yönelik geniş bilgiler almışlardır. Ebeveynler ayrıca bir anket doldürmüşler, çocuklar ise anketleri okulda TRAILS asistanlarının yönlendirmesi altında tamamlamışlardır. Buna ek olarak zeka ve bir dizi biyolojik ve nörobilişsel parametreler de değerlendirilmiştir. Öğretmenler de sınıfta kısa bir anket doldürmüşlerdir. Şimdiki çalışmada kullanılan ölçümler ise daha çok aşağıda belirtilen kısımlardan oluşmaktadır.

Akran bilgisiyle oluşturulan alt-örneklem

Kullanılan analizler için 1065 kişilik bir alt-örneklem ele alınmıştır. Çalışma için gerekli olan akran aday göstermeleri en az 10 katılımcıyla yalnızca sınıfta gerçekleştirilmiştir. Bu özellik alt-örneklemin temsil özelliğini azaltmaktadır. Özel eğitime devam eden çocuklar, küçük okullardakiler, bir sınıfı tekrar eden ya da atlayan çocuklar alt-örnekleme dahil edilmemiştir. Bu 1065 kişi diğer TRAILS katılımcılarından bazı açılardan farklılaşmaktadır; bu örnekleme daha fazla kız vardır, ortalama olarak daha üst sosyo-ekonomik düzeyden gelmektedir, yaşamları boyunca daha sık aynı ebeveynlerle yaşamışlardır, daha yüksek akademik performansla sahiptirler, daha fazla olumlu sosyal, daha az saldırgan davranış göstermekte, daha az dışlanmış görünmektedirler. Ancak bu alt-örneklem diğer TRAILS katılımcılarından ailenin gösterdiği duygusal sıcaklık ve reddetme oranı açısından farklılaşmamaktadır. Bu örnekleme çocukların ebeveynleri ise daha fazla korumacıdır. Özetle bu alt-örnekleme ilgili bulgular yalnızca normal orta okullara devam eden ve sınıfını tekrar etmeyen ergenlik öncesi çocuklara genellenebilir.

Ölçümler

Akran İsimlendirmeleri: Zorbalık ve kurban olma bu yöntemle ölçülmüştür. Akranlar istedikleri sayıda kişiyi zorba ya da kurban olarak isimlendirebilmektedir. İsimlendirmelerin ikili düzeyde (zorba-kurban ilişkisi açısından) yapılması istenmiş, böylece sınıftaki çocukların ikili ilişkileri hakkında bilgi edinilmiştir. Çocuklara bir zorbalık tanımı verilmemiştir. Bu yüzden çocukların isimlendirdikleri boyutlar farklılaşmış olabilir. Ancak ölçümler tüm isimlendirmelerin birleştirilmesi aracılığıyla yapıldığından daha güvenilir ve geçerli görünmektedir.

Ailesel İncinebilirlik: Depresyon, kaygı, madde kullanımı, anti-sosyal davranış ve psikoz gibi ebeveyn psikopatolojileri Kısa TRAILS Aile Tarihçesi Görüşmesi aracılığıyla ölçülmüştür. Madde kullanımı ve anti-sosyal davranışlar ailenin dışsallaştırılmış sorunlara yatkınlığını, depresyon ve kaygı ise içselleştirilmiş sorunlara yatkınlığını değerlendirmek için kullanılmıştır.

Ebeveyn Özellikleri: Çocuklar için Yetiştirilme Anılarım Ölçeği (EMBU-C) çocuk ve ergenlerin ebeveynlerinin yetiştirme yöntemlerini algılayış biçimlerini değerlendirmektedir. Her bir madde hem anne hem de baba için ayrı ayrı sorulmaktadır. EMBU-C duygusal sıcaklık, reddedilme ve aşırı korumayla ilgili faktörleri içermektedir.

Bireysel Özellikler: Bunun için 5-puanlı akran değerlendirmelerinden yararlanılmıştır (1-hiç uygun değil, 5-sıklıkla uygun). Bu sayede iç tutarlılıkları yüksek ölçümler elde edilmiştir: Saldırganlık/zarar verme altı maddeyle ölçülmüştür ve iç tutarlılığı .89'dur. Dışlanma da altı maddeyle ölçülmüştür ve iç tutarlılığı .80'dir. Akademik performansı ölçen beş maddenin iç tutarlılığı .85'tir. Olumlu sosyal davranışlar ise 11 maddeyle değerlendirilmiştir ve iç tutarlılığı .92'dir.

Art Alan Özellikleri: TRAILS'in veri bankası sosyoekonomik durumla ilgili değişik faktörleri içermektedir: gelir düzeyi, baba ve annenin eğitim düzeyi, her iki ebeveynin meslek düzeyleri gibi. Bu beş değişkenden oluşan ölçeğin iç tutarlılığı .84 olarak bulunmuştur.

Analiz

Üst %25'lik dilim alındığında çocukların 652'si katılmayan, 139'u zorba, 164'ü kurban ve 110'u zorba/kurban olarak adlandırılmıştır. %25'lik dilimin seçilme

nedeni, zorba ve kurban olma durumunun uç noktalarına odaklanmamaktır. Bulgular bu seçime duyarlı değildir çünkü üst %10'luk dilim seçildiğinde de benzer sonuçlar elde edilmektedir.

Dört grup arasındaki tek değişkenli farklılaşmaları bulmak için Kay-Kare testleri ve ANOVA uygulanmıştır (post hoc olarak Scheffe kullanılmıştır). Sonrasında ise Çoklu Lojistik Regresyon analizi yapılmıştır. Bu modelin seçilme nedeni zorba, kurban, zorba/kurban ve katılmayan gruptaki çocukları etkileyen bağımsız değişkenleri değerlendirmektir.

Sonuçlar

ANOVA

Post Hoc testler katılmayan grubun sosyoekonomik durumunun diğer gruplardan anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermiştir. Reddetme ve dışsallaştırılmış sorunlara olan ailesel yakınlık boyutlarında yalnızca zorba/kurban ve katılmayan grup arasında farklılık bulunmuştur. Evde en fazla reddilmeyi zorba/kurbanlar algılamakta, en az reddilmeyi katılmayan grup ve kurbanlar algılamıştır. Ayrıca zorba/kurbanlar dışsallaştırılmış sorunlara dair ailesel yakınlığa en fazla sahipken, en az sahip olanlar katılmayan gruptur. Aşırı koruma ve içselleştirilmiş sorunlara ailesel yakınlık değişkenleri açısından dört grup açısından farklılaşma bulunmamıştır. Tek değişkenli sonuçlar bir bakıma geçmiş bulgularla tutarlıdır. Şöyle ki; duygusal sıcaklık ve sosyoekonomik durum zorbalar ve zorba/kurbanlar arasında daha düşüktür ve reddetme zorba/kurbanlar arasında daha yüksektir. Dışsallaştırılmış sorunlara dair sonuçlar da zorba/kurbanların katılmayan gruptan daha zayıf bir psikososyal art alana sahip olduklarını onaylamıştır. Daha önceki bulguların tersine ise kurbanların tümünden olumsuz bir art alanı olduğu bu çalışmada

bulunmamıştır.

Analiz sonrası (post hoc) testler zorba/kurbanların ve zorbaların saldırganlık düzeylerinin kurbanlardan ve katılmayan gruptan anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermiştir. En düşük saldırganlık düzeyi katılmayan gruba aittir ve bu düzey kurbanlardan dahi anlamlı derecede düşüktür. Zorba/kurbanlar ve kurbanlar en fazla dışlanan gruptur. Katılmayan grup ise en az dışlananlar olarak bulunmuştur. Katılmayan grubun akademik performansı zorbalardan ve zorba/kurbanlardan daha yüksektir ve kurbanlar da zorba/kurbanlardan daha yüksek performans göstermişlerdir.

Olumlu sosyal davranışlar açısından hem katılmayan grupla kurbanlar arasında, hem de zorbalarla zorba/kurbanlar arasında farklılık bulunmuştur. Zorba ve zorba/kurbanlar kurbanlardan ve katılmayan gruptan daha düşük düzeyde olumlu sosyal davranış göstermektedir. Zorba/kurbanlar en az sevilen, katılmayanlar ise en çok sevilen grup olarak belirlenmiştir. Zorbalar ve kurbanlar hoşlanılmama boyutunda birbirlerinden farklılaşmamaktadır. Bu tek değişkenli sonuçlar zorbaların, kurbanların ve zorba/kurbanların, katılmayan gruptan daha dezavantajlı bir kişisel art alana sahip olduğuna dair geçmiş bulguları desteklemektedir.

Kızlar ve erkekler arasında da farklılıklar bulunmuştur. Erkeklerin zorba/kurban olma olasılığı kızlardan 2.5 kat daha yüksektir. Kızların kurban olma olasılığı ise erkeklerinkinden 1.74 kez daha fazladır. Zorbalar ve zorba/kurbanlara dair bu büyük sosyal cinsiyet farklılıkları geçmiş bulgularla tutarlıdır. Geçmiş sonuçların tersine ise bu çalışmada kızların kurbanlar arasında çoğunlukta olduğu bulunmuştur.

Tablo 1: Ele Alman Dört Grubun Çok Terimli Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları: Sınırdaki (marjinal) Etkiler ve Standart Sapmalar (Parantez içinde belirtilmiştir)

Değişken	Zorba/Kurbanlar (%10.3)	Zorbalar (%13.1)	Kurbanlar (%15.4)	Katılmayanlar (%61.2)
Cinsiyet (1: erkek)	.042 (.018)*	.073 (.023)***	-.097 (.025)**	-.017 (.035)
Sosyoekonomik durum	-.014 (.009)	-.016 (.011)	-.020 (.014)	.050 (.019)**
Ailesel Yatkinlık				
Dışsallaştırılmış Sorunlar	.022 (.009)*	.009 (.013)	.002 (.017)	-.033 (.023)
İçselleştirilmiş Sorunlar	-.015 (.010)	-.012 (.011)	.020 (.012)	.008 (.017)
Duygusal sıcaklık	-.006 (.009)	-.011 (.011)	.017 (.015)	.000 (.020)
Aşırı koruma	.002 (.009)	.008 (.012)	.003 (.015)	-.014 (.020)
Reddetme	.003 (.010)	-.019 (.013)	-.009 (.017)	.025 (.022)
Saldırganlık	.031 (.010)**	.050 (.014)**	.012 (.016)	-.093 (.022)**
Dışlanma	-.013 (.011)	-.044 (.013)**	.054 (.015)**	.003 (.023)
Akademik Başarı	-.010 (.010)	.004 (.013)	.005 (.015)	.001 (.022)
Olumlu Sosyal Davranış	.014 (.011)	-.021 (.015)	.018 (.018)	-.011 (.025)
Hoşlanılmama	.068 (.009)**	.064 (.012)**	.078 (.014)**	-.210 (.022)**

N=1,065, *p<.05, **p<.01

Çok Terimli (Multinomial) Lojistik Regresyon

Tablo 1 Lojistik regresyondaki marjinal etkileri göstermektedir. Sütunlarda zorba/kurbanları, zorbaları, kurbanları ve katılmayan grubu etkileyen bağımsız değişkenler yer almaktadır. Parantez içindeki sayılar standart sapmayı ifade etmektedir. Tablodan da görüleceği gibi erkeklerin zorba/kurban ve zorba olma olasılığı kızlardan sırasıyla %4.2 ve %7.3 oranında daha fazladır. Diğer taraftan kızların kurban olma olasılığı da erkeklerden %9.7 oranında daha fazladır. Sosyoekonomik durum açısından marjinal düzeydeki bir etki katılmayan grup için bulunmuştur. Dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş sorunlara ailesel yatkinlığın sırasıyla zorba/kurbanlar ve kurbanlar üzerinde anlamlı etkisi vardır. Saldırganlık açısından daha yüksek puan alan çocuklar zorba/kurban ya da zorba olmaya daha fazla yatkinken, katılmayan grupta olmaya daha az yatkindir. Dışlanmayla il-

gili marjinal etkiler zorbalar ve kurbanlar açısından anlamlıdır. Diğer tüm özellikler ele alındığında etki kurbanlar için olumlu yönde, zorbalar içinse olumsuz yödedir (diğer bir deyişle kurbanlar daha fazla, zorbalar ise daha az dışlanmaktadır.) Çok terimli Lojistik Regresyonda hoşlanılmama tüm gruplar arasında farklılaşmıştır. Hoşlanılmama zorbalığa katılmayla ilişkilidir.

Çok değişkenli analiz zorbalık ve kurban olmanın en güçlü yordayıcılarını (saldırganlık, dışlanma, hoşlanılmama, cinsiyet) en zayıf olanlardan (sosyoekonomik durum, ailesel incinebilirlik) ve ilişkisiz özelliklerden (ebeveynlik, olumlu sosyal davranış ve akademik performans) ayırt etmiştir.

Tartışma

Bu çalışmanın en önemli avantajı çok değişkenli analizler kullanmış olmasıdır. Bu sayede hangi özelliklerin zorba,

kurban, zorba/kurban ve katılmayan gruplar üzerinde gerçek etkisi olduğu bulunabilmiştir.

Çok değişkenli bulgular geçmiş çalışmalardan farklı olarak kızların pasif kurban olmaya daha yatkın olduklarını göstermiştir. Ancak bu seçilen %25'lik üst dilimle ilişkilidir. Kriter daraltıldığında erkeklerle kızlar arasındaki fark ortadan kalkmaktadır.

Bu çalışma bilindiği kadarıyla ailelerin dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş sorunlara yatkınlığını zorbalık ve kurban olma bağlamında ele alan ilk çalışmadır. Zorba/kurbanların ailelerinin daha fazla dışsallaştırılmış sorunlara, kurbanların ailelerinin ise daha fazla içselleştirilmiş sorunlara yatkın oldukları bulunmuştur. Böylece ailesel incinebilirliğin ele alınması gereken bir faktör olduğu kanıtlanmıştır.

Çok değişkenli analizlerde, tek değişkenlilerin aksine ailesel değişkenlerin (duygusal sıcaklık, reddetme ve aşırı koruma) dört grup açısından farklılaşmadığı bulunmuştur. Bunların yerine sosyoekonomik durumun etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Katılmayan gruptaki çocuklar daha yüksek sosyoekonomik duruma sahip ailelerden gelmektedir. Bu etkinin nasıl ve ne şekilde olduğu gelecek çalışmalar tarafından incelenmelidir. Ebeveyn özelliklerinin dolaylı yünden olsa bile zorbalık ve kurban olma üzerinde etkisinin bulunmaması gerçekten ilginçtir. Bu sonuç ebeveynliğin zorbalık ve kurban olma üzerinde erken çocuklukta ergenlik öncesi döneme göre daha etkili olduğunu düşündürmektedir. Bunun nedeni ise ebeveynlerin çocukların hayatlarına daha ender dahil olmaları olabilir. Çatışmalardan ancak olay gerçekleşikten sonra ya da çocuk kendileriyle konuşmayı tercih ederse haberdar olabilmektedirler. Sonuç olarak ebeveynler zorbalık ve kurban olma durumunun görece farkında değildirler. Sonuçlar kurbanların aile

ilişkilerinin olumlu olduğunu göstermektedir. Zorba/kurbanlar aile ortamlarını kurbanlardan ve katılmayan gruptan daha olumsuz algılamaktadır. Ancak bu sonuçlar yalnızca tek değişkenli analizlerce onaylanmıştır.

Beklenildiği gibi bireysel özellikler, sosyal faktörlerden daha fazla zorbalık ve kurban olma üzerinde etkilidir. Zorba/kurbanların ve zorbaların erkek olma dışındaki en ayırt edici özellikleri yüksek düzeydeki saldırganlıklarıdır. Olumlu sosyal davranışı ve anti-sosyal davranışı ele alan birçok çalışma anti-sosyal çocukların her zaman diğer gruplardan daha kötü durumda olmadığını göstermektedir. Ancak bu çalışmada saldırganlık gösteren iki grup ta dezavantajlı konumdadır. Bu iki grup en az sevilen iki gruptur. Bu gruplar arasındaki en önemli fark zorbaların, zorba/kurbanlardan daha fazla dışlanmış olmasıdır. Ancak bu duruma rağmen zorbalar marjinalleşmiş değillerdir. Farmer, Estell, Bishop, O'Neal ve Cairns (2003) de benzer bir sonuca ulaşmışlardır. Taşradaki Afro-Amerikalı ergenleri değerlendirdikleri çalışmalarında, zorbaların sosyometrik açıdan reddedilmiş görünmesine rağmen, orta düzeyde algılanan bir popülerlikleri olduğu ve sınıfın sosyal ağına açık biçimde uyum sağladıkları görülmüştür.

Bu çalışmanın ilerdeki araştırmalar için mükemmel bir başlangıç noktası olduğu düşünülse de çalışmanın bir dizi kısıtlılığı da vardır:

1. Çalışma kesitsel verilere dayanmaktadır. Bu kısıtlılık yakında ortadan kalkacaktır çünkü TRAILS'in boylamsal deseni ileriye dönük verilerin alınmasını olanaklı hale getirmektedir.
2. Bu çalışma TRAILS'in akranlardan elde edilen verilere dayalı bir alt-örnekleme dayanmaktadır. Bu alt-örneklem özel eğitim gören çocukları ya da sınıfta kalanları içermemektedir. Bu yüzden sonuçlar yalnızca ergenlik öncesindeki

popülasyonda görece avantajlı konumda olanlara genellenebilir.

3. Ailenin dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş sorunlara yatkınlığı çoğunlukla anneden alınan geriye dönük bilgilere dayanmaktadır. Bu bilginin TRAILS'in gelecekteki veri toplama dönemlerinde genetik bilgilerle de desteklenmesi ümit edilmektedir.

Çalışmanın önemli bir kısıtlılığı da akran bildirimlerine dayanmasıdır. Her ne kadar akran raporları geçerli ve güvenilir kabul edilse de çocuklar sevdikleri arkadaşlarını olumsuz kategoriler için aday göstermemiş olabilir, ayrıca her hangi bir zorbalık tanımı verilmediğinden farklı zorbalık yapıları kullanmış olabilirler.

Bu kısıtlılıklara rağmen TRAILS zorbalık ve kurban olmanın boylamsal çalışılması için bulunmaz bir fırsat sağlamaktadır. Çalışmanın ikinci veri toplama bölümünde katılımcılar ikincil öğretime geçiş yapacaklardır. Bu sayede zorbalık ve kurban olmanın durağanlığı ve farklı gruplardaki uzun vadeli etkileri incelenebilecektir.

Bu bulgular nedensel ilişkiler açısından kesin kanıtlar sunmasa da ergenlik öncesinde zorbalık ve kurban olmanın yordayıcılarının ebeveyn tutum ve davranışları değil bireysel özellikler olduğu düşünülebilir. Dahası ilk öğretim yıllarında zorbalık, kurbanlık ve özellikle zorba/kurbanlık yüksek risk taşıyan gruplar olarak ortaya çıkmaktadır.

Genel Yorum

Bu bölümde çeviri yapılan makalede gönderme yapılan önemli çalışmalar incelenmiş ve ele alınan konular tartışılmıştır:

1. Finnegan ve arkadaşlarının (1998) makalesi kurban olma üzerindeki ailesel

etkilere yoğunlaşmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi yazarlar erkeklerde kurban olmanın algılanan anne aşırı korumasıyla, kızlarda ise algılanan anne reddiyle ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Ancak bu bulgular yeni değildir. Aynı yazarlar 1996 yılında yayınladıkları çalışmalarında da anneleriyle aşırı ilgili ergenlik öncesindeki erkek çocukların kurban olmaya yatkın olduklarını bulmuşlardır. Olweus (1978, 1992), İsveç'teki orta okul erkek çocuklarını ele aldığı çalışmada, kurban olan çocukların annelerinin aşırı korumacı ve çocuklarının boş zamanları üzerinde aşırı kontrolcü olduğunu bulmuştur. Bowers, Smith, ve Binney (1994) de kurban olan çocukların ebeveynlerini aşırı koruyucu olarak algıladıkları ve aile sistemlerini aşırı müdahaleci ve birbirinin içine geçmiş olarak tanımladıklarını belirtmektedir. Kurban olan kızlarla ilgili öncül bulgulardan biri ise Rigby'den (1993) gelmektedir. Rigby (1993), Avustralya'lı ergenlik öncesi kızları ele aldığı çalışmada, kurban kızların annelerinin tavırlarını düşmanca, eleştirel, patronvari ve aşağılayıcı bulduklarını belirtmiştir. Kochenderfer (1996) de, 200 anaokulu öğrencisinin ilk bakım verenleriyle (genellikle anne) ilişkisini incelemiş ve kurban olan kızların annelerinin tepkisiz, baskın ve kızlarının duygularını onaylamayan tarzlarla sahip olduğunu bulmuştur.

Finnegan ve arkadaşlarının (1998) öne sürdüğü model, çocuklarda kurban olmayı belirleyebilecek anne-baba davranışlarının kızlarda ve erkeklerde oldukça farklı olduğudur. Özellikle ergenlik ve ergenlik öncesi söz konusu olduğunda erkeklerden ve kızlardan beklenen bazı normatif davranışlar vardır. Bu bağlamda erkeklerin özellikle akran grubunda daha özerk, atılgan olması beklenirken, kızlardan beklenen yakın ilişkilerde birliktelik ve paylaşımı artırmaktır. Cinsiyetler arası bu farklı davranışları farklı ebeveyn tutumlarının oluşturduğu düşünülmektedir. Benzer

şekilde erkek ve kızları akran grubunda kurban statüsüne düşürebilecek de yine anne-baba tutumlarıdır. Erkekleri normatif davranışlardan (kaba oyun, risk alma, keşfetme, atılganlık vs.) uzaklaştıracak aşırı koruyucu, kollayıcı, müdahale edici tutumlar bunlara örnek olarak verilebilir. Kızlarda ise özellikle başkalarıyla birlikteliği ketleyecek ebeveyn davranışları, özellikle anne ilgisizliği yada reddi kurban olma durumunda belirleyici olabilecektir. Bu tür ebeveyn davranışları kızların kendilerinden beklenen paylaşımcı davranışlar (ör: empati, paylaşma, işbirliği, gözetme vs.) sergilemelerini engelleyebilecek, kızların grubun değersiz üyeleri olmalarını sağlayabilecek ve böylece onları kurban pozisyonuna düşürebilecektir.

Alan yazındaki çalışmalar da bu hipotezleri destekler nitelikte veriler sunmaktadır. Aşırı korumacı ebeveynliğin içe dönüklükle, kaygıyla ve sosyal geri çekilmeyle ilişkili olduğu bildirilmiştir (Kagan, 1994; Maccoby ve Martin, 1983). Ebeveynin düşmanca davranması da empati, yardımseverlik ve işbirliği gibi özgeci özellikleri ketleyebilmektedir (Eisenberg ve Fabes, 1998). İkinci olarak çocuklar erkeklerden atılgan, kızlardan da grup yararına davranmalarını beklemektedir (Serbin, Powlishta, ve Gulko, 1993) ve buna uygun davranmayan çocuklar dışlanmaktadır (Berndt ve Heller, 1986 ; Moller, Hymel, ve Rubin, 1992). Üçüncüsü kendi cinsiyet rollerine uygun davranmadıklarını düşünen çocuk ve ergenler içsel stres ve düşük benlik saygısı yaşamaya başlamaktadırlar (Block ve Robins, 1993; Josephs, Markus, ve Tafari, 1992 ; Thorne ve Michaelieu, 1996). Bu önemlidir çünkü depresyon ve düşük benlik değeri kişinin akran grubundaki sosyal yeterliğini azaltmakta ve onun zaman içinde kurban olmasına yol açabilmektedir (Egan ve Perry, 1998; Hodges, Malone, ve Perry, 1995).

Finnegan ve arkadaşlarının (1998) çalışmasının görece en önemli kısıtlılığı küçük bir örneklem kullanmış olmasıdır. Araştırmanın örneklemini daha çok orta-sınıftan ailelerin çocuklarının gittiği iki okuldan 4. ve 7. sınıf arası 184 çocuk (78 erkek, 106 kız) oluşturmaktadır. İkinci önemli kısıtlılık ise ebeveyn davranışlarıyla ilgili verilerin çocukların raporlarına dayanmasıdır. Araştırmacılar çocukların ebeveyn davranışlarını çoğunlukla doğru biçimde aktarıyor olmasına rağmen, algılanan anne-baba davranışları yanında, bu davranışların doğrudan gözlemi gibi yöntemlerle de desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir. Son olarak baba-çocuk etkileşiminin ele alınmamış olması da bir kısıtlılık olarak ortaya çıkmaktadır. Birçok çalışma babanın olumsuz tutumlarının ve ihmalinin çocuklarda içselleştirilmiş sorunlarla ve akran ilişkilerinde zorluk yaşamalarıyla ilişkili olduğunu bulmuştur (Becker ve Krug, 1964; Patterson, Kupersmidt, ve Griesler, 1990). Ayrıca çalışmaya babanın dahil edilmesi, olumlu baba-kız ilişkisinin zayıf anne-kız ilişkisini ödünleyip ödünleyemeyeceğinin; ayrıca babaların oğullarıyla oynayacakları fiziksel ağırlıklı oyunların, bu çocukların onları kurban olmaktan koruyacak ilişkisel becerilere sahip olmasına yardımcı olup olmayacağının anlaşılmasını sağlayabilecektir.

2. Gönderme yapılan diğer bir makale de Shwartz'ın (2000) çalışmasıdır. Scwartz (2000) çalışmasında orta okuldaki kurban ve zorbaların davranış profillerini ve psikososyal uyumlarını incelemiştir. 354 kişilik örnekleme saldırgan kurbanlar, saldırgan olmayan kurbanlar ve kurban olmayan saldırganlar olarak ayırtmış ve bu grupları sosyal davranış, sosyal kabul-reddedilme, davranışsal düzenleme, akademik başarı ve duygusal stres değişkenleri açısından karşılaştırmıştır. Her bir alt grupta sosyal ve davranışsal uyumsuzluklar olduğunu bulmuş, ancak davranışsal ve duygusal düzenlemeyle

ilgili en fazla sorununun saldırgan kurban (diğer bir deyişle zorba-kurban) grupta gözlemlendiğini belirtmiştir. Bu grup ayrıca akademik başarısızlık, akran reddine maruz kalma ve duygusal strese sahip olma özellikleri de taşımaktadır.

Swartz (2000), veri toplamak için çoklu kaynaklar kullanmış böylece sistematik yanlışlıkların önüne geçebilmiştir. Kurban olma, akran reddi ve saldırganlık akran aday göstermesiyle, sosyal davranış, davranışsal-duygusal düzenleme, içsel stres ve akademik başarı ise öğretmen ve kendilik değerlendirmeleriyle ölçülmüştür.

Veenstra ve arkadaşlarının (2005) makalesinde Swartz'a (2000) gönderme yapılırken, Swartz'ın (2000) kurban durumundaki çocukların olumlu sosyal davranışlarının katılmayan gruptan daha düşük düzeyde olduğu belirtilmiştir. Ancak Swartz'ın (2000) çalışması incelendiğinde kendisinin "saldırgan olmayan kurbanlar" dediği grubun yanında, saldırgan kurbanların da daha düşük atılganlık-olumlu sosyal davranış düzeyleri olduğu görülmektedir. Kurban olmayan saldırgan grup ta benzer özellikler göstermektedir. Burada dikkat çekici diğer bir nokta olumlu sosyal davranışların tek bir boyut olarak değil atılganlık (assertiveness) boyutuyla birlikte ele alınmasıdır. Bunun sebebi ise her iki değişkenin de diğer değişkenlerle benzer korelasyonlar göstermesi olabilir. Şöyle ki: her iki değişken de akran kabulüyle .32 düzeyinde $p < .001$ anlamlılıkta, akran reddiyle -.31 düzeyinde $p < .001$ anlamlılıkta, akademik yeterlikle .57 düzeyinde $p < .001$ anlamlılıkta ve cinsiyetle .21 düzeyinde $p < .001$ anlamlılıkta ilişki göstermektedir. Cinsiyet değişkenleri kodlanırken erkeklere 0, kızlara 1 değeri verildiğinden, son bulgu kızların erkeklerden daha fazla olumlu sosyal davranış ve atılganlık gösterdiğini belirtmektedir.

Swartz'ın (2000) çalışmasının en önemli kısıtlılıklarından biri, zorbalık olarak yalnızca fiziksel ve sözel açık saldırganlığı almış olmasıdır. Bu nedenle kızların en fazla sergilediği dolaylı ilişkisel saldırganlık değerlendirilmemiş, bu da sonuçların daha çok erkek katılımcılar açısından ele alınmasına neden olmuştur. Çalışmanın ikinci kısıtlılığı (daha doğrusu yetersizliği) ise ele aldığı örneklemin alt sosyo-ekonomik statüden gelmesine rağmen sonuç değişkenleriyle bu demografik özelliğin ilişkilendirilmemesidir. Bu kısıtlılık makalenin tartışma kısmında belirtilmiş ve bu ilişkiyi inceleme görevi ilerdeki araştırmalara bırakılmıştır. Araştırmacının değindiği diğer bir kısıtlılık ise veri toplama yöntemi olarak yalnızca anketlere dayanılmış olmasıdır. Özellikle kurban olmanın ikili ilişkilerdeki durumunun daha net belirlenebilmesi için gözlem tekniğine de ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Son olarak araştırmacı "zorba-kurban" yerine neden "saldırgan kurban" terimini kullanmayı tercih ettiğini açıklarken, "zorba kurban" terimini kullanan literatürün kendilik raporlarına dayandığını ancak bu raporlarca belirlenen durumun yeterli düzeyde güvenilir olmadığını belirtmektedir. Ayrıca akran aday göstermesiyle belirlenen "saldırgan kurban"ların çoğunlukla "zorba kurban" grubuyla örtüşmediğini ifade etmektedir. Ancak araştırmanın sonucunda "saldırgan kurban"larla ilgili elde edilen çoğu veri alan yazında "zorba kurban"lar için belirtilen özelliklerle paralellik göstermektedir. Bu durum da yazarın farklı bir terim kullanmasının yalnızca isimsel farklılık yarattığını ancak literatüre yeni bir katkıda bulunmadığını düşündürmektedir.

3. Wolke ve arkadaşlarının (2001) çalışmasına gönderme yapılırken ise özellikle bu çalışmanın sosyoekonomik statüyle zorba ve kurban olma arasında olumsuz bir ilişkinin olduğu bulgusuna yoğunlaşmıştır. Ancak Wolke ve

arkadaşları (2001), İngiliz ve Alman çocuklarda kurban ve zorba olma durumlarını inceledikleri araştırmalarında gerek etnik kökenin gerekse de sosyoekonomik statünün zorba davranışıyla düşük düzeyde ilişki gösterdiğini belirtmişlerdir.

Sosyoekonomik statüyle kurban olma arasındaki ilişkiye bakan geçmiş çalışmalar incelendiğinde, İngiltere ve İrlanda'daki okullarda düşük sosyoekonomik durumla kurban olma arasında ilişki tespit edilmesine rağmen (O'Moore, Kirkham, ve Smith, 1997; Stephenson ve Smith, 1989; Whitney ve Smith, 1993), Yeni Zelanda'da (Lind ve Maxwell, 1996), İskoçya'da (Mellor, 1999) veya İskandinav'da (Olweus, 1994) böyle bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuçlar sosyoekonomik durumla zorba-kurban olma arasındaki ilişkinin araştırmanın yöntemine ve örnekleme duyarlı olabileceğini düşündürmektedir.

Wolke ve arkadaşlarının (2001) çalışmasının en güçlü yönlerinden biri geniş bir örneklem kullanmasıdır. İngiltere örnekleme 2377 kişiden, Almanya örnekleme ise 1538 kişiden oluşmaktadır. Burada ilginç olan bir nokta Almanya'daki çocukların %21'ini Türk kökenlilerin oluşturmasıdır. Çalışmanın istatistiksel açıdan en zayıf noktası ise gerek etnik kökenler, gerekse de yaş ve cinsiyet grupları arasındaki farkların bulunması için yalnızca Kay-Kare testlerinden yararlanılmasıdır. Ancak zorbalık-kurban olma durumlarını, içinde sosyoekonomik durumun da olduğu bir dizi bağımsız değişkenin hangi oranda yordadığını bulmak için Lojistik Regresyon Analizi uygulanmış ve bunun sonucunda yordama gücü sırasına göre cinsiyetin, yaşın, ülkenin (etnik kökenin) ve son olarak sosyoekonomik durumun zorba-kurban olma durumunu yordadığı belirlenmiştir. Bu bulgulara göre düşük/orta sosyoekonomik statüdeki çocukların yüksek sosyoekonomik statüdekilere göre daha fazla kurban ve zorba olma olasılığı olduğu

bulunmuştur. Ancak burada anlamlılığın $p < .05$ düzeyinde olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

4. Farmer ve arkadaşlarının (2003) çalışmasında dikkat çekici yön ise zorba, zorba-kurban ve kurbanların popülerliklerini değerlendirirken hem öğretmen hem de akran değerlendirmelerini kullanmalarıdır. Zorbalıklı ilgilili çalışmalar genellikle kendilik değerlendirmeleri veya öğretmen değerlendirmeleri yanında, akran değerlendirmelerine özellikle yer verilmesini önermektedir. Bunun sebebi ise akran değerlendirmelerinin diğer değerlendirme yöntemlerine göre daha güvenilir ve geçerli bilgiler verebileceği düşüncesidir. Bu nedenle Farmer ve arkadaşları (2003) her üç yöntemi de birbirini doğrulayıcı nitelikte kullanmışlar ve çalışma sonuçlarının güvenilirliklerini artırmışlardır. Bu çalışmada öğretmen değerlendirmeleri ergenlerin davranışlarının ve sosyal uyumlarının belirlenmesinde, akran değerlendirmeleri ve kendilik değerlendirmeleri de sınıfın sosyal ağının ve katılımcıların kişiler arası becerilerinin ortaya çıkarılmasında kullanılmıştır.

Zorba ergenler akranları tarafından reddedilse de (Coie ve Dodge, 1998), çoğu akran gruplarına dahildirler ve bu gruplarda üst düzeyde sosyal pozisyonlara sahip olabilmektedirler (Bagwell, Coie, Terry, ve Lochman, 2000; Cairns, Cairns, Neckerman, Gest, ve Gariépy; 1988; Farmer ve Rodkin, 1996). Bu konudaki ikinci tartışma ise popülerlik ve sevilme tanımları arasında yaşanan karışıklıktır. Şöyle ki; popülerliğin değerlendirilmesinde daha çok seilmeyi değerlendiren sosyometrik statü değerlendirmeleri kullanılmaktadır. Ancak bu değerlendirmeler sonucunda sınıfın popüler liderleri şeklinde aday gösterilen çocuklar akranları tarafından çok sevilen bireyler olarak görülmemektedir. Bu paradoks sosyometrik popülerlikle (sevilme), algılanan popülerliği ayırt eden

birçok çalışmada ortaya çıkmıştır (Eder, 1985; LaFontana ve Cillessen, 1999; Lease, Keneddy, ve Axelrod, 2002; Parkhurst ve Hopmeyer, 1998). Parkhurst ve Hopmeyer (1998), sosyometrik popülerliğin daha çok olumlu sosyal davranışlarla, algılanan popülerliğin ise daha çok baskınlıkla ve saldırganlıkla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Dishion, Patterson ve Griesler (1994) bu paradoksu açıklayacak bir model önermişlerdir. Bu modele göre zorba çocuklar okula yetersiz sosyal becerilerle başlamakta, olumlu sosyal davranışlar gösteren akranları tarafından reddedilmekte ve problem davranışlarını pekiştirebilecek akranlarıyla arkadaşlık kurmaktadır. Bu bakış açısından bakıldığında zorba çocuklar kendilerine benzer yapıdaki çocuklar tarafından oluşturulmuş bir sosyal çevreye dahil olmaktadır. Ancak zorba çocukların sosyal statü ve sosyal ağlarını ele alan bu model bilimsel araştırmalar tarafından kısmen desteklenebilmiştir.

Bu modelin tersine bazı çalışmalar da zorba ergenlerin popüler ve popüler olmayan alt çeşitlerinin olabileceğini ve bu alt çeşitlere göre sosyal çevrelerinin şekillenebileceğini belirtmektedirler. Örneğin Farmer ve Rodkin (1996), taşrada ve gecekondu mahallelerinde yaşayan ergenleri değerlendirdikleri çalışmalarında popüler olan erkeklerin iki farklı yapıda değerlendirildiğini belirtmişlerdir. Birinci grup atletizm, popülerlik ve olumlu sosyal davranışlar açısından aday gösterilmişken, ikinci grup ise atletizm, popülerlik ve anti-sosyal davranışlar açısından aday gösterilmiştir. Burada her iki grup erkek ergenin de popüler olduğu ancak bu ergenleri ayırt eden özelliğin sosyal davranışlar olduğuna dikkat edilmelidir. Benzer şekilde Luthar ve McMahan (1996) da hem olumlu sosyal davranış gösteren hem de zorba/yıkıcı ergenlerin akranları tarafından popüler olarak algılandığını bulmuşlardır. Bagwell ve arkadaşları (2000) ise "sapkın akran kliği" (deviant

peer clique) adını verdikleri hipotezlerinde reddedilmeyen saldırgan ergenlerin sapkın grupların liderleri olabileceğini, reddedilen saldırgan ergenlerin ise bu grupların çevrelerinde yer alabileceğini önermişlerdir.

Farmer ve arkadaşları da (2003), ortalamanın üzerinde popüler ve saldırgan olan erkek ergenlere "sert çocuk" (tough boy), ortalamanın üzerinde popülerliğe sahip, akran ilişkilerini yönlendiren, sınıf lideri ve ortalama saldırganlık ve zorbalık puanlarına sahip kızlara ise "popüler kız" adını vermiştir. Araştırma bulguları sert çocuklar olarak adlandırılan erkek ergenlerin ve popüler kızların daha çok popüler gruplar içinde olduklarını, öğretmenler tarafından da daha hiperaktif, dikkati dağınık, arkadaşlarına zorbalık yapan ve okul dışı faaliyetlere daha çok katılan bireyler olarak tanımlandıklarını ayrıca arkadaş ilişkilerinde popüler ve sosyal becerileri güçlü kişiler olarak betimlendiklerini göstermiştir. Bu bulgular bazı zorba ergenlerin sosyal açıdan marjinalleşebileceğini ancak diğerlerinin güçlü sosyal ağlar kurarak, akran gruplarının önde gelen liderlerinden olabileceğini düşündürmektedir. Ancak burada hatırlanması gereken nokta bu ergenlerin sosyometrik statü değerlendirilmelerine göre akranları tarafından sevilmeyen bireyler olarak tanımlanmalarına rağmen popüler olduklarıdır. Bu da algılanan popülerlik ve sosyometrik açıdan ölçülen popülerliğin ayrıştırılması gerektiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Grup liderleri akranları tarafından popüler olarak algılanmalarına rağmen, yüksek statülerini genellikle zorbalık ve sosyal açıdan saldırgan taktiklerle belirlediklerinden aynı akranlar tarafından sevilmelebilmektedirler (Adler ve Adler, 1995; Evans ve Eder, 1993). Ayrıca bu sonuçların araştırmanın örnekleme (taşrada yaşayan, yoksul Afro-Amerikalı ergenler) özgü olabileceği de unutulmamalıdır. Coie ve Jacobs (1993) zorba ergenlerin popüler-

liklerinin, yoksulluğun, sosyal stresin, ırksal ayrımcılığın ve suç oranlarının yüksek olduğu topluluklarda genel davranış normlarını yansıtabileceğini savunmaktadır. Henry ve arkadaşları (2000) ayrıca, Stormshak, Bierman, Bruschi, Dodge, ve Coie (1999) bu görüşe uygun şekilde saldırganlığın sosyal olarak onaylandığı ve değerli görüldüğü sınıflarda saldırgan ergenlerin daha popüler olduğunu bulmuşlardır. Benzer şekilde yoksulluğun yüksek düzeylerde olduğu şehir bölgelerinde yaşayan ergenlerde sapkın gruplarla birlikte olmanın sosyal açıdan tercih edilme ve sosyal statü puanlarıyla bağlantılı olduğu bulunmuştur (Coie ve Jacobs, 1993).

5. Son olarak bu çalışmaya temel teşkil eden Haynie ve arkadaşlarının (2001) araştırması gözden geçirilmiştir. Haynie ve arkadaşları (2001), Veenstra ve arkadaşları (2005) gibi dört grubu karşılaştırmış ancak farklı olarak katılmayan grubu karşılaştırma grubu şeklinde ele almış ve bu grubu diğer üç grupla (zorbalar, kurbanlar ve zorba-kurbanlarla) ayırt edici fonksiyon analizini (discriminant function analysis) kullanarak karşılaştırmışlardır.

Bu çalışma birçok açıdan Veenstra ve arkadaşlarının (2005) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Haynie ve arkadaşları (2001) da özel eğitime tabi çocukları çalışmaya dahil etmemişlerdir. Örneklem de benzer şekilde geniştir (N= 4263). Bu örneklemden 1879 kişi karşılaştırma grubunu, 1098 kişi kurban grubunu, 142 kişi zorba grubunu, 152 kişi de zorba-kurban grubunu oluşturmuştur. Belirli sıklıklarla zorbalığa maruz kalmayan ya da zorbalık yapmayanlar (n=788) ve zorbalık ya da kurban olma maddelerini işaretlemeyenler (n=197) analizlere dahil edilmemiştir.

Araştırmada ilk önce dört grup iki değişkenli analizlerle (ANOVA), daha sonra da psikososyal (problem davranışlar,

davranışsal uyumsuzluk, benlik kontrolü, sapkının kabulü, sosyal yeterlik, depresif belirtiler), okul (okul uyumu, okula bağlılık, sapkın akran etkileri) ve ebeveynlik (ebeveyn katılımı, ebeveyn desteği) değişkenleri açısından çok değişkenli analizle (ayırıştırıcı fonksiyon analizi) karşılaştırılmıştır. Ayırıştırıcı fonksiyon analizi grup üyeliğini (bağımlı değişken) bir dizi bağımsız değişkenden yordamak için kullanılmaktadır. İki veya daha fazla nominal grup için kullanılabilirdiğinden, lojistik regresyon analizinden daha esnekler. Ayırıştırıcı fonksiyon grupları birbirinden daha çok ayıran bağımsız değişkenlerin doğrusal bir kombinasyonu şeklinde tanımlanabilir. Olası fonksiyonların sayısı grup sayısından bir eksik sayıdadır. Her bir bağımsız değişkenle fonksiyonlar arasındaki korelasyon , o bağımsız değişkenin yordamadaki görece önemini göstermektedir.

ANOVA'lar ele alındığında depresif belirtiler hariç tüm bağımsız değişkenlerde karşılaştırma grubunun daha avantajlı olduğu görülmektedir. Bu grubu, kurbanlar, zorbalar ve zorba-kurbanlar takip etmektedir. Diğer bir deyişle alan yazınla paralel biçimde bu çalışma da zorba-kurbanların birçok açıdan en dezavantajlı grup olduğunu göstermektedir. Depresif belirtiler açısından zorbalar kurbanlardan daha az belirti göstermektedir. Tüm anlamlılıklar $p < .001$ düzeyindedir.

Ayırt edici fonksiyon analizi de problem davranışların, sapkının kabulünün ve sapkın akran etkilerinin dört grup arasında farklılaştığını göstermektedir. Bulgular benlik kontrolünün zorbalarda en alt düzeyde olduğunu, kurbanlarda ve zorbalarda sosyal yeterliğin düşük bulunduğunu, okula uyumun ve okula bağlılığın zorba-kurbanlarda diğer gruplara göre daha az olduğunu, ebeveynlik değişkenlerinin de hem doğrudan hem de dolaylı olarak zorbalıkla ilişkili olabileceğini göstermektedir.

Bu çalışmada ortaya çıkan ilginç bir bulgu yordayıcı değişkenlerle zorbalık ve kurban olma arasındaki ilişkilerin kızlar ve erkeklerde oldukça benzer örüntüler gösterdiği. Diğer bir deyişle her iki cinsiyette de zorbalık ve kurban olma problem davranışlarla, benlik kontrolünün az olması ya da hiç olmamasıyla, düşük sosyal yeterlikle, yüksek depresif belirtilerle, zayıf okul faaliyetleriyle ve algılanan daha az demokratik ebeveyn tutumlarıyla ilişkilidir. Bu açıdan araştırma bulguları kızlar ve erkekler arasında zorbalık ve kurban olmayla ilgili farklılıklar bulan bir çok araştırmadan farklılaşmaktadır (Ekblad ve Olweus, 1986; Maccoby ve Jacklin, 1974, 1980; Olweus, 1983, 1994). Araştırmanın bu bağlamdaki önemli bir kısıtlılığı ise kızlar ve erkekler arasında baskın olarak gözlemlenen zorbalık çeşitlerini (diğer bir deyişle erkeklerde fiziksel saldırganlık, kızlarda dolaylı saldırganlık) ayırtmamasıdır.

Kaynaklar

Adler, P. A. ve Adler, P. (1995). Dynamics of inclusion and exclusion in preadolescent cliques. *Social Psychology Quarterly*, 58, 145-162.

Bagwell, C. L., Coie, J. D., Terry, R. A. ve Lochman, J. E. (2000). Peer clique participation and social status in preadolescence. *Merrill-Palmer Quarterly*, 46, 280-305.

Becker, W. C. ve Krug, R. S. (1964). A circumplex model for social behavior in children. *Child Development*, 35, 371-396.

Berndt, T. J. ve Heller, K. A. (1986). Gender stereotypes and social inferences: A developmental study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 889-898.

Block, J. ve Robins, R. W. (1993). A longitudinal study of consistency and change in self-esteem from early adolescence to early adulthood. *Child Development*, 64, 909-923.

Bowers, L., Smith, P. K. ve Binney, V. (1994). Perceived family relationships of bullies, victims, and bully/victims in middle childhood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 215-232.

Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Gest, S. ve Gariepy, J.-L. (1988). Social networks and aggressive behavior: Peer support or peer rejection? *Developmental Psychology*, 24, 815-823.

Coie, J. D. ve Dodge, K. A. (1998). Aggression and antisocial behavior. N. Eisenberg, (Ed.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (5. baskı) içinde (779-862). New York: Wiley.

Coie, J. D. ve Jacobs, M. R. (1993). The role of social context in the prevention of conduct disorder. *Development and Psychopathology*, 5, 263-275.

Dishion, T. J., Patterson, G. R. ve Griesler, P. C. (1994). Peer adaptations in the development of antisocial behavior: A confluence model. L. R. Huesmann, (Ed.), *Aggressive behavior: Current perspectives* içinde (61-95). New York: Plenum Press.

Eder, D. (1985). The cycle of popularity: Interpersonal relations among female adolescents. *Sociology of Education*, 58, 154-165.

Egan, S. K. ve Perry, D. G. (1998). Does low self-regard invite victimization? *Developmental Psychology*, 34, 299-309.

Eisenberg, N. ve Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. W. Damon ve N. Eisenberg, (Ed.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* içinde (701-778). New York: Wiley.

Ekblad, S. ve Olweus, D. (1986). Applicability of Olweus' aggression inventory in a sample of Chinese primary school children. *Aggressive Behavior*, 12, 315-325.

Evans, C. ve Eder, D. (1993). "No exit": Processes of social isolation in the middle school. *Journal of Contemporary Ethnography*, 22, 139-170.

Farmer, T. W., Estell, D. B., Bishop, J. L., O'Neal, K. K. ve Cairns, B. D. (2003). Rejected bullies or popular leaders? The social relations of aggressive subtypes of rural African American early adolescents. *Developmental Psychology*, 39 (6), 992-1004.

Farmer, T. W. ve Rodkin, P. C. (1996). Antisocial and prosocial correlates of classroom social positions: The social network centrality perspective. *Social Development*, 5, 176-190.

Finnegan, R. A., Hodges, E. V. E. ve Perry, D. G. (1998). Victimization by peers: Associations with children's reports of mother-child interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1076-1086.

Haynie, D.L., Nansel, T., Eitel, P., Davis Crump, A., Saylor, K., Yu, K. ve Simmons-Morton, B. (2001). Bullies, victims, and bully/victims: Distinct groups of youth at risk. *Journal of Early Adolescence*, 21, 29-49.

Henry, D., Guerra, N., Huesmann, R., Tolan, P., Van Acker, R. ve Eron, L. (2000). Normative influences on aggression in urban elementary school classrooms. *American Journal of Community Psychology*, 28, 59-81.

Hodges, E. V. E., Malone, M. J. ve Perry, D. G. (1995, April). Behavioral and social antecedents and consequences of victimization by peers. N. R. Crick (Chair), Recent trends in the study of peer victimization: Who is at risk and what are the consequences? Symposium conducted at the meeting of the Society for Research in Child Development, Indianapolis, IN.

Josephs, R. A., Markus, H. R. ve Tafarodi, R. W. (1992). Gender and self esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 391-402.

Kagan, J. (1994). *Galen's prophecy: Temperament in human nature*. New York: Basic Books.

Kochenderfer, B. J. (1996, April). *Parenting behaviors and connectedness: Correlates of peer victimization*

- in kindergarten. Poster session presented at the meeting of the American Educational Research Association, New York, NY.
- LaFontana, K. M. ve Cillessen, A. H. N. (1999). Children's interpersonal perceptions as a function of sociometric and peer-perceived popularity. *Journal of Genetic Psychology, 160*, 225-242.
- Lease, A. M., Kennedy, C. A. ve Axlerod, J. L. (2002). Children's social constructions of popularity. *Social Development, 11*, 87-109.
- Lind, J. ve Maxwell, G. (1996). *Children's experience of violence at school*. Washington: Office of the Commissioner for Children.
- Luthar, S. ve McMahon, T. J. (1996). Peer reputation among inner-city adolescents: Structure and correlates. *Journal of Research on Adolescence, 6*, 581-603.
- Maccoby, E. E. ve Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Maccoby, E. E. ve Jacklin, N. J. (1980). Sex differences in aggression: A rejoinder and reprise. *Child Development, 51*, 964-980.
- Maccoby, E. E. ve Martin, J. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. P. H. Mussen (Seri Ed.) ve E. M. Hetherington (Cilt Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* içinde (1-101). New York: Wiley.
- Mellor, A. (1999). Scotland. P.K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano ve P. Slee (Ed.). *The nature of school bullying: a cross-national perspective* içinde (91-111). London: Routledge.
- Moller, L., Hymel, S. ve Rubin, K. H. (1992). Sex typing in play and popularity in middle childhood. *Sex Roles, 26*, 331-353.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the school: Bullies and whipping boys*. Washington, DC: Hemisphere.
- Olweus, D. (1992). Victimization by peers: Antecedents and long-term outcomes. K. H. Rubin ve J. B. Asendorpf (Ed.), *Social withdrawal, inhibition, and shyness in childhood* içinde (315-341). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35* (7), 1171-1190.
- O'Moore, A. M., Kirkham, C. ve Smith, M. (1997). Bullying behavior in Irish schools: A nationwide study. *Irish Journal of Psychology, 18* (2), 141-169.
- Parkhurst, J. T. ve Hopmeyer, A. (1998). Sociometric popularity and peer-perceived popularity: Two distinct dimensions of peer status. *Journal of Early Adolescence, 18*, 125-144.
- Patterson, C. J., Kupersmidt, J. B. ve Griesler, P.C. (1990). Children's perceptions of self and of relationships with others as a function of sociometric status. *Child Development, 61*, 1335-1349.
- Rigby, K. (1993). School children's perceptions of their families and parents as a function of peer relations. *Journal of Genetic Psychology, 154*, 501-513.
- Schwartz, D. (2000). Subtype of victims and aggressors in children's peer groups. *Journal of Abnormal Child Psychology, 28*, 181-192.
- Serbin, L. A., Powlishta, K. K. ve Gulko, J. (1993). The development of sex-typing in middle childhood. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 58* (2, Serial No. 232).
- Stephenson, P. ve Smith, D. (1989). Bullying in the junior school. D.A. Tattum (Ed.), *Bullying in schools* içinde (45-57). Stoke-on-Trent: Trentham Boks.
- Stormshak, E. A., Bierman, K. L., Bruschi, C., Dodge, K. A. ve Coie, J. D. (1999). The relation between behavior problems and peer preference in different classroom contexts. *Child Development, 70*, 169-182.
- Thorne, A. ve Michaelieu, Q. (1996). Situating adolescent gender and self-esteem with personal memories. *Child Development, 67*, 1374-1390.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A.J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C. ve Ormel, J. (2005). Bullying and Victimization in Elementary Schools: A Comparison of Bullies, Victims, Bully/Victims, and Uninvolved Preadolescents. *Developmental Psychology, 41*, 672-682.
- Whitney, I., & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research, 35*(1), 3-25.
- Wolke, D., Woods, S., Stanford, K. ve Schulz, H. (2001). Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology, 92*, 673-696.
- * Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C. ve Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology, 41*, 672-682.

Cinsel Senaryolar (Şemalar) ve Heteroseksüel Saldırganlık*

- Özet Çeviri -

Hatem Öcel

Ankara Üniversitesi, Psikoloji Bölümü
hatemocel@yahoo.com

Sorumlu ve doyumlu bir cinsel ilişkiye girebilmek ergenliğin temel gelişimsel amaçlarından biridir. Cinsel ilişki yaşayabilmek için evli olmak gerekliliği birçok batı toplumu için modası geçmiş bir durumdur ve cinsel olarak aktif olma yaşı sürekli düşmektedir (Moore ve Rosenthal, 1993). Gençlerin cinsel ilişki yaşadıkları insan sayısı artmaktadır. 1991 yılında yapılan dünya çapındaki bir anket çalışmasında Almanya'da 14 yaşındaki kızların %60'ının, erkeklerin ise %63'nün karşı cinsten biriyle öpüştüğü ya da ona sarılıp yattığı rapor edilmiştir. Yine 17 yaşındaki kızların %65'i, erkeklerin ise %59'u cinsel ilişki deneyimleri olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum cinsel özgürlük gibi görünse de konunun bir de görünmeyen karanlık tarafı vardır. Gençlik çağında kurulan cinsel ilişkilerde sıklıkla cinsel saldırganlık yaşanmaktadır. Yine Almanya'da 1998 yılında yapılan tarama çalışmalarında yaş ortalaması 17.7 olan kızların %12'si öpüşmek için; %11'i ise cinsel ilişkiye girmek için kendilerine zor kullanıldığını ve %6'sı ise tecavüze uğradıklarını bildirmişlerdir. Benzer bulgular diğer ülkelerde yapılan çalışmalardan da elde edilmiştir (Bkz., Miller, Christopherson ve King 1993; Moore ve Rosenthal, 1993).

İsteğe dayalı (rızaıyla) ve zorla gerçekleşen cinsel ilişki ergenlik cinselliğinin iki farklı yönüdür. Cinsel saldırganlık burada partnerin isteği dışında cinsel ilişkiye girebilmek için sözel baskı ya da fiziksel güç kullanımını içeren herhangi bir davranış olarak tanımlanmaktadır. Cinsel saldırganlık her iki cinsten de görülmekle

birlikte daha çokerkeğinkadına uyguladığı cinsel saldırganlık davranışı üzerinde durulmaktadır (Hickson ve ark., 1994). Cinsel saldırganlıkla ilgili çalışmalarda erkeklerin cinsel ilişki yaşayabilmek için neden zor kullandıklarına ilişkin üç farklı açıklama ortaya konulmuştur.

1. Bir açıklamada cinsel saldırganlığın bir üreme stratejisi olarak evrimsel kökenine önem verilmiştir. İsteğe dayalı cinsel ilişki sınırlandırıldığında, tecavüz üremenin bir yolu olarak kavramlaştırılmaktadır (Malamuth ve Heilmann, 1998).

2. Diğer bir açıklama ise sosyokültürel çevreye ve kültürel normlardaki cinsel saldırganlığa odaklanmaktadır. Toplumdaki cinsiyet kalıp yargıları ve pornografiye ulaşabilmenin cinsel saldırganlığı nasıl etkilediğine bakılmıştır (Sanday, 1981).

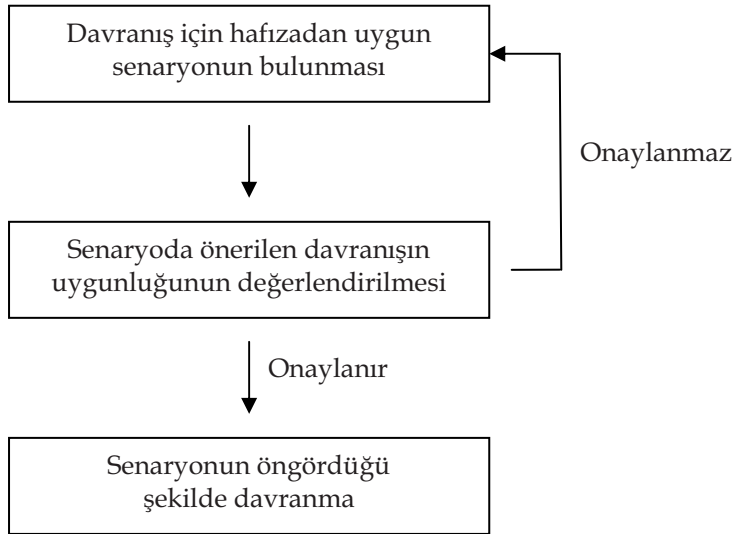
3. Diğer bir açıklamada ise belirli bir kültürel yapı içinde gelişen bireyin davranışları, duyguları ve bilişleri üzerine odaklanılmıştır. Bu açıklama sosyal saldırganlık davranışının nasıl kazanıldığını açıklayan sosyal öğrenme teorisini, cinsel saldırganlıkla ilgili bilgi işleme süreciyle ilgilenen sosyal bilişsel teorileri ve cinsel saldırganlıktaki duyuşsal süreçlere odaklanan diğer yaklaşımları içermektedir (Simon ve Gagnon, 1986).

**Cinsel Davranışlara Rehberlik Eden
Cinsel Senaryolar (Şemalar)**

İsteğe dayalı ya da zorla kurulan cinsel ilişkilere belirli bilişsel senaryolar/şemalar (cognitive scripts) eşlik eder.

Bilişsel senaryolar, “belirli bir bağlam içinde gerçekleşen olaylar dizisi” olarak betimlenen bilgi yapılarından oluşmaktadır (Schank ve Abelson, 1977, sayfa, 41). Bu bilgi yapıları, başkalarını gözleyerek ya da kişinin kendi deneyimleri yoluyla kazanılabilir. Huesmann’ın (1998) sosyal bilişsel yaklaşımına göre, genel olarak gösterilen sosyal davranış ve özel durumlarda gösterilen saldırgan davranış erken yaşlardaki sosyalleşme sürecinde kazanılmış olan davranış repertuarı tarafından kontrol edilmektedir. Davranışların sonuçları ve davranışta bulunan kişiden beklenen davranış şekli ve durumsal özellikler davranışın türünü belirlemektedir. Hangi senaryonun uyarılacağı ve kişinin davranışına rehberlik edeceği ilk sosyal bilginin bilişsel olarak işlenmesine bağlıdır. Huesmann (1998, sayfa, 87) bunu “durumla ilgili bir senaryonun çağrılması için sezgisel kısayol arama süreci” olarak kavramsallaştırmaktadır. Huesmann’ın (1988, 1998) bu modelindeki kritik bağlantı şeklinde gösterilmiştir.

Şekil 1: *Bilişsel Senaryolar ile Davranış Arasındaki İlişki (Huesmann, 1998)*

Model senaryoların açık davranışa dönüşmesine, belli bir tepkinin belli bir koşulda uygun olup olmadığını belirleyen normatif inançların aracılık ettiğini göstermektedir. Örneğin çocuk provoke

edildiği bir durumda saldırgan senaryoyu harekete geçirirse, senaryoya uygun davranma kararı kendisini provoke eden kişiyle arasındaki rol ilişkisinden etkilenecektir. Yani yetişkin bir otoriteden gelen benzer bir davranışa maruz kaldığında saldırganlıkla karşılık vermezken kendi akranından gelen böyle bir davranışla karşılaştığında saldırganca tepki gösterecektir. Çocuğun normatif senaryoyu öğrenmemiş olması onun uygun olmayan şekilde belki saldırganca davranışta bulunmasına neden olacaktır (Eron, 1987).

Cinsel senaryoların içinde aktörün ve cinsel partnerinin kişilik özellikleri ve davranışları karşılıklı etkileşim içinde yer almaktadır. Senaryolar tarafından önerilen davranışsal seçeneklerin normatif uygunluğunun değerlendirilmesi için, partnerin ve onun olası hislerinin ve davranışlarının senaryolaştırılmış sunumu, belirli bir heteroseksüel ilişkide uygun senaryoların geri çağrılması ka-

dar kritik bir öneme sahiptir. Senaryolar, öğrenme yoluyla önce gözleyerek ve taklit ederek sonra pozitif pekiştirilerek kazanılır. Benzer bir durum cinsel davranışa ilişkin senaryoların

oluşturulması için de geçerlidir. Toplumlarda hangi tür cinsel davranışların uygun görüldüğüne ve ilişkiye giren tarafların nasıl davranacaklarına ilişkin belli kabuller vardır. Yapılan birçok çalışmada, cinsel senaryolara ve ilk randevuda yapılması gerekenlere dair, kadın ve erkek arasında bir anlaşma olduğu görülmüştür (Rose ve Frieze, 1989). Ayrıca kadın ve erkeğin farklı senaryoları olduğu da saptanmıştır. Erkeğe, ilişkiyi başlatıcı aktif bir rol verilirken kadına ise ilişki teklifine cevap veren daha pasif bir rol verilmektedir (Rose ve Frieze, 1993).

Cinsel Senaryolardaki (Şemalardaki) Toplumsal Cinsiyet Farklılıkları

Karşı cinse yönelik davranışlar diğer sosyal davranışlardan daha fazla toplumsal cinsiyet kalıp yargılarından etkilenmektedir. Toplumsal cinsiyete özgü roller aynı zamanda karşı cinsle kurulan ilişkide nelerin normal kabul edildiğine dair toplumsal uzlaşmaları da belirler (Jakson, 1978).

Kadın ve erkek kendi cinsel ilişkilerinde farklı senaryolar oluştururlar. Kadın ve erkeğin ilişkideki fiziksel yakınlığın düzeyine ilişkin beklentileri farklıdır, kadın daha mesafeli olmayı tercih ederken erkek daha samimi bir ilişkiyi tercih etmektedir. Yapılan bir çalışmada erkeklerin karşı cinsten gelen cinsel ilişki teklifini kadınlardan daha fazla kabul ettikleri görülmüştür. Erkeklerin sadece seks için karşı cinsten biriyle birlikte olma senaryoları vardır. Bu senaryodan dolayı erkekler karşı cinsle aralarında duygusal bir bağ olmadan da cinsel birliktelik kurabilirler (Oliver ve Hyde, 1993).

Alkins ve arkadaşları (1996) tarafından iyi, kötü ve tipik çıkmalara (date) ilişkin algı bakımından cinsiyet farkına bakılmıştır. İyi ve tipik çıkmamanın özellikleri konusunda kadın ve erkek arasında fark görülmezken kötü çıkmamanın özellikleri konusunda fark olduğu görülmüştür. Kadınlar, karşı

cinsin kendileriyle seks hakkında imalı konuşmalarını ve dokunma isteklerini rahatsız edici olarak tanımlarken, erkekler ise ilişkide karşı cinsin cinsel ilişki tekliflerini reddetmesini rahatsız edici olarak tanımlamışlardır.

Cinsel senaryolardaki toplumsal cinsiyet farklılıkları, cinsel saldırganlığın, toplumsal cinsiyet rollerine göre açıklanmasıyla ilişkilidir. Toplumsal cinsiyet rollerine göre erkek davranışı baskın ve aktif, kadın davranışı itaatkar ve pasif olarak tanımlanır. Tecavüz, baskın-itaatkar, yarışmacı ve cinsiyet rolü kalıpyargılı kültürün psikolojik ve mantıksal bir uzantısıdır. Cinsel saldırganlığın kültürel koşulları araştırıldığında toplumsal cinsiyet rol sosyalleşmesi ile cinsel etkileşimler arasındaki bağlantıyı gösteren iki durum ortaya çıkmaktadır: 1) Erkekler, kadınların sözel olmayan hareketlerini olduğundan daha fazla cinsel içerikli olarak algılamaktadırlar. 2) Maço kişilik, erkeksi olmanın cinsel saldırganlığa yol açan ekstrem bir şekli olarak tanımlanmaktadır (Burt, 1980).

Cinsel senaryoların bir parçası cinsellikle ilgili niyetlerin nadiren açık olarak ifade edilmesi ve çoğunlukla imalı davranışlarla belli edilmesidir. Bu imalı yolla ifade etmekten kaynaklanan yanlış anlaşılmalardan oluşmaktadır. Abbey'in (1991) yaptığı bir çalışmada kadınların üçte ikisi, arkadaşça olan bazı davranışlarının en az bir kez yanlış anlaşılacak şekilde cinsel bir davet olarak algılandığını ifade etmişlerdir. Karşı cinsin davranışlarına ilişkin yorumları anlamak için yapılan video gösterilerinde ve gözlemlerde erkek izleyicilerin, kadın izleyicilere göre kadınların davranışlarını daha ayartıcı, rastgele ilişkiye giren ve daha seksi olarak algıladıkları saptanmıştır. Ergenlerde cinsiyetler arasındaki bu farklılık yaş ve cinsel deneyimlerin artmasıyla birlikte azalma yerine daha çok artış göstermektedir.

Abbey (1991), karşı cinsle girilen ilişkiyede yanlış anlaşılmanın tarafların birbiriyle açık konuşması yoluyla çözülebileceğini ifade etmektedir. Ancak eğer yanlış anlayan taraf ısrarını sürdürürse o zaman cinsel saldırganlık riski baş gösterir. Abbey ve arkadaşlarına (1996) göre tecavüze uğrayan kadınlar, baskıyla cinsel ilişki kuranlardan ve baskıyla cinsel ilişki kuran kadınlar da isteyerek cinsel ilişki yaşayanlardan daha fazla yanlış anlaşıldıklarından söz etmişlerdir. Erkekler partnerlerinin davranışlarına kadınlardan daha fazla cinsel anlam yükleme eğilimi göstermektedirler. Dolayısıyla da onların bu yanlış anlamlandırmaları birlikte olmak için partnerlerine zor kullanmalarına yol açmaktadır.

Cinsel senaryolardaki cinsiyet farklılıkları ve bu farklılığın cinsel saldırganlığa etkisi, maço kişilik olarak tabir edilen erkek özelliklerine odaklanan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Bu erkekler geleneksel erkek cinsiyet rolüyle fazla özdeşim göstermektedirler ve dolayısıyla aşırı erkeksi olarak tanımlanırlar. Maço erkek tipinin ideolojik senaryosu, geleneksel normatif toplumsal cinsiyet ideolojisinin yapıcı ve birleştirici gücü değil yıkıcı gücü vurgulayan aşırı erkeksi bir formudur (Mosher, 1991). Moscher ve Sirkin'in (1984) Aşırı Erkeklik Envanteri'nde maço kişiliğin üç tutumsal ögesi üzerinde durulmaktadır: Duygusuz cinsel tutumlar, erkekçe şiddet ve heyecan verici tehlike. Birçok çalışmada maço erkek tipiyle cinsel saldırganlık arasında ilişki bulunmuştur. Maço erkeğin cinsel senaryosu istediği cinsel ilişkiyi gerçekleştirebilmek üzerine kuruludur.

Cinsel Senaryoların Oynanması : Belirsiz İletişim ve Cinsel Saldırganlık

Toplumda kadınların cinsel istek ve taleplerini açıkça ortaya koymamaları gerektiği konusunda ortak bir kanı vardır. Geleneksel senaryoya göre karşı cinsle

olan ilişkide, ilişkiyi başlatmak ve ilerletmek için aktif rolü erkeğin alması beklenir. Kadının erkeğin cinsel ilişki teklifine hayır demesi gerçek bir hayır anlamına gelmeyebilir, sadece erkeğin ısrarını devam ettirmesi sonucunda ortadan kalkabilecek simgesel bir direnç göstermedir (van Wie, Gross ve Marx, 1995).

Simgesel direnç (token resistance) davranışının erkeğin cinsel zorlamasını haklı göstermesinde işe yarayan bir mit ya da kadının karşı cinsle olan ilişkisinde kullandığı bir strateji olup olmadığı tartışmalıdır. Simgesel direnç, kadının cinsel ilişkiye girmek istemediğini belirtmesine karşın aslında cinsel ilişkiye girmek için gönüllü olması olarak tanımlanmaktadır (Muehlenhard ve Hollabaugh, 1988). Psikoloji bölümünde okuyan kız öğrencilerle yapılan bir çalışmada öğrencilerin %40'ı ilişkilerinde en azından bir kere simgesel direnç gösterdiklerini ifade etmiştir (Muehlenhard ve McCoy, 1991; O'Sullivan ve Allgeir, 1994; Scotland ve Hunter, 1995; Sprecher, Hatfield, Cortose, Potapova ve Levitskaya, 1994).

Muehlenhard ve Hollabaugh (1988) simgesel direnç gösterme davranışının daha geleneksel olan cinsiyet kalıp yargılarıyla, kişiler arası şiddeti onaylama davranışıyla ve kadınların cinsel ilişkide zor kullanılmasından hoşlandıkları yönündeki inanışlarla ilişkili olduğunu saptanmışlardır. Simgesel direnç gösteren kadınların göstermeyenlere göre daha geleneksel cinsel senaryolara (şemalara) bağlı oldukları görülmüştür. Simgesel direnç göstermenin nedenleri arasında rastgele ilişkiye giren birisi olarak algılanma korkusu, kontrolünü kaybetmemeyi isteme ve doğum kontrolü yapamayacak olma gibi nedenler çoğunluktadır. Simgesel direnç gösterme davranışının bazı olumsuz sonuçları vardır: Öncelikle dürüst bir iletişimi engeller, kadının manipulatif görünmesine ve erkeğin kadının itirazlarını ciddiye

almamasına yol açar. Simgesel direnç göstermeyle cinsel kurban olma ihtimalinin artışı arasında bağlantı olduğu gösterilmiştir.

Son yıllardaki araştırmalar, simgesel direnç göstermenin sadece kadınların davetkar davranışlarıyla sınırlı olmadığını aynı zamanda erkekler arasında da bu davranışı göstermenin oldukça yaygın olduğunu ortaya koymuştur. Amerika'da yapılan değişik çalışmalardan elde edilen, erkeklerin simgesel direnç gösterme oranları %40'ı aşmaktadır (O'Sullivan ve Allgeier, 1994).

Cinsel ilişkideki belirsiz (açık olmayan-ikili) iletişimin tek şekli simgesel direnç gösterme değildir. Uyma ya da kabul etme (compliance) davranışı, yani istemediği halde cinsel ilişkiyi kabul etme, geleneksel cinsiyet kalıp yargılarıyla ilişkili olarak ortaya çıkan cinsellikteki yanlış iletişimin bir diğer biçimidir. Shotland ve Hunter'ın (1995) yaptığı bir çalışmada kadınların %38'nin partnerinin ilişki isteğini kabul ettiği görülmüştür. Amerika'daki bir örnekleme de kadınların %55'nin erkeklerin ise %35'nin, karşı cinsten gelen ilişki talebine, isteksizce olumlu cevap verdikleri görülmüştür (Sprecher ve ark., 1994). Birçok araştırma bulgusu, karşı cinsle cinsel ilişki kurmaya çalışırken hem kadınların hem de erkeklerin sık sık simgesel direnç ve gerçekte istemediği halde kabul etme davranışları gösterdiklerini ortaya koymuştur.

Erkeklerin partnerlerinin simgesel direnç gösterme ve kabul etme davranışlarını nasıl algıladıklarına ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda, erkeklerin, kadınların gösterdikleri simgesel direnç davranışlarını göz ardı ettikleri ve cinsel saldırganlık davranışları ile algıladıkları simgesel direnç arasında ilişki bulunduğu görülmüştür. Daha da önemlisi eğer kadının direncinde dürüst olmadığını düşünürse, erkeğin kadının itirazlarını

dinlemeyeceği ve cinsel ilişki konusundaki ısrarını sürdüreceği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla algılanan itaat etme davranışı da simgesel direnç gösterme davranışı kadar cinsel saldırganlıkla ilişkilidir (Koss, Gidycz ve Wisniewski, 1987; Koss ve Oros,1982).

Ergen kadınların, %51.6'sının cinsel ilişkilerinde simgesel direnç davranışı, %33.2'sinin ise kabul etme davranışı gösterdikleri araştırma verilerinden elde edilmiştir. Simgesel direnç gösterme ve itaat etme davranışlarının her ikisinin de cinsel ilişki kurbanı olmayla anlamlı bir ilişki gösterdiği bulunmuştur. Benzer sonuçlar erkek örneklemeden de elde edilmiştir. Erkeklerin %46.1'i simgesel direnç gösterdiğini ifade etmiştir. Cinsel saldırganlık davranışlarıyla simgesel direnç gösterme davranışları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, kadında algılanan simgesel direnç (erkeklerin %43.6'sı tarafından bildirilmiştir) ve algılanan kabul etme de (%21.4) erkek örnekleme de bulunan yüksek cinsel saldırganlık puanlarıyla ilişkilidir. En çok cinsel ilişki kurbanı olanların, partnerine ve cinsel ilişkiye karşı belirsiz duygular (anksiyete ve hayalkırıklığı korkusu) içerisinde olmaları nedeniyle simgesel direnç gösteren kadınlar olduğu saptanmıştır (Krahe, Scheinberger-Olwig, Waizenhöfer ve Kolpin, 1999).

Cinsel ilişki için belirsiz duyguları olan erkekler yüksek saldırganlık puanları alırken, başka partnerlerle ilişkileri olduğu için simgesel direnç gösteren erkeklerde ise düşük saldırganlık puanları saptanmıştır. İlişkiye yönelik hislerin belirsizliğinden dolayı hayır demek ile dış faktörler (doğum kontrolü ya da yorgunluk gibi) yüzünden ilişkiyi reddetmek birbirinden farklıdır. Sadece partnere ve ilişkiye duyulan belirsizlikte cinsel saldırganlık ve kurban olma ihtimali yüksektir.

Cinsel Senaryolar ve "Gerçek Tecavüz" Senaryoları

Taraflar arasındaki isteğe dayalı cinsel etkileşimler, senaryolar (şemalar) içinde şekillenmektedir. İsteğe dayalı olmayan cinsel ilişkilerin ya da tecavüzün de senaryolara uygun olması mümkündür. Tecavüz senaryoları insanların çoğunluğu tarafından tecavüz olarak görülen durumları tanımlamaktadır (Howard, 1984; Jakson, 1978). Bir çok araştırmacı gerçek tecavüz senaryolarının, tecavüz olarak düşünülen olayın yorumlanmasına ilişkin bir çatı oluşturmakla kalmayıp aynı zamanda bu senaryoların normatif değerlerinin de olduğuna dikkat çekerler. Belirli bir olayı tecavüz olarak nitelendirmek için senaryoda tanımlanan özelliklere uyması gerekir. Bir çok çalışmada tipik ya da gerçek tecavüz olayı, tanınmayan birisi tarafından, karanlıkta pusu kurularak ve fiziksel güç kullanılarak kurbanın istenilenleri yapmak zorunda kaldığı cinsel saldırı olarak tanımlanmıştır (Ryan, 1988). Bazı spesifik tecavüz olayları gerçek tecavüzden ayrılır. Örneğin iki tarafın eskiden tanışıyor olması, fiziksel tehditten ziyade sözel olarak baskı yapılması gibi durumlarda kurulan ilişkiler çok az insan tarafından tecavüz olarak algılanmaktadır (Burt ve Albin, 1981).

Bir grup öğrenciden gerçek tecavüz ile şüpheli (dubious) tecavüz şikayetlerini tanımlamaları istendiğinde gerçek tecavüzü, yabancı biri tarafından fiziksel güç kullanılarak yapılan ve kurbanın direnç gösterdiği bir durum olarak tanımladıkları görülmüştür. Şüpheli tecavüz olayının ise kurban ve saldırganın birbirini tanıması, kurbanın hafif alkollü olması ve direnç göstermemesi, olayın kurbanın ya da saldırganın evinde olması gibi tipik bazı özellikleri olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca bu iki tecavüz olayında saldırının kurban için psikolojik sonuçları da birbirinden farklı olarak değerlendirilmiştir. Gerçek tecavüzün

kurban için ciddi sonuçlar doğurduğu düşünülürken şüpheli tecavüz ise daha hafif bir durum olarak değerlendirilmiştir (Krahe,1991).

Yabancı bir saldırganın tecavüzü sadece kurbanın ve saldırganın sosyal algısını etkilemekle kalmaz aynı zamanda kadının kendisini tecavüz kurbanı olarak adlandırmasını da etkiler. Cinsel ilişkiye zorlanma deneyimi olan iki farklı kadın grubunun birindeki kadınların kendilerini kurban olarak nitelendirdikleri diğer bir gruptaki kadınların ise kendilerini kurban olarak adlandırmadıkları bulunmuştur. Kendilerini tecavüz kurbanı olarak algılayan kadınlardan elde edilen tecavüz senaryolarında, eskiden tanınan bir kişi tarafından ev ortamında kurbanın itirazlarına rağmen gerçekleşen ilişki tecavüz olarak tanımlanırken, kendilerini kurban olarak görmeyen kadınlardan elde edilen senaryolarda ise daha çok tanınmayan bir kişi tarafından silah zoruyla ve ev dışında yapılan saldırı tecavüz olarak tanımlanmaktadır (Kahn, Mathie ve Torgler, 1994).

Tecavüze ilişkin yaygın senaryo, yabancı bir kişinin fiziksel güç kullanımını içeren saldırıyla sınırlandırılınca zorla kurulan cinsel ilişkiler bu gruba dahil edilemez. Bu tür zorlamaya dayalı davranışlar tecavüz olarak nitelendirilmezse önemsiz olarak algılanmaya ve zaman içinde de şüpheli tecavüz olarak görülmeye başlanır. Bu durumda da gerçek tecavüz senaryosu eskiden tanışan insanların ilişkilerindeki ve çıkmalarda yaşanan cinsel saldırganlığın gözden kaçırılmasına hizmet etmeye başlar (Bechhofer ve Parrot ,1991).

Bridges ve McGrail'in (1989) yaptıkları çalışmada hem kadınların hem de erkeklerin tanıdık birinin tecavüzünden çok yabancı birinin tecavüzünde saldırganına daha fazla sorumluluk yükledikleri görülmüştür. Kurbanın alkollü olduğu koşulda kurbanın kendisine daha

çok sorumluluk yüklenirken, saldırgan alkollü olduğunda ise saldırgan daha az sorumluluk yüklenmektedir.

Daha önce yapılan çalışmalarda yabancı birinin tecavüzü ile tanıdık birinin tecavüzüne ilişkin tepkilerde bireysel farklılıklar olduğu görülmüştür. Aşırı toplumsal cinsiyet rolü kalıp yargılarına sahip olan kişiler tanıdık birinin tecavüzünde toplumsal cinsiyet rolü kalıp yargıları çok katı olmayanlara göre, tecavüze uğrayanın cinsel olarak uyarılmış olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Düşük cinsiyet rolü kalıp yargılı olmak isteğe dayalı gerçekleşen cinsel ilişkiye kıyasla çok az bireyin yabancı birinin ya da tanıdık birinin tecavüzü ile uyarılmış olacağını düşünme ile ilişkili çıkmıştır, ancak yüksek cinsiyet rolü kalıp yargılı bireylerde böyle farklılaşan bir etki bulunmamıştır. Bu grup içinde rapor edilen cinsel olarak uyarılma oranı en fazla tanıdık birinin tecavüzüyle ilgilidir (Check ve Malamuth,1983).

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, kadının tanıdık birinin tecavüzüne ilişkin algısını da etkilemektedir. Kurbanına ilişkin suçlamaların oranında artış olduğu görülmekle birlikte, geleneksel toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına sahip kadınların, geleneksel toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına sahip olmayan kadınlara göre tecavüzcüyü daha az suçladıkları görülmüştür (Snell ve Godwin, 1993). Ancak bu bulgular yapılan çalışmaların hepsi tarafından desteklenmemiştir (Bostwick ve DeLucia, 1992; Muehlenhard, Friedman ve Thomas, 1985).

Daha önce de ifade edildiği gibi tecavüzün sadece gerçek tecavüz senaryolarıyla sınırlı tutulması, tecavüzü destekleyici tutumların yaygınlaşmasına, cinsel ilişkiye girebilmek için zor kullanılmasının kabul edilebilir olarak algılanmasına ve istenmeyen cinsel ilişkinin sonuçlarının göz ardı edilmesine yol açmıştır. Gerçek tecavüz senaryolarının tutumsal

bulguları arasında “tecavüz mitinin onaylanması” kavramının ayrı bir önemi vardır. Tecavüz mitleri, kalıp yargılara tecavüze, kurbanına ve saldırganına ilişkin yanlış inanışları ifade etmektedir. Yapılan bir çalışmada, deneklerin, her dört kadından birinin tecavüze uğramış olmaktan biraz keyif alacağına inandıkları bulunmuştur. Yine aynı denekler erkek nüfusun yarısının yakalanmayacağını ve cezalandırılmayacağını bilse tecavüz girişiminde bulunacağına inandıklarını ifade etmişlerdir (Malamuth, Haber ve Fescbach, 1980).

Sonuç olarak, tecavüz mitini onaylayanların daha sınırlı bir tecavüz tanımları olduğu ve tecavüzden sadece yabancı birinin tecavüzünü anladıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, erkeklerde, tecavüz mitini onaylamayla cinsel saldırganlık davranışı gösterme arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Tipik cinsel saldırının kalıp yargısal tanımlaması ile tecavüz mitinin onaylanması arasındaki bağlantının ergenlerde kurulmuş olduğu saptanmıştır. Ergenlik dönemindeki erkekler, tecavüz mitlerini onaylamaya ergen kadınlardan daha fazla eğilim göstermektedir. Cinsel saldırılarla ilgili olarak fonksiyonel olmayan bu tutumların değiştirilmesini amaçlayan önlemlerin alınmasına gerek vardır (Anderson, Cooper ve Okamura, 1997; Lonsway ve Fitzgerald, 1994).

Bu tür tutum değişikliklerini oluşturmak için yapılan müdahale çalışmalarının sadece bireye yönelik değil, aynı zamanda global sosyal iklime, miras bırakılan ataerkil güç hiyerarşisine, erkeğin cinsel hak olarak gördüklerine, kişilerarası şiddetin onaylanmasına, tecavüzü destekleyici tutumlara ve saldırgan davranışlara yönelik olmalıdır. Birey merkezli stratejilerde erkeğin tecavüzü destekleyici tutumlarının değiştirilmesi ve kadında şiddete yatkın durumlara ilişkin farkındalık yaratılması önemli

hedefler olarak belirlenmiştir. Ancak erkeğin tecavüz mitini onaylamasının azaltılmasına yönelik olarak yapılan çalışmaların hepsinin başarılı olmadığını belirtmek gerekmektedir; elde edilen sonuçların bir kısmında niyetlerinin azalmadığı geri kalanlarda ise kurbanı suçlamanın ve tecavüzcüyle özdeşim kurmanın arttığı görülmüştür. Anderson ve arkadaşları (1997) kadınlarla yaptıkları çalışmada, cinsel saldırganlığa maruz kalmış ya da kurbanla bağlantı kurmuş olan kadınların tecavüze karşı daha olumsuz tutum belirtmeleri beklenmiş ancak bu beklenti karşılanmamıştır. Araştırmacılar, bu olumsuz bulgudan hareket ederek müdahale çabalarının kurbanın kendisini suçlama eğilimini önlemeye yönelik olması gerektiğini belirtmişlerdir. Kahn ve arkadaşlarına (1994) göre isteğe dayalı olmadan gerçekleşen cinsel ilişki yaşamış kadınlar kendilerini cinsel saldırının kurbanı olarak tanımlamamaktadırlar, çünkü kurban olma yaşantıları onların tecavüz senaryolarının sınırları dışında kalmaktadır.

Sosyal bilişsel perspektif açısından, “gerçek tecavüz” kalıp yargısının daha kapsayıcı bir cinsel saldırganlık anlayışı içinde ele alınması ve sosyal olarak paylaşılan cinsel senaryolardan şiddetin ve zorlamanın çıkarılması, tecavüzü önleme programlarının en önemli iki amacı olmalıdır.

Kaynaklar

- Abbey, A. (1991). Misperception as an antecedent of acquaintance rape: A consequence of ambiguity in communication between woman and men. A. Parrot ve L. Bechhofer, (Ed.), *Acquittance rape: The hidden crime* içinde (96-111). New York: Wiley.
- Abbey, A., Ross, L. T., McDuffie, D. ve McAuslan, P. (1996). Alcohol and dating risk factors for sexual assault among college woman. *Psychology of Woman Quarterly*, 20, 147-169.
- Alkins, C., Desmarais, S. ve Wood, E. (1996). Gender differences in scripts for different types of dates. *Sex Roles*, 34, 321-336.
- Anderson, K. B., Cooper, H. ve Okamura, L. (1997). Individual differences and attitudes toward

rape: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 295-315.

Bechhofer, L. ve Parrot, A. (1991). What is acquaintance rape? A. Parrot ve L. Bechhofer, (Ed.), *Acquittance rape: The hidden crime* içinde (9-25). New York: Wiley.

Bostwick, T. D. ve DeLucia, J. L. (1992). Effects of gender and specific dating behaviors on perceptions of sex willingness and date rape. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 11, 14-25.

Bridges, J. S. ve McGrail, C. A. (1989). Attributions of responsibility for date stranger rape. *Sex Roles*, 21, 273-286.

Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 217-230.

Burt, M. R. ve Albin, R. S. (1981). Rape myths, rape definitions, and probability of conviction. *Journal of Applied Social Psychology*, 11, 212-230.

Check, J. V. P. ve Malamuth, N. M. (1983). Sex role stereotyping and reactions to depictions of stranger versus acquaintance rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 344-356.

Eron, L. D. (1987). The development of aggressive behavior from the perspective of a developing behaviorism. *American Psychologist*, 42, 435-442.

Hickson, F. C. I., Davies, P. M., Hunt, A. J., Weatherburn, P., McManus, T. J. ve Coxon, A. P. M. (1994). Gay men as victims of nonconsensual sex. *Archives of Sexual Behavior*, 23, 281-294.

Howard, J. A. (1984). The “normal” victim: The effects of gender stereotypes on reactions to victims. *Social Psychology Quarterly*, 47, 270-281.

Huesmann, L. R. (1988). An information processing model for the development of aggression. *Aggression Behavior*, 11, 13-24.

Huesmann, L. R. (1998). The role of social information processing and cognitive schema in the acquisition and maintenance of habitual aggressive behavior. R. G. Geen ve E. Donnerstein, (Ed.), *Human aggression: Theories, research, and implications for social policy* içinde (73-109). San Diego, CA: Academic Press.

Jakson, S. (1978). The social context of rape : Sexual scripts and motivation. *Women's Studies International Quarterly*, 1, 27-38.

Kahn, A. S., Mathie, V. A. ve Torgler, C. (1994). Rape scripts and rape acknowledgement. *Psychology of Women Quarterly*, 18, 53-66.

Koss, M. P., Gidycz, C. A. ve Wisniewski, N. (1987). The scope of rape: Incidence and prevalence of sexual aggression and victimization in a national sample of higher education students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 162-170.

Koss, M. P. ve Oros, C. J. (1982). Sexual Experiences Survey: A research instrumental investigating sexual aggression and victimization. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 50, 455-457.

Krahé, B. (1991). Social psychological issues in the study of rape. W. Stroebe ve M. Hewstone, (Ed.), *European review of social psychology* (Vol. 2) içinde (279-309). Chichester, England: Wiley.

Krahé, B., Scheinberger-Olwig, R. ve Waizenhöfer, E. (1999). Sexuelle aggression

zwischen jugendlichen: Eine Prävalenzerhebung mit Ost-West-Vergleich (Sexual aggression among adolescents: A prevalence study including an East-West comparison). *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 30, 165-178.

Lonsway, K. A. ve Fitzgerald, L. F. (1994). Rape myths: In review. *Psychology of Women Quarterly*, 18, 133-164.

Malamuth, N. M., Haber, S. ve Feshbach, S. (1980). Testing hypotheses regarding rape: Exposure to sexual violence, sex differences, and the "normality" of rapists. *Journal of Research Personality*, 14, 121-137.

Malamuth, N. M. ve Heilmann, M. F. (1998). Evolutionary psychology and sexual aggression. C. B. Crafford ve D. L. Rebs, (Ed.), *Handbook of evolutionary psychology: Ideas, issues, and applications* içinde (515-542). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Miller, B.C., Christopherson, C. A. ve King, P. K. (1993). Sexual behavior in adolescence. T. P. Gulotta, G. R. Adams ve R. Montemayor, (Ed.), *Adolescent sexuality* içinde (57-76). Newbury Park, CA: Sage.

Moore, S. ve Rosenthal, D. (1993). *Sexuality in adolescence*. London: Routledge.

Mosher, D. L. (1991). Macho men, machismo, and sexuality. *Annual Review of Sex Research*, 2, 199-249

Mosher, D. L. ve Sirkin, M. (1984). Measuring a macho personality constellation. *Journal of Research in Personality*, 18, 150-163.

Muehlenhard, C. L., Friedman, D. E., ve Thomas, C. M. (1985). Is date rape justifiable? The effects of dating activity, who initiated, who paid, and men's attitudes toward women. *Psychology of Women Quarterly*, 9, 297-309.

Muehlenhard, C. L. ve Hollabaugh, L. C. (1988). Do women sometimes say no when they mean yes? The prevalence and correlates of women's token resistance to sex. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 872-879

Muehlenhard, C. L. ve McCoy, M. L. (1991). Double standart/double bind: The sexual double standard and women's communications about sex. *Psychology of Women Quarterly*, 15, 447-461.

Oliver, M. B. ve Hyde, J. S. (1993). Gender differences in sexuality: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 114, 29-51.

O'Sullivan, L. F. ve Allgeir, E. R. (1994). Disassembling a stereotype: Gender differences in the use of token resistance. *Journal of Applied Social Psychology*, 24, 1035-1055.

Rose, S. ve Frieze, I. H. (1989). Young single's scripts for a first date. *Gender and Society*, 3, 258-268.

Rose, S. ve Frieze, I. H. (1993). Young singles' contemporary dating scripts. *Sex Roles*, 28, 499-509.

Ryan, K. M. (1988). Rape and seductions scripts. *Psychology of Women Quarterly*, 12, 237-245.

Sanday, P. R. (1981). The socio-cultural context of rape: A cross-cultural study. *Journal of Social Issues*, 37 (4), 5-27.

Schank, R. ve Abelson, R. (1997). *Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Shotland, R. L. ve Hunter, B. A. (1995). Women's

"token resistant" and compliant sexual behaviors are related to uncertain sexual intentions and rape. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 226-236.

Simon, W. ve Gagnon, J. H. (1986). Sexual scripts: Permanence and change. *Archives of Sexual Behavior*, 15, 97-120.

Snell, W. E. ve Godwin, L. (1993). Social reactions of to depictions of causal and steady acquaintance rape: The impact of AIDS exposure and stereotypic beliefs about women. *Sex Roles*, 29, 599-616.

Sprecher, S., Hetfield, E., Cortese, A., Potapova, E. ve Lewitskaya, A. (1994). Token resistance to sexual intercourse and consent to unwanted sexual intercourse: Collage students' dating experiences in three countries. *Journal of Sex Research*, 31, 125-132.

van Wie, V. E., Gross, A. M. ve Marx, B. P. (1995). Females' perception of date rape: An examination of two contextual variables. *Violence Against Women*, 1, 351-365.

* Krahe, B. (2000). Sexual scripts and heterosexual aggression. T. Eckes ve H. M. Trautner, (Ed.), *The developmental social psychology of gender* içinde (273-292). London: Lawrence Erlbaum Associates.

Sınır Kişilik Bozukluğu Hastası: Psikodinamik Perspektiften Tanı, Kuram ve Tedavi Üzerine Bir Güncelleme*

- Özet Çeviri -
Yasemin Önder

Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

Bu derlemede tümüyle psikodinamik bir çerçeveden sınır kişilik bozukluğu hastalarına ilişkin tarihçe, tanı, gelişim kuramı, prognoz ve psikoterapiyi içeren bir gözden geçirme sunulmaktadır. Öncelikle sınır kişilik bozukluğu (SKB) hastalarının çeşitli özelliklerini yansıtan beş klinik vaka sunulacaktır. İlk olarak kısa bir tarihçe verilecektir. Ardından yazı tanı üzerine yoğunlaşacaktır ve benim "SKB hastasına yönelik 'ego psikolojik (ego psychological)' tanı yaklaşımı" olarak adlandırdığım yöntem özetlenecektir. Ego gücü ve ego zayıflığına önem veren bir yapıda temellenen ve Kernberg'in çalışmasından etkilenen bu yaklaşım bugünkü psikodinamik tanı düşüncesinin basit ve bütünleyici bir özetini sunmaktadır. Bunu takiben, yazıda SKB hastasına ilişkin en kabul gören iki gelişim kuramı; Kernberg ve Adler'in kuramları karşılaştırılacaktır. Bunu prognoz ve terapiden sağlanan yarar hakkında kısa özetler izleyecektir. Yazı bu zor vaka grubuna yönelik psikoterapinin tartışılmasıyla sonlanacaktır.

Örnek 1

Kapıdan içeri girer girmez Bayan A. 'Ya siz yalancısınız ya da Dr.B' dedi. Sonra Dr.B'nin dediğine göre Dr.B'ye önceki hafta konsültasyon için uygun olacağımı iletmiş olduğumu; buna karşılık Bayan A.'ya şu ana kadar hiç zamanımın olmadığını söylediğimi anlatarak devam etti. Hangimizin yalan söylediğini bilmek istediğini söyledi. Ona Dr.B'ye geçen hafta Salı günü zamanımın olduğunu söylediğimi, ancak Bayan A.'nın beni

Çarşamba gününe kadar aramadığını açıkladığımda tamamiyle tatmin olmuş, yatışmış görünüyordu ve ilgisini konsültasyonun sonucuna verdi.

Yukarıdaki örnek bir SKB hastasının ne kadar süratle terapistle içiçe geçtiğini ve bu sahiplenmenin nasıl bir anda herşeyin üstüne çıktığını göstermektedir. Eğer hemen gerçeği açıklığa kavuşturmuş olmasaydım, bütün seans Bayan A.'nın terapistine ve bana olan güvensizliği üzerine odaklanacaktı. Kimileri bazı hastalarda bu kadar süratli bir müdahale yapmak istemeyebilir; ancak ben Bayan A'yla bunun uygun olacağını düşündüm. Bu vinyet ayrıca gerçeğe yönelik bir açıklamanın bir sınır hastayı ne kadar çabuk yatıştırabildiğini ve dikkatini diğer konulara çekmeye olanak verdiğini de gözler önüne sermektedir. Bu paranoya hastasıyla zıtlık gösteren bir özelliktir; bir paranoya hastası böyle basit bir açıklamayla ikna edilemezdi. Bu durum Gerard Adler'in kullandığı içe almaların(introjects) zihinde tutulmasındaki yetersizlikle ilişkili olarak SKB hastası tarafından sıkça sergilenen güvensizliğe bir örnektir. Bu kavram daha sonra incelenecektir. Son olarak bu örnek pek çok sınır hastada tipik olan siyah-beyaz/ya hep ya hiç düşünme tarzını yansıtmaktadır.

Örnek2

Bayan C'yle yürütülen terapi 5. haftasına kadar sorunsuz gibi görünüyordu. İlk seansta Bayan C.'ye genel uygulamamın

eğer kayıp benden kaynaklanmıyorsa, yapılamayan seanslar için ücret almak olduğunu söylemiştim. Ortada bir esneklik olduğunu üstüne basarak bu konuda herhangi bir tereddütü varsa, tartışmaya hazır olduğumu ilettim. Bayan C karşı fikir belirtmeyince seansa devam ettik. Ne var ki, 5. haftada Bayan C'nin ücret politikamla ilgili fikirleri saplantı halini almıştı. Vardığı sonuç bunun tamamıyla kabul edilemez olduğuydu. Hatırı sayılır bir tartışmadan sonra, özünde uygulamanın mantıklı olduğunu hissetsem de eleştirilerini anlayabildiğimi ve bu yüzden uygulamamın onu kapsamayacağını söyledim. Ancak bu konunun üstesinden gelmemizi sağlamadı. Seanslar boyunca ücret politikası temel bir sorun olarak kaldı. Bayan C ücret politikam onu kapsamayacak olsa dahi, bunun benim duyarsız, ilgisiz, ona adaletsiz davranmaya meyilli ve yalnızca parayla ilgilenen biri olduğum yönünde açık bir gösterge olduğunu düşündüğünü belirtti. Böyle ben merkezci, empatiden uzak ve para odaklı biriyle işbirliği yapmanın zor olacağına kanaat getirdi. Onu bir seferinde içeri bir dakika geç kabul etmem, bir haftalık bir seyahate çıkmam, dikkatimi ondan ayırıp klimayı açmam ve arasıra yerimde huzursuzca kıpırdanmam gibi ilgisizliğim ve duyarsızlığım ile ilgili diğer kanıtlar seansın içine dahil oldukça, Bayan C tedaviyi benimle sürdürmenin tamamen yararsız olacağına karar verdi. Bu konuları açığa çıkardıktan sonra onu bir meslektaşına yönlendirdim.

Bu vaka, beni olumlu değerlendirme konusunda zorluk çeken bir hastayı gözler önüne sermektedir. Bütün çabalarım rağmen Bayan C'nin tatminsizliğinin üstesinden gelebilecek kadar olumlu bir figür olamadım ve o da sonunda ayrıldı. Yine bu örnek sınır hastalarda pozitif ya da zihinde tutulan içe almaların içselleştirilmesinin (internalization) yetersizliği bağlamında Adler'in kavramıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca bu hastalarla

başta çıkmada esnekliğin ne kadar gerekli olduğunun da bir kanıtıdır. Bayan C ile olabildiğim kadar esnek olmaya çalıştım; ancak bu yeterli değildi.

Örnek 3

Çok saygın bir ekonomist olarak olağanüstü yeterli bir durumda olmasına rağmen, Bayan D terapide kendini yetersiz, etkisiz, değersiz ve acınacak biri gibi sundu. Yaşamda hep kaybeden biri olduğunu söyledi, meslektaşlarından aşağı durumdaydı ve profesyonel dostları ona yukarıdan bakmakta ve hatta onu hor görmekteydi. Benim de ona aynı şekilde bakmam konusunda ısrarcıydı ve sürekli öyle hissetmemi ve davranmamı sağlamaya çalıştı. Sinir bozucu bir şekilde, Bayan D bu düşüncelerine doğruluğu su götürmez bir olguymuşcasına katılmamı bekledi. Bu varsayımı kanıtlamak için örnek üstüne örnek verdi. Farklı düşündüğümü ima edecek bir yorum yapacak olsam, Bayan D karşı koyup benim saçmaladığımda ısrar ediyordu. Kendimi baskı altında, zorlanmış ve zaman zaman engellenmiş ve sınırlı hissettim.

Bu yansıtımlı özdeşimin (projective identification) bir örneğidir. Yansıtımlı özdeşimdir; çünkü Bayan D bir nesne temsilini benim üzerime yansıttı (bu örnekte hor gören, aşağılayan ve yargılayan ebeveynin nesne temsiliydi) daha sonra da beni bu yansıtmaya uygun bir şekilde davranmaya ve hissetmeye zorlamak için elinden geleni yaptı. Bir nesne temsilinin yansıtılması kavramına yabancı olanlar için bu örnek kafa karıştırıcı olabilir. Makalenin sonraki bölümlerinde yansıtımlı özdeşimle ilgili daha ayrıntılı açıklamalar yapılacaktır.

Örnek 4

Orta yaşlı, az çok başarılı bir doktor olan Dr.L, haksızlığa karşı aşırı duyarlıydı böyle durumlar ani öfke patlamalarıyla

sonuçlanmaktaydı. Bütün bunlar neredeyse bir uyarıcı-tepki düzeyinde gerçekleşmekteydi. Örneğin bir kamyoncu Dr. L'nin yolunu kesmişti ve Dr.L saniyeler içinde kamyoncuya meydan okuyup kavga çıkarmıştı. Bir başka olayda, bir meslektaşı telefonda Dr.L'ye kaba davranmış, Dr.L de küfredip telefonu onun yüzüne kapatmıştı. Terapi seanslarındaki çalışma bu tarz uyarıcı-tepki tipindeki davranışları yavaşlatma çabalarına odaklandı. Örnekler birbirini izledikçe; Dr.L adım adım kendisine kötü davranılmasına eşlik eden acı verici duygu durumlarıyla yüzleşip onları tolere edebilir hale geldi. Her zamanki davranışlarını sergilemek yerine düşünmeye başladığında, bu rahatsız edici duyguları ile geçmişteki yetersiz, pasif ve hatta belki homoseksüel olduğu yönündeki bilinçdışı kendilik temsilleri(self-representation) arasında bağlantı kurabildi. Psikogenetik keşif, tekrarlanan bir biçimde babası tarafından utandırılma ve aşağılanma deneyimlerinin izini sürdü. Uzun yıllar süren terapiyle hayal kırıklığı zinciri, rahatsız duygu durumu, acı verici kendilik temsili ve savunucu davranışlarının farkına varması sağlandıktan sonra, Dr. L önceki dürtüsel davranış tarzını alt etmeyi başarmıştı.

Bu bir sınır kişilik hastasıyla psikoterapinin, içgörü yoluyla savunmacı değişimin analitik modeliyle uygunluk gösteren bir örneğidir. Bu örnekte, bu anlayış transferanstaki deneyimin doğrudan yardımı olmaksızın oluşmuştur. Bu, sınır hastalar için atipik bir durumdur. Bu süreçte tipik olansa, dikkate değer bir değişimin ne kadar zorlu bir sürecin sonunda ortaya çıkabildiğidir.

Örnek 5

Bayan M, ilk seansa gelirken çoraplar ve yüksek topuklarla şık bir elbise giymişti; özenle hazırlanmış ve kendini çok entelektüel bir edayla taktim etmişti. İkinci seansa, kısacık yirtik bir kot ve kolsuz bir bluz

giymişti ve ayakları çıplaktı. Birinci seansa kıyasla oldukça seksi ve heyecanlıydı. Görünüşündeki bu değişim hakkında ona sorduğumda, Bayan M sıklıkla iki farklı insan gibi hissettiğini açıkladı. Birinci seansa profesyonel avukat kimliğindeydi, ikincideyse karmakarışık kaotik kimliğindeydi. Bu, daha sonra tartışılacak olan kimlik çözülmesinin gördüğüm en açık örneğidir.

Bayan M ailesinin yanına yaptığı bir ziyaretten sonra 3. görüşmesine geldi. Bana öfke kusuyordu, seyahatinin berbat geçtiğini ve benim onu gitmekten alıkoymuş olmam gerektiğini söyledi. Açıklayıcı araya girmelerim yardımıyla Bayan M sakinleşti ve seansın iyi duygularla ayrıldı.

Bu durum SKB hastasının ne kadar çabuk ve hararetle bir şekilde terapistiyle içiçe geçtiğine bir başka örnektir. Buna ek olarak, gene bazen bu hastaların gerçek odaklı açıklamalara ne kadar mantıklı reaksiyon gösterebileceğinin de bir örneğidir.

Tarihsel Giriş

'Sınırda' terimi psikanalitik literatürde ortaya çıkışından çok sonra psikiyatristler ve ruh sağlığı uzmanları arasında kullanılan bir terim olmuştur. İlk olarak analistler analize uygun gözükene ancak terapi sırasında sürece yönelik ciddi problemler sergileyen bir hasta grubuyla yüzyüze geldi. Aslında hasta düşünülenenden çok daha rahatsız bir durumdaydı. Farklı analistler, bu tür hastayla farklı olumsuz yaşantılardan geçtikçe, bu zorlayıcı belirtileri tanımlamaya yönelik değişik terimlerin kullanıldığı yazılar yazmaya başladılar. SKB ile ilgili ilk psikanalitik yazılar iki gruba ayrılabilir. Birinci grup bu hastaları şizofreninin daha hafif bir formuna sahip olarak görürken, ikinci grup onları farklı ve bağımsız bir grup birey olarak gördü; bu kişiler ne psikotik

Ego Psikolojik Tanı Yaklaşımı

ne de nörotikti, psikopatolojik olarak ikisinin arasındaki bir çizgide duruyorlardı. Geçmişte bu iki grupta görülmüş pek çok hasta bugün SKB olarak kabul edilebilirdi. Böylece birinci grupta Zilboorg'un değişken şizofreniğini ve Bychowsky'nin örtük psikotiğini görüyoruz. İkinci gruptaysa Stern'in 'sınırdasını, Deutsch'un 'mış gibi' kişiliğini, Knight'in 'sınırdasını ve son olarak da Frosch'un 'psikotik karakterini' görmekteyiz.

1967'de Kernberg bu konuda yeni ufuklar açan yazısını yazdı. Bu yazı, sınır hasta üzerine o güne kadar yazılmış tüm yazıları sentezleyen ve bütünleştiren bir nitelikteydi; tanım, açıklama ve anlamlandırmada kapsamlı bir çerçeve sunuyordu. Her ne kadar daha sonra bu yazısının orijinalini sınır hastaya yönelik yeni fikirlerle genişletmiş, güncellemiş ve değiştirmiş olsa da, Kernberg'in fikirlerinin çekirdeğini 1967'deki bu yazı oluşturmaktadır. Kimilerine göre, temelde Klein'in karmaşık psikanalitik nesne ilişkileri kuramını temel alan bir terminoloji ve dil kullandığı için Kernberg'in yazıları oldukça kafa karıştırıcıdır. Buna rağmen, çalışmaları sınır hastaya yönelik günümüzdeki düşünceye temel olmayı sürdürmektedir. Bunu göz önünde bulundurarak Kernberg'in çalışmalarını sadeleştirerek sunduğum bir çok yazı yazdım. Sınır hastayı ego zayıflıkları ve ego güçlülükleri profili üzerinden değerlendirdiğim dinamik yaklaşımı tanımlamak için 'ego psikolojik tanı yaklaşımı' terimini kullandım.

Bu yaklaşım, ağırlıklı olarak Kernberg'in fikirlerini temel almakta, ancak onları yalınlaştırmakta ve yer yer değiştirmektedir. Ayrıca sınır hastanın Kernberg tarafından değinilmemiş bazı özelliklerini de içermektedir. Bu yaklaşımın sınır hastaya yönelik psikodinamik görüşün güncel bir özetini sağladığını düşünüyorum.

Bir sınır hasta, altta yatan özel bir tür yapısal örüntüyle kendini gösteren kendine özgü bir kişilik organizasyonu ile tanımlanmaktadır. Bu yapısal örüntü farklı bir süperego işleyişini ve farklı bir dürtü organizasyonunu içermektedir. Bu durum sürekli ve yoğun psikoterapötik müdahale ya da uzun bir zamanın geçmesi gibi durumlar haricinde değişime oldukça dirençlidir. Kernberg'le uyumlu olarak, tüm hastaların tanıya göre sınıflandırılabilmesi için 3 yapısal örüntüden birine sahip olanlar sınır hasta olarak sunulmuştur. Bununla birlikte, sınır yapısal örüntü, normal-nevrotik ve psikotikle birlikte temel düzey ya da sıradışı 'yapısal' bir tanıdır ve tam olarak hiçbir tanıya uymayan hastaları kapsar. Yapısal örüntü kendine özgü bir ego ve süperego işleyişi içerir, ayrıca özel bir dürtü organizasyonu tablosu çizer; ancak burada tanıya yönelik amaçların odağı büyük çoğunlukla ego olacaktır.

Beres ve Bellak'ın modellerine dayanarak, sınır hastanın egosu çeşitli ego fonksiyonlarına uygun bir şekilde sergilenenecektir. Böylece sınır hasta, görelî ego güçlülükleri ve altında yatan ego zayıflıklarını içeren kendine özgü bir ego yapısıyla tanımlanacaktır.

Görelî ego güçlülükleri şunlardır:

1. Gerçeği test etmede görelî sağlamlık
2. Düşünce süreçlerinde görelî sağlamlık
3. Kişilerarası ilişkilerde görelî sağlamlık
4. Gerçeğe uyum sağlamada görelî sağlamlık

Bu dört güçlülüğün yalnızca görelî olduğu, değişik durumlar karşısında oldukça hassas olduğu not edilmelidir. Yüzeysel olarak kendini gösteren bu görelî güçlülükler, sınır hastanın oldukça 'normal' bir görünüş sergilemesine olanak tanır. Bu görelî güçlülükler, özellikle de ilk ikisi, sınır hastayı çok belirgin bir şekilde daha

psikotik bireylerden ayırır. Altta yatan ego zayıflıkları şunlardır:

1. Zayıf dürtü kontrolü ve zayıf engellenme toleransının birleşimi
2. İlkel ego savunmalarını kullanma eğilimi
3. Kimlik çözülmesi sendromu
4. Duygulanımsal dengesizlik

Kendilerini yüzeysel olarak gösteren ego güçlülüklerine zıt olarak bu zayıflıklar ancak derinlemesine inildikçe kendini gösterir. Gerileme dönemleri haricinde, bu zayıflıkların açıkça görülebilmesi için ayrıntılı bir tarihçe ya da hastayla uzun süreli bir birliktelik gerekmektedir. Bu zayıflıklar ilk bakışta fark edilmediği ve yüzeyin altında yer aldığı için, sınır hastanın 'normal' görünüşünü zedelemeler. Ne var ki, bu altta yatan zayıflıklar, sınır hastayı daha nevroitik bireyden çok net bir şekilde ayırır. Şimdi gerekli ego güçlülükleri ve altta yatan ego zayıflıklarına kısaca göz atılacaktır.

Ego Güçlülükleri

1. Gerçeği Test Etme:

Burada sözü edilen, yüzeysel olarak bakıldığında ve gündelik işlevsellik söz konusu olduğunda gerçeklik sınavının temelde sağlam olmasıdır. Zayıflık, bu ego fonksiyonunun gerilemesine olanak tanıyabilecek stres ya da çok yakın kişilerarası ilişkiler gibi durumlarda, bazen gözle görülür psikotik epizodlar olarak ortaya çıkabilir. Bu epizodlar kısa sürelidir, kendiliğinden tersine dönebilir niteliktedir ve her zaman hızlandırıcı açık seçik olaylarla ilişkilidirler. Bu kısa süreli epizodların stres altında ortaya çıkması olasıdır ancak sınır bozukluk tanısı için gerekli bir koşul değildirler.

2. Düşünce Süreçleri:

Buradaki güçlülük, gündelik işlevsellikte ve yapılanmış durumlarda ağırlıklı olarak ikincil süreç düşüncenin hakim olmasıdır. Zayıflık stres altında ya da belirsiz

durumlarda(ör: projektif psikolojik testler) bazen birincil süreç düşüncelerinin ortaya çıkmasıdır. Her ne kadar WAIS'da ikincil süreç ve Rorschach'da birincil süreç düşüncüyü gösteren bir psikolojik test örüntüsü varsa da, bu örüntünün ne kadar sıklıkta bulunacağı hakkında tartışmalar vardır.

3. Kişilerarası İlişkiler:

Buradaki güçlülük sınır hastanın kişilerarası ilişkilerde oldukça iyi durumda görünüyorsa olmasıdır. Dışarıdan bakıldığında kişi başkalarıyla 'ilişkide' görünür pek çok tanıdığı vardır ve bazen uzun süreli ilişkileri sürdürebilir. Yakına geldiğinde ilişkiler genellikle derinlikten yoksundur ve karşıdaki birey için içten bir ilgi söz konusu değildir. Diğer kişi kendi haklarına sahip bir birey olmaktan ziyade, sınır hastanın ihtiyaçlarını karşılamakta kullanılabilecek biri gibi görülür. Empati yoktur ve sınır birey yüzeysel ilişkiler ve birincil savunmalarla örülmüş yakın, bağımlı ilişkiler arasında gidip gelir.

4. Gerçeğe Uyum Yapabilme:

Buradaki güçlülük, uyum yapabilmenin genellikle yüzeyde sağlam olmasıdır. Sınır hasta normal görünüşte olabilir ve iş ve okulda yeterli başarı gösterebilir. Bu alandaki zayıflık daha yakından bakıldığında, uyumun optimal düzeyden uzak olmasıdır. Özellikle yapılanmış durumlarda belli güçlülüklerini geliştirip uzun zaman yeterli uyum yapabilen 'istisna' sınır hastalar mevcuttur. Bu bireyler profesyonel hayatlarında oldukça iyidirler, ancak sosyal hayatlarında çok daha fazla karmaşa yaratırlar. Genellikle bu insanlar belli ego güçlülüklerini zayıflıklarıyla birlikte sergilerler. Güçlülükler genellikle yüksek zeka ve obsesif kompulsif savunmaları kullanma yeteneğini içerir. Bu istisnai grup, diğerlerine göre daha yoğun bir psikoterapiye gereksinim duyar.

Ego Zayıflıkları

1. Zayıf Dürtü Kontrolü ve Zayıf Engellenme Toleransı:

Sınır hasta, sürekli olarak zayıf engellenme toleransı ve zayıf dürtü kontrolünün bir bileşimini sergiler. Derhal haz alma amacıyla bir isteği ertelemeye yetersizlik ve stres altında tepkisel davranma eğilimi, genelde bir tür haklılık duygusuyla birlikte tanı grubunun özellikleridir. Bu özellikler klinik olarak kendini genelde yıkıcı öfke nöbeti eğilimleri, engellenmeye başa çıkmak ve geçici haz sağlamak amaçlı alkol ve uyuşturucu kullanımı ve stres altında iş ve kişiler arası ilişkilerden kaçma ile gösterir.

2. İlkel Ego Savunmalarını Kullanma Eğilimi:

Burada üzerinde durulan ilkel ego savunmalarını kullanma eğilimidir. Sınır hasta bu savunmaları her zaman kullanmaz. Gündelik hayatta, sınır hasta bu savunmaları en azından nevrotik kişiden daha fazla kullanır; bu savunmaları kendisine dayanak yapma eğilimindedir. Vaillant'a göre savunmalar artan psikopatolojinin 5 basamaklı hiyerarşisiyle sınıflandırılabilir; olgun, nevrotik, olgun olmayan, sınırda ve psikotik. Stres altında sınır hasta, sınır savunmaların arkasına saklanmaya belirgin bir yönelim içindedir. Belli gerileme durumlarında, bazı psikotik savunmalar da kullanılabilir. Genellikle sınır birey çok az sayıda olgun savunma kullanır.

Sınırsavunmalar; bölme, ilkel idealizasyon, yansıtma, yansıtımlı özdeşim, ilkel inkâr, tüm güçlülük ve değersizleştirme. Bunlar Kernberg'in sınır hastalığın belirleyici özelliği olarak kabul ettiği savunmalardır. İlkel savunmaların bunlara ek olarak eyleme vurma davranışları ve elbette psikotik savunmaları da kapsadığı düşünülmektedir.

Burada konu dışına çıkıp sınır savunmalarının en karmaşığı olan yansıtımlı özdeşime kısaca değineceğim. Yansıtımlı özdeşim teriminin kullanılması zorunlu değildir, aynı fenomeni tanımlamak için başka bir terim de kullanılabilir. Ancak terim, çoğu için karmaşık olmayı sürdürse de sıklıkla kullanılmaktadır.

Yansıtımlı özdeşimin en yaygın kullanımı aşağıda anlatıldığı gibidir: Bir yansıtma, yansıtmanın alıcıyı yansıtmayla uygun düşecek şekilde düşünmek, hissetmek ve davranmak için aktif olarak zorladığı bir kişilerarası etkileşimle takip edilmektedir. Yansıtımlı özdeşimin temel özelliği bu baskıcı kişilerarası etkileşimdir.

Yansıtımlı özdeşimle ilgili çoğu için karmaşık olan yansıtmanın tanımınıdır. Bayan D vakasında not edildiği gibi terimi kullananlar yansıtımlı özdeşim kavramının içine yansıtma haricinde yer değiştirmeleri de katmaktadır. Geleneksel olarak yansıtma terimi zihinsel içeriğin bir kendilik temsilinden nesne temsiline transferine işaret etmek için kullanılır. Buna karşılık yer değiştirme terimi zihinsel içeriğin bir nesne temsilinden diğerine transferine karşılık gelecek şekilde kullanılır. Ne var ki, pek çok nesne ilişkileri kuramcısı ikincisinin bir nesne temsilinin yansıtılması olduğunu belirterek, yansıtma terimini hem yansıtma hem de yer değiştirmeyi karşılayacak şekilde kullanır.

Benim düşünceme göre, bu iki fenomen yani bir tarafta kendilik temsilinin yansıtılması ve diğer tarafta da nesne temsillerinin yansıtılması, birbirinden çok farklıdır. Kendilik temsillerinin yansıtılması, sık meydana geldiğinde, çoğunlukla sınır ve psikotik bireylerde tipiktir. Bu tip yansıtma çok büyük çoğunlukla ego sınırlarının kaybını içerir. Aksine nesne temsillerinin yansıtılması (yer değiştirmeler), gündelik ilişkilerde ve özellikle aktarımda tüm bireyler için geçerli olabilecek bir du-

rumdur. Yansıtımlı özdeşimin dar bir tanımı, yalnızca kendilik temsillerinin yansıtılmasını içerecektir ve bu da daha sorunlu bireylere özgü bir durumdur. Bununla birlikte, daha fazla kabul gören geniş kavram, yani yansıtımların hem kendilik hem nesne temsilleri için kullanılması, hemen hemen herkese uygulanabilir.

Yansıtımlı özdeşimle ilgili bir başka nokta bazılarının özellikle psikoterapiye yönelik olduğunda, tanımlarında bir geri içselleştirme sürecine de yer vermeleridir. Bu genişletilmiş tanımıyla, yansıtımlı özdeşim bir yansıtma, bir kişilerarası etkileşim ve sonrasında bir geri içselleştirmeyi içerir.

3. Kimlik Çözülmesi:

Bu terim bir bütünlük ya da bağlılık içinde olmayan, aksine çözülmüş bir kimliğe karşılık gelir. Bu, birbirinden bağımsız ve çelişkili pek çok kendilik temsili üzerine temellenmiş bir kimliktir. Kendisine uyumlu olarak pek çok çelişkili ve birbirinden bağımsız nesne temsili mevcuttur. Bir an bir kendilik temsili dizginleri ele alır ve bir başka zaman bir başkası. Sözü edilen durum nesne temsilleri için de geçerlidir. Ne kendilik ne de nesnelere hakkında kapsamlı bir çerçeveye asla ulaşamaz. Bayan M bu kavramın uç bir örneğidir. Sınır hasta bazen bu problemi içsel bir eksiklik ya da boşluk; hiçlik ya da tükenmişlik hissi olarak deneyimler.

4. Duygulanımsal Dengesizlik:

Huzursuzluk, genellikle depresif ya da düşmanca olmak üzere keskin duygulanım gözlenir; öfke temel duygudur ve depresyon, boşluk ve yalnızlık duyguları da sıklıkla görülmektedir. Öfke çalışma, yaratma ve zevk gibi yapıcı, benliğe uyumlu, adaptif yüceltmelerle yapılandırılmamıştır. Bunun yerine depresyon, sıkıntı ve boşluk gibi egoya yabancı duyguların sonucu olarak, bunlarla başa çıkmak için ortaya çıkar ya da bu duygularla sonuçlanır. Genellikle bir duygu du-

rumundan diğerine hızlı geçişler vardır.

Ego psikolojik tanı yaklaşımı kullanılırken, kişinin tanıyı karşılaması için bu 4 ego güçlülüğü ve 4 ego zayıflığının hepsini göstermesi zorunluluğu yoktur. Tersine uzman kişi baştan başa ego güçlülükleri ve zayıflıklarının izlediği yola bakar ve hastanın hangi büyük gruba (normal-nevrotik, sınır, psikotik ve olası şekilde narzistik) dahil olduğuna karar verir. Burada çizilen sınır çerçevesi oldukça geniştir. Çeşitli derecelerde patolojik işleyiş, çeşitli kişilik stilleri ve çeşitli semptomlarla heterojen bir hasta grubunu kapsadığı düşünülebilir. Bu heterojen grubu diğer büyük gruplardan ayırırsa az önce söz edildiği gibi ego güçlülüğü ve ego zayıflıklarının temelde izlediği yoldur.

Ego psikolojik tanı yaklaşımının Meissner'in sınır spektrumuna dair çalışmasını tamamlayıcı nitelikte olduğu düşünülmektedir. Sınır durumları patolojik kişilik işleyişi basamakları ve dereceleri spektrumuyla gösterilen heterojen bir hasta grubuyla ortaya koyan Meissner'a katılıyorum. Meissner sınır hastaları histerik bir süreklilik ve şizoid süreklilik olmak üzere 2 büyük gruba ayırarak ego psikoloji tanı yaklaşımını bir adım ileriye taşımıştır. Bu süreklilik, psikopatolojinin derecesine göre farklı tanı kategorilerine ayrılmıştır. Bu kategoriler nesne ilişkilerinin niteliği, nesne sürekliliğinin derecesi, başarılan ve sürdürülen benlik bütünlüğü (self cohesion), regresif potansiyel, yansıtma eğilimi derecesi ve ego ve süperegoyu yapılanma derecesi gibi çeşitli parametrelerle ayrıştırılmıştır. Ayrıntıda farklı olsa da, bu ayrıştırma parametreleri ego psikolojik tanı yaklaşımındaki diğerden çok da farklı değildir.

Ayrıca her ne kadar ego psikolojik tanı yaklaşımı, psikodinamik temelleri göz önünde tutulduğunda DSM-IV'ün kuramsal temelinden çok farklı olsa da, bu çok kullanılan tanı sistemiyle

açıkça uyumlu olduğu not edilmelidir. DSM-IV'teki sınır kişilik özellikleri ve semptomları listesindeki bütün maddeler, yukarıda değinilen ego güçlülükleri ve ego zayıflıkları listesiyle uyum sağlamaktadır. DSM-IV kuramsal olmayan ve daha çok betimlemeye yönelik bir tanı sistemidir ve psikolojik araştırmalara daha uygundur. Ego psikolojik tanı yaklaşımı tersine, anlama ve psikoterapotik müdahaleye daha uygundur.

Gelişimsel ve Etiyolojik Yaklaşım

Gelişimsel ve etiyolojik kurama dönecek olursak, sınır hastaya ilişkin en yararlı bulduğum iki kuramı, Kernberg ve Adler'in kuramlarını karşılaştırmak istiyorum. Bunu yaparken basit bir dil kullanacağım.

Kernberg, sınır hastalardaki temel problemin pozitif ve negatif içe almaları bütünleştirmede zorluk ve buna uygun olarak libidinal nesne değişmezliği sağlamada yetersizlik olduğuna inanmaktadır. Adler tersine, bu hastaların temel probleminin belirli bir tür pozitif içe alma olan tutma içealmalarını (holding introject) tam anlamıyla sağlamadaki yetersizlikleri olduğunu ileri sürmektedir.

Şimdi daha ayrıntılı ve teknik olarak devam edeceğim. Kernberg normal gelişen bebeklerin deneyimlerini- doğumdan kısa süre sonra başlayarak- duygu durumlarına göre başlangıçta tümüyle iyi ya da tümüyle kötü olarak organize ettiklerini ileri sürmektedir. Başlangıçta kendilik imgeleri ve nesne imgeleri karışık durumdadır ve pozitif yada negatif duygularla birleşmişlerdir. Sekiz ay ve sonrasında, kendilik imgeleri nesne imgelerinden ayrılır. Bu noktadan sonra, ayrılmış kendilik imgeleri pozitif ya da negatif duygularla bağlanır, aynı şey nesne imgeleri için de geçerlidir.

Çocuklar nesne değişmezliği (Piaget'in anne varolsun ya da olmasın, sürekli zihinsel temsili kavramı) geliştirdikleri onsekizinci ayda bile kendilerini ve başkalarını duygusal olarak tümünden iyi ve tümünden kötü olarak nitelendirirler. Daha önceleri Klein tarafından tanımlanan bu eğilim, bölünme olarak adlandırılır. Çocukların libidinal nesne değişmezliği oluşturması ve temel organizasyon ilkesi olarak bölünmeyi kullanmaktan vazgeçmesi, ancak 2-3 yaş arası mümkün olur.

Kernberg'e göre, libidinal nesne değişmezliği sağlamadaki başarısızlık; iyi ve kötü kendilik imgeleri ve iyi ve kötü nesne imgelerini birleştirmedeki zorlukla (ya da başka bir deyişle pozitif ve negatif içealmaları bütünleştirmedeki başarısızlık) birlikte sınır hastaların temel problemidir. Hayatın erken yıllarındaki saldırganlık dürtüsünün fazla olması temel etiyolojik faktördür. Bu aşırı saldırganlık dürtüsü gelişmekte olan ayrılma-bireyleşme işlemiyle çatışır ve böylece bölünme pekişir ve libidinal nesne değişmezliği asla tam olarak sağlanamaz. Kernberg'e göre, bu aşırı saldırganlık dürtüsü ya doğuştan gelen faktörlere bağlıdır ya da erken yaşlardaki pek çok hayal kırıklığına bağlı olarak gelişmektedir.

Aşırı saldırganlık dürtüsü 1-3 yaş arasında kritik bir problem haline gelir. Kernberg, özellikle sınır bireylerin çoğu için kritik olan gelişimsel periyodun, Mahler'in ayrılma-bireyleşme safhasının yeniden yakınlaşma(reapproachment) alt safhasına karşılık geldiğine inanmaktadır. Ne var ki, sadece küçük bir grup sınır hasta için kritik periyod ayrılma alt safhasıyla uyuşmaktadır.

Adler her ne kadar sınır hastaların iyi ve kötü kendilik imgeleri ve nesne imgelerini birleştirmede zorluk yaşadığı konusunda Kernberg'le hemfikir olsa da, bu problemin gelişimin daha ileriki bir alt safhasında ve tedavide genellikle

düşünüldenden daha ileriki bir zaman-
da ortaya çıktığına inanmaktadır. Bu
zorluğu sınır hastalar için temel problem
olarak düşünmemektedir. Adler'e göre,
temel zorluk 'tutma içealmaları' olarak
adlandırdığı belli bir tür içealmanın
işlevsel yetersizliği ve tutarsızlığıdır. Kri-
tik olan bu özel içealmanın yokluğudur;
karşıt içealmaları bütünleştirmedeki zor-
luk değil.

Adler'in normal gelişim için kavramsal
modeli Kernberg'inkinden farklı olsa da
onunkine tamamen karşıt değildir. Açıkça
Winnicott ve Kohut'un kavramlarını
ödünc alarak, Adler çocuğun anlamlı
otonomi geliştirmesi için iki deneyimin
kalitesine özellikle önem verir. Birincisi
narsisistiktir; kendilik değerine ilişkin
duygulara işaret eder ve ikincisi de tutma
ve yatıştırılmadır. Adler'in hipotezine
göre bu iki temel deneyimi sağlamak için
erken yaşamda annenin yeterli bakımı
sağlaması gereklidir. Narsisistik deney-
imdeki eksiklikler hem narsisistik hem
de sınır hastalar için ortaktır. Tutma ve
yatıştırılma deneyimindeki eksikliklerse
özellikle sınır hastayla ilişkilidir.

Yeni doğan başlangıçta anneye tutma ve
yatıştırılmayı sağlayacak bir dışsal nesne
ya da kendilik nesnesi olarak ihtiyaç
duyar. Adler Kohut'un kendilik nesne-
si terimini bağımlı bireyin psikolojik
bütünlüğünü sağlamada gerekli işlevleri
gerçekleştirecek kişiye karşılık olarak
kullanır. Kendilik nesnesi kişi tarafından
kendinin bir parçası olarak algılanır. Sekiz
ay civarında bebekler hala nesnenin tem-
silini zihinde canlandıramıyor olsalar da,
bir nesneyi tanıdık olarak algılamalarını
sağlayacak tanıma belleğini geliştirirler.

Tanıma belleğinin kazanımıyla, eğer
annenin bakımı yeterliyse, çocuk daha
önce yalnızca annenin fiziksel varlığıyla
oluşabilen tutma ve yatıştırılma
sağlamak için geçiş nesnelere kullan-
maya başlayabilir. Onsekiz ay civarında

bebekler zihinde canlandırma belleği
kazanırlar; bu da bir nesneyi varlığı dışsal
ipuçlarıyla desteklenmeden hatırlama
kapasitesidir. Bu kazanımla birlikte, daha
önceleri sadece kendilik nesnesi olan
anne aracılığıyla ya da geçiş nesnelere
iletilen tutma ve yatıştırılma, tutma içe-
almaları olarak içselleştirilebilir. Tutma
içealmaları sürdükçe, çocuk tutma
ve yatıştırılma için olan hem geçiş nesne-
lerini hem de kendilik nesnesini bırakacak
duruma gelir.

Sınır hastalarda erken yaşlarda yeterli
anne bakımı eksiktir. Böylece yeterli tut-
ma ve yatıştırılmayı sağlayacak anne uygun
koşulları sağlamamaktadır. Bu eksiklik
çocuğun tutma ve yatıştırılma için geçiş
nesnelere kullanma yeteneğini ve eksik-
siz bir canlandırma belleği geliştirmesini
engeller. Bu bireyler tutma içe almalarını
gerektiği gibi içselleştiremezler; gerekli
tutma ve yatıştırılmayı sağlamak için
dışsal kendilik nesnesine bağımlı kalırlar.
İlk bakışta, Kernberg ve Adler sınır pa-
tolojiye yönelik kuramsal anlayışları
açısından birbirlerine çok uzak görünme-
ktedir. Farklı fenomenleri vurgulamak-
ta, farklı kuramsal çerçeveler çizmekte
ve farklı terminoloji kullanmaktadırlar.
Bazıları Kernberg'in kuramına zıtlık ya
da uyumsuzluk kuramı ve Adler'inkine
yetersizlik ya da eksiklik modeli diyerek
farklılıkların altını çizmiştir. Benim
eğilimim bu farkları en aza indirmek
yönündedir. Ayrıntılara girmeksizin,
her iki kuramın da eksikleri ve çelişkileri
olduğunu ve ikisinin tek bir bütünleşmiş
model oluşturabileceğini hissettiğimi be-
lirtmek isterim.

Klinik anlamda, Kernberg'in kuramı ilkel
savunmaların terapinin başlarındaki
görünüşüne dikkat çekmede yararlıdır.
Bu ilkel savunmalar derhal terapotik
müdahale zorunluluğuyla zor ve kaotik
aktarımlara yol açar. Adler, bize hastanın
terapisti bir kendilik nesnesi olarak
kullandığı ve bu kendilik nesnesi ilişkisi

tehtid edildiğinde kargaşa ve regresyon yaşadığı; sürecin aşamalı gelişimini öğretmekte yararlıdır. Yalnızlık, kaygı ve panik, ardından gelen öfke; birleştirme ve birleşme çabaları ve çeşitli eyleme vurma davranışları aktarım kesilince öne çıkar. Gerek Kernberg ve gerek Adler deneyimsel öğrenmeyi içeren tutma ortamı (holding environment) diyebileceğimiz bir noktada çalışırlar ve ikisi de açıklama ve dinamik anlayışı terapotik çalışmalarla vurgularlar.

Burası etiyojolojiye değinmek için iyi bir noktadır. Yoksunluk, mahrumiyet ve ihmal bazı sınır hastalarda etiyojolojik olarak görülmektedir. Diğerlerinde aşırı korumacı, aşırı müdahaleci ve aşırı uyarıcı annelik örüntüleri not edilmiştir. Burada birincil bakıcı sınır adayı çocukla bunaltıcı, boğucu ve birleşmiş bir ilişki içindedir; onun ayrılmasına, bireyleşmesine ve yeterli geliştirmesine izin vermez. Buna ek olarak travma yaşantısı ve fiziksel ya da cinsel kötüye kullanım tarihçeleri olan sınır bireylerin yüksek oranıyla ilgili giderek büyüyen bir literatür mevcuttur. İhmal, aşırı müdahale ve travma her biri farklı sınır hastalarda olmak üzere etiyojolojide rol oynayabilir.

Kernberg ve Adler, gelişimsel kuramlarında sınır çocuğun içsel yapısı (ego yapısı), onun gelişimi ve hastalığı izleyen anormalliği üzerinde odaklaşırlar. Çocuğun dışsal dünyasında olup içsel yapıda problemlere neden olacak faktörlerle ilgilenmezler. Her ne kadar Kernberg aşırı saldırganlığı etiyojolojiye bağlasa da, öfkedeki bu aşırılığa neyin sebep olduğunu söylemez. Travma, ihmal ve aşırı korumacılığın hepsi rol oynayabilir. Benzer olarak Adler erken dönemdeki anne ilişkisinde hatalar olduğunu ileri sürerken bu hataların ne olduğunu belirtmez. Gene travma, ihmal ya da aşırı müdahale bu hatalardan biri olabilir. Kernberg ve Adler'in kuramlarının amacı etiyojolojik çözümler

getirmek değildir. Bundan ziyade sınır bireyleri anlamak ve onlara psikoterapi uygulamak konularında mükemmel kuramsal çerçeveler sağlamışlardır.

Detaylara girilmeksizin, Masterson, Rinsley, Giovacchini ve Gunderson'un çalışmalarının önemine değinilmelidir. Masterson ve Rinsley aşırı korumacı annelik kuramıyla bağlantılıdır. Giovacchini kendi çok ayrıntılı ve karmaşık ancak açıkça önemli formülasyonuna sahiptir ve Gunderson çok kullanışlı, bütünleştirici ve pratik bir perspektif önermektedir.

Prognoz

Prognozla dönecek olursak, Mc Glashan ve Stone'un çalışmaları önemli ve benzer sonuçlar sağlamıştır. Burada Stone'un hastanede yatan 502 hastanın uzun süreli izleme çalışmasını anlatan kitabı tartışmaya temel olacaktır. Bu çalışmanın bulguları prognozla yönelik kesinlikle iyimser bir tablo çizecektir.

Esas noktadan başlayacak olursak, çalışmadaki sınır hastalar, zaman içinde iyileşme eğilimindeydi. Aslında bu üç hastadan ikisi iyileşti, bu durum aşağı yukarı 10 hastadan sadece birinin düzelme eğilimi gösterdiği şizofren hasta grubuyla zıtlık göstermekteydi. Dört hastadan üçünün yeniden hastaneye yatırıldığı şizofren grubuyla kıyasladığımızda, dört sınır hastadan yalnızca biri yeniden hastaneye yatırılma gereksinimi gösterdi. Çoğu sınır hasta hastaneden ayrıldıktan sonraki zamanın yarısından fazlasını okula devam ederek, eviyle ilgilenecek, bir işte çalışarak ya da kariyer yaparak geçirdi. Bu bulgular psikoterapi deneyiminden bağımsız gözükmekteydi.

Bu kapsamlı pozitif tabloya karşın, sonuçlar pek çok faktöre bağlı olarak dikkate değer bir şekilde değişkenlik göstermekteydi. En iyi sonuç, sanatsal yeteneği olan, obsesif kompulsif kişilik yapısına sahip,

IQ'su çok yüksek ya da genel anlamda çekici hastalarla elde edildi. Genel olarak, canayakınlık, samimiyet, azim ve yetenek gibi özellikler de olumlu sonuçlarla birlikte görülmekteydi. Alkolizm de, eğer Adsız Alkoliklerde belirli bir tedavi söz konusuysa iyi bir prognoz sağladı.

Kötü sonuçlar hapisyanede yatmış, tecavüz suçu işlemiş ve antisosyal kişiliğe sahip hastalarla bağlantılıydı. Çocuk yaşta evden kaçan erkekler, babaları tarafından ensest ilişkiye zorlanan kadınlar ve çocukluklarında gaddar bir muameleyle maruz kalmış hastalar olumsuz sonuç gösterdi. Genel kadın nüfusundaki %5'lik orana kıyasla, çalışmadaki kadın sınır hastaların yarısının ensest öyküsü vardı. Ensest, çekirdek aile içi, şiddet içerikli ve kronik olduğunda en fazla patolojikti. Ensest ve ailede gaddarlık birleştiğinde sonuç mahvedici gözükmekteydi. Sınır hasta örneğinde intihar oranı %9'du. Bu genellikle major affektif bozukluk ve/veya madde kötüye kullanımıyla birlikte görülen bir durumdu. Çaresizlik hissine ek olarak şiddet eğilimi genellikle ölümcül sonuçlara yol açmaktaydı.

Terapiden Yarar Sağlama

Bu noktada sizleri terapiden yarar sağlama kavramıyla tanıştırmak istiyorum. 'Terapiden yarar sağlama' ile terapiye sevk edilen ve kayda değer bir zaman boyunca terapiye devam eden hastaların yüzdesini kastetmekteyim. Nevrotik hastalarla deneyimlerimde, pozitif('nötr'e karşıt olarak) yaklaşıldığında bu oran yüzde yüze yaklaşmaktadır. Sınır hastalarda tam tersine bu oran oldukça düşüktür. Sınır hasta mükemmeli arar; öyle bir terapisti olmalıdır ki onunla kendini güvende hissetmelidir, frekansları birbirini tutmalıdır, aynı telden çalmalı, aynı şeyleri hissetmelidirler. Terapisti kendine yakın bulmalıdır, aynı değerleri, felsefeyi ve tarihçeyi paylaşmalıdırlar. Öyle bir terapisti olmalıdır ki onunla kendini

bir bütün hissetmelidir, onunla güvende, mutlu ve huzurlu olmalıdır. Genelde hasta en sonunda fantazilerindeki gibi biri karşısına çıkan dek inatla pek çok terapistle görüşür. Daha sonra kuracağı kendilik nesnesi ilişkisindeki kırılmağını sezdiğinden olsa gerek, sınır hasta kendini yanında en güvende hissedeceği terapisti arar. Kararlı, yeterli, istikrarlı ve güvenilir bir terapistte çok fazla ihtiyacı vardır; bu terapisti seçerken ise bir görüşmedeki sezgilerine yani o andaki ya hep ya hiç duygularına dayanır.

Psikoterapi

Şimdi psikoterapiye dönelim. Öncelikle sınır hastalarla (ve aslında tüm hastalarla) ilgilenirken oldukça faydalı bulduğum psikodinamik temelli psikoterapinin kavramsal bir çerçevesini çizmek istiyorum. Psikodinamik temelli psikoterapiye ilişkin dört bireysel psikoterapi tipini en içgörü yönelimli ve açıcı tipten en destekleyici tipe kadar süreklilik gösterir şekilde tanımlamaktayım: Psikanaliz, analitik yönelimli psikoterapi, dinamik yönelimli psikoterapi ve destekleyici psikoterapi.

Bu dört tipin özellikleri üzerinde tek tek durmayacağım ancak analitik yönelimli psikoterapi olarak adlandırdığım tipin dinamik yönelimli psikoterapi olarak adlandırdığım tipten farkı üzerinde kısaca duracağım. Analitik yönelimli psikoterapide terapist terapiyi mümkün olduğunca psikanalize benzer bir tarzda yürütür. Terapist nötr davranır, mümkün olduğunca açıklama ve yorumlamaya ağırlık verir ve aktarımdan maksimum yarar sağlamaya çalışır. Bu tarz tedavide aktarımın oluşturulması ve kullanımı başarılı bir sonuç elde etmek için en önemli etken olarak görülmektedir. Psikanalizden farklı taraflarıysa, seansların sıklığı, divan yerine sandalye kullanımı ve serbest çağrışıma daha az önem verilmesini içerir. Analitik yönelimli psikoterapide, seanslar genelde haftada iki kez, otu-

arak yapılır, sıklık daha da fazla olabilir. Dinamik yönelimli psikoterapi de oturarak ve benzer seans sayısıyla yapılır. Bu tür psikoterapinin analitik yönelimli psikoterapiden temel farkı transferansın öncekinin tersine terapötik bir gereklilik olarak kullanılmasıdır. Dinamik yönelimli psikoterapide, aktarımın reaksiyonları her zaman kaydedilir; ancak yalnızca olumsuz içerik taşıyorsa ya da tedavide dirence neden oluyorsa yorumlamaya tabi tutulur. Aktarımın irdelenmesi değişim için temel bir öge olarak görülmez. Bunun yerine olumlu bir birliktelik ya da terapötik ittifak vurgulanmaktadır ve bu ittifak içerisinde terapist ve hasta çoğunlukla bugünkü etkileşimler ve ilişkiler ve onların hastanın geçmiş davranışlarıyla olan ilişkisi üzerine odaklanır.

Sınır hastaya ilişkin, yukarıda belirtilen bu dört terapi tipinden her biri, bir takım değişiklikler ve bunların birleşimiyle birlikte önerilmektedir. Savunulan tedavi yalnızca terapistin bağlı olduğu paradigma ve yönelimini değil, aynı zamanda onun 'sınır' terimi hakkındaki açıklamasını yansıtmaktadır. Böylece psikanalizi psikotik hastalar için öneren Klein okulunun psikanalistlerinden bir kısmı, onu sınır hastalar için de önermektedir. Giovacchini ve Volkan da sınır bireylerle psikanaliz yapmakta ve bunun hakkında kapsamlı yazılar yazmaktadırlar. Teknik olarak psikanaliz yapıp yapmadıklarına karar verirken, onların bu vaka örnekleri dikkatle ele alınmalıdır.

En 'sağlıklı' sınır hastaların tedavisi için, bir takım uzmanlar psikanalizi savunmuştur. Bend, Porder ve Willich dört 'sınır' hastayla klasik psikanalizin ayrıntılı bir dökümünü sunmuştur. Her ne kadar tüm bu dört hasta işaret edilen psikopatolojiyi açıkça sergilese de, kimileri bu hastaların sınır tanısını karşılayacak kadar sorunlu olup olmadığını sorgulamıştır.

Sınır hastaların ego fonksiyonlarının

bir çoğuyla ilgili problemleri, yapılandırılmamış ortamda gerileme eğilimleri ve güven duyma ve terapötik ittifak kurma ve sürdürmedeki zorlukları göz önüne alındığında, psikanaliz zordur ve tehlikelerle doludur. Benim düşüncem yalnızca özenle seçilmiş bir sınır hasta grubuyla ve alanda çok deneyimli ve yetenekli bir psikanalizle uygulanması gerektiğidir.

Sürekliliğin diğer ucunda, bazıları temel olarak sınır hastaların gerileme potansiyellerinden korktukları için tümüyle destekleyici bir yöntem önermektedir. Her ne kadar sınır hastalarla yoğun olarak çalışan pek çok uzman daha içgörü yönelimli tekniklerden birini tercih etse de, pek çok sınır birey, en azından başlangıçta bu tarz derinlemesine bir yönelimi kaldıramayacaktır. Bu hastalarla haftada bir esasıyla çalışmak bile gündelik hayatlarını dengelemeye büyük katkı sağlayabilir. Ne var ki daha kalıcı değişimler için, daha içgörü yönelimli bir tekniğin gerekli olduğunu hissediyorum. Bu da bizi analitik yönelimli psikoterapiye getiriyor. Analitik yönelimli ve dinamik yönelimli psikoterapiler arasındaki farkı vurgulamamın sebebi, sınır hastaların ilkinden emsalsiz yarar sağlama becerisiydi. Pek çok sınır hastanın terapistle derhal içiçe geçmesi ve aktarım(Bayan A ve Bayan D örneklerinde verildiği gibi) ve bu hastaların kolayca gerileme eğilimi(sandalyede otururken bile) düşünüldüğünde, analitik yönelimli psikoterapi seçeneği ön plana çıkmaktadır. Ne var ki, sınır hastaların gerileme potansiyeli ve ego zayıflıkları yüzünden değişimlemeler çoğunlukla gereklidir. Değişimlenmiş analitik yönelimli psikoterapi genellikle yoğun psikoterapötik çabayı kaldırabilecek hastalar için uygundur. Bu tarz değişimlenmiş bir çok örnek literatürde tanımlanmıştır. Bunlar, Kernberg, Rinsley, Masterson, Adler ve Buie'nin çabalarını içermektedir. Bu yaklaşımlar temeldeki kuramsal

kavramsallaştırmalara bağlı olarak ayrıntıda farklılaşmaktadır.

Yoğunluğu taşıyabilecek sınır hastalarla, birtakım değişikliklerle birlikte analitik yönelimi önerebilirim. Yer yetersiz olduğundan bu tip psikoterapinin sınır ve nevrotik hastalarda karşılaştırılması ve daha derinlemesine incelenmesi mümkün olmamaktadır. Bu tarz bir karşılaştırma, terapötik çevrenin kararlılığı, terapistin tarafsızlığı, karşıt aktarımın kullanımı, terapistin faaliyeti ve çeşitli ego fonksiyonlarına ilişkin özel teknikler üzerine yoğunlaşabilirdi.

Özet

Bu yazı, sınır hastaya yönelik tarihçe, tanı, gelişim kuramı, prognoz ve psikoterapiyi içeren tümüyle psikodinamik perspektiften bir derleme sunmaktadır. Bu derleme kısa, güncel ve pratiktir; eksikleri olduğu yadsınmamakla birlikte kapsamlıdır. Beş klinik vaka sunulmuştur, her biri sınır hastaların farklı özelliklerini yansıtmaktadır. Bu vakalar daha sonra yazıda sunulacak olguları örneklemek için kullanılmıştır. Tanıya ilişkin, ego güçlükleri ve zayıflıkları üzerine temellenmiş bir yaklaşım ayrıntılandırılmıştır. Bu 'ego psikolojik tanı yaklaşımı' Kernberg'in fikirlerini temel almaktadır; ancak onun çalışmalarını sadeleştirmekte ve kısmen değiştirmektedir; ayrıca sınır hastanın onun tarafından üzerinde durulmamış bazı yönlerini de içermektedir. Günümüz psikodinamik tanı düşüncesinin bütünleyici bir özeti sunulmaktadır. Yazı, sınır hastaya ilişkin en işe yarar gelişimsel kuramları, Adler ve Kernberg'in kuramlarını karşılaştırmakta ve kıyaslamaktadır. Bu iki kuramın klinik kullanılabilirliği, etiyolojiyle ilişkisi birlikte sunulmuştur. Stone'un çalışmasına dayanarak prognoz hakkında kısa bir bölüm bulunmaktadır ve bunu terapistten yarar sağlama hakkında daha da kısa bir tartışma izlemektedir. Yazı, psikoterapinin

tartışılmasıyla sonlanmaktadır. Psikodinamik kökenli psikoterapiler bir süreklilik içinde detaylandırılmıştır ve daha sonra sınır hastalarla ilişkilendirilmiştir.

* Goldstein, W. N (1995) The borderline patient: Update on the diagnosis, theory, and treatment from a psychodynamic perspective. *American Journal of Psychotherapy*, 49 (3), 317-337.

Kanserin Psikososyal Yönleri

E. Eda Avuçan, Melis İmrek ve Işıl Karaboğa

Ankara Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

Hastalık, fizyopatolojik - organik boyutlarının yanı sıra biyolojik, ruhsal, sosyal, çevresel, psikososyal ve psikoseksüel boyutları da olan çok yönlü bir olgudur (Özkan, 2003).

Hastalıklar ikiye ayrılır: Akut ve kronik. Akut hastalıkların semptomları tedaviyle düzelebilir fakat kronik hastalıklar uzun süreli bakım gerektiren ve tıbbi tedaviyle düzelemeyen hastalıklardır (Babaoğlu, 2001). Akut hastalıkların semptomları çok belirgin olmasına rağmen kronik hastalıkların semptomları çok belirgin değildir ve yavaş ilerler (Lacroix, A., Assal, J.P. çev., 2003). Kronik hastalıklar ölümle sonuçlanabilir. Ölümle karşı karşıya kalan bireyin günlük yaşamda kullanılan tüm mekanizmaları, gelecek planları alt üst olabilir, yaşam dengesi bozulabilir (Okyayuz, 1998). Yalom'a (1980, akt. Okyayuz, 1998) göre ölümcül hastalıklardan biri olan kanserle yüz yüze gelen birey yaşam önceliklerini gözden geçirir ve kişisel değişim sürecine girer.

Kanser, kromozomları yapısal değişime uğramış hücrelerin çekirdeklerinin stoplazmaya yanlış mesajlar göndermesi sonucu hücre bölünmesindeki kontrolün kaybedilmesiyle meydana gelir (Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumu, 2000). Kısacası kanser anormal hücrelerin kontrolsüz çoğalmasdır. Kanserin vücutta tek bir bölgede görülen bir rahatsızlık değildir, tüm doku ve organlarda gelişebilir (Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumu, 1947). Kanser hastalığının ölümle sonuçlanan türleri olduğu gibi şifa bulunan türleri de vardır (Okyayuz, 2004).

Kanser türleri şunlardır: meme kanseri,

akciğer kanseri, kolorektal kanserler, serviks kanseri, baş boyun kanserleri, cilt kanseri, kemik ve yumuşak doku kanserleri, lenfomalar, ve prostat kanseri (Anuk, 1997).

Kanser istatistikleri kansere yol açan risk faktörlerinin belirlenmesini ve ilerde kanser gelişimini engellemede kullanılır. Parkin ve arkadaşlarının araştırmalarına göre dünyada 1990 yılında 8.1 milyon yeni kanser hastası olduğu tahmin etmektedirler. En sık görülen akciğer kanseridir. İkinci sırada mide ve üçüncü sırada ise meme kanseri bulunmaktadır. Pisami ve arkadaşları da 1990 yılında tüm dünyada 5.2 milyon insanın kanserden öldüğünü tespit etmişlerdir (www.turkcancer.org). Sağlık bakanlığına bildirilmesi zorunlu olmasına rağmen Türkiye'deki gerçek kanser insidansı tam olarak bilinmemektedir. 1993 yılında sağlık kuruluşlarından Kanserle Savaş Dairesi'ne bildirilen kanser insidansı yüzbinde 36.7 'dir fakat araştırmalar yüzbinde 100-150 kanser insidansı olduğu yönündedir. Kanser 1998 yılında en çok görülen ikinci ölüm sebebi olmuştur. 2000 yılı nüfus sayımına göre yılda 105 bin yeni hasta görülmektedir. Erkeklerde akciğer kanseri ilk sırayı alırken kadınlarda meme kanseri ilk sırayı almaktadır (www.turkcancer.org).

Bu yazıda hem kronik hem ölümcül hastalıklardan olan kanserin psikososyal yönlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak konu hakkındaki literatür, daha sonra Ahmet Andiçen Onkoloji ve Araştırma Hastanesi Psikiyatri Kliniği'nde çalışan Dr. Levent Turhan'la yapılan görüşme aktarılacak ve bu görüşme literatür çerçevesinde tartışılacaktır.

Kanser tedavisinin tarihçesi incelendiğinde 1930'lu yıllarda kanserde erken tanı önemsenmiştir. 1950'li yıllarda kemoterapinin gelişmesiyle birlikte kansere ilişkin 'sessiz tutum' gözden geçirilmeye başlanmıştır. 1980'li yıllarda ise kanser tedavi edilebilir bir hastalık olarak gözlenmiştir, kanserli hastaların yaşam kalitesi arttırılmaya çalışılmıştır. Medikolegal ve ötenazi tartışma konusu olmuştur ve son 15-20 yılda kanseri psikiyatrik ve psikososyal açıdan inceleyen psiko-onkoloji yeni bir bilim dalı olarak doğmuştur (Özkan, 1993). Psiko-onkoloji psikolojik ve davranışsal faktörlerin kanser üzerindeki etkilerini ve kanser hastaları, aileleri ve tedavi ekibi üzerindeki psikolojik etkilerini araştıran, bu kişilere psikolojik tıp hizmetleri sunan bir disiplindir (Özkan, 2003).

Kanser tanısı almış hastalara bu hastalığa yakalandıklarının söylenip söylenmemesi ve nasıl söylenmesi gerektiği konusunda farklı görüşler vardır. Genel olarak günümüzde Avrupa ve Doğu ülkelerinde tanının söylenmemesi hala uygun bulunmaktadır buna karşın Amerika'da doktorların % 97'si söylenmesini uygun bulmaktadır. Aslında tanının hastaya söylenip söylenmemesinden daha önemli olan nasıl söyleneceğidir. Hastaya söylenirken ilgi, anlayış, empati ve destek çerçevesinde bir davranış örüntüsü izlenmelidir. Tedaviyi uygulayan onkolog veya ilgili uzman, hastaya tanıyı birkaç görüşmede alıştırma alıştırma söylemelidir. Hastaya kanser tanısı aldığı söylenirken tedavi seçenekleri ve alabileceği sosyal destek de söylenmelidir (Özkan, 2003).

Kanser hastaları yaşamları boyunca sahip olduklarını kaybetme tehlikesi altındadırlar; ekonomik güçlerini, organlarından herhangi birini, hatta yaşamlarını kaybetmekle karşı karşıya kalırlar (Okuyuz, 1999). İnsanın zihninden bu yıpratıcı olayla ilgili birçok soru geçer (Şahin, 1998). Kanser korku, umut-

suzluk, suçluluk, çaresizlik, terk edilme ve ölüm gibi duygu ve düşünceleri çağırıştırır. Karamsarlık ve çaresizlik tutumları o kadar yaygındır ki, bireylerde "kansere olursam, ölmeyi tercih ederim" ifadeleri duyulur (Özkan, 1993). Hastaneye yatırılmanın bireyde yarattığı kısıtlamalar, hastada uyum problemlerine yol açar. (Büyükaşahin, çev., 2002). Kanser tanısı alan birey hastalığını bir yıkım olarak algılar ve psikik dengesi bozulur. Kanser, hastanın otonomisini, yeterliliğini, bağımsızlığını, rolünü ve özbenlik saygısını tehlikeye düşürür. Kanser tanısı alan bireylerde cinsiyete göre tepkiler farklılaşabilir. Erkek hastalarda işten uzaklaşmak, çalışmayan kadınlarda çekiciliğini kaybetmek en büyük kaygı kaynağıdır (Özkan, 1993). Kanser hastası olan çocuklar ise hastalığının farkında değildir, yaşadığı stres ve şoktan olumsuz etkilenirler (Melman, D., çev., 2005). Ailelerinin yönlendirilmeye ve desteğe ihtiyacı vardır (Erden, 2001).

Kanser hastaları yaşadıkları bu çaresizlik duygularını genellikle hekime ve ailelerine yansıtırlar (Volkan, 1993; akt. Okuyuz, 1993, Özkan, 2003). Birey 'niçin ben, ne yaptım da bu başıma geldi' gibi soruları kendisine yöneltebilir (Faulkner ve Maguire, 1994; Kübler-Ross, 1997; akt. Okuyuz, 1993). Kanser hastaları yaşadıkları belirsizlikten dolayı çevreden gelen her türlü etkiye açıktırlar; bu yüzden de aile bireylerinin yanı sıra, hekim, hemşire, psikolog, sosyal çalışmacı ve diğer çalışanların hasta üzerindeki rolü önemlidir (Okuyuz, 1993). Kanser hastasının hastalığa ilişkin tepkileri ailesinin ve çevresinin hastalığa ilişkin tutumlarından etkilenir. Çevrenin tepkileri genellikle acıma, yadsıma, hiç konuşmama, suçlama ve aşırı koruma olarak ortaya çıkar. Hasta ve çevresi arasındaki iletişimin bozulmasıyla hasta yalnızlığa doğru sürüklenir (Özkan, 1993).

Bireyin psikolojik dengesini bozan kanser krize neden olur. Sağlıklı yaşamdan,

hastalığa ve ölüm tehdidine uyum sağlamadaki süreç söz konusudur. Kriz yaşayan bireyin gerçeği kabul edip başarılı baş etme yöntemleri geliştirmesi güçtür. Hastalığıyla baş etmeye çalışan birey, hastalığı kabul etme ve mümkün olan en az acı ile en iyi şartlardaki yaşamı devam ettirebilmeye ilişkin her türlü psikolojik ve davranışsal çabayı gösterir (Özkan, 1993). Bolund, kanser hastalarının yaşadığı krizi dört aşamalı bir süreç olarak tanımlar (Özkan, 2003):

1. Şok durumu,
2. Tepki aşaması,
3. Direnme,
4. Uyum.

Kanser tanısı alan bireylerde ilk gözlenen tepki şoktur. Hasta bedenine yabancılaşır ve hastalığı inkar eder. Böylece benlik bütünlüğünü korumaya çalışır. Bu durumun sonlanmasına kadar geçen süre bireysel farklılık gösterir.

Hastalığı kabul eden bireyin yaşadıklarına karşı temel tepkisi kaygıdır. Kaygı kaynakları yok olma tehdidi, kayıp algısı, ayrılık ve ölüm düşünceleri ve bedene yabancılaşma duygusudur.

Kansere uyum gösteren kişi enerjisini ve ruhsal gücünü yaşamına yöneltir; hastalığı ile birlikte yaşamayı öğrenir; tedavi programını kabul eder; yaşam tercihlerini sorgular, güven ve denge arayışına girer (bkz. Tablo 1).

Kübler Ross'a göre kanser hastalığıyla baş etmede 5 evre vardır (Özkan, 1992; akt. Anuk, 1997):

1. Yadsıma ve yalıtım
2. Öfke
3. Pazarlık
4. Depresyon
5. Kabullenme

1. Yadsıma ve yalıtım: İlk olarak şoka giren hasta zamanla kendisini toparlar. Toparlama sürecinde yaşadığı gerçeği inanamak

istememez, inkar eder. İnkâr etmenin yanı sıra bazı savunma mekanizmaları kullanabilir.

2. Öfke: İnkâr süreci kısa sürdüğünde, yerini öfke, hiddet, kıskançlık ve gücenme duygularına bırakır. Bu dönemde kişinin yaşadığı öfke çevre tarafından kişisel olarak alınırsa büyük sorunlar yaratır. Hasta kendisine saygı gösterildiğini ve anlaşıldığını hissederse öfkesi azalır ve kendisinin değerli olduğuna inanır.

3. Pazarlık: Hasta öleceğini bilir ve daha fazla yaşayabilmek için pazarlık eder. Çoğunlukla tanrıyla pazarlık eder.

4. Depresyon: Kişinin hastalığı ilerledikçe öfke duygusu yerini büyük bir kayıp duygusuna bırakır (Özkan, 1992; akt. Anuk, 1997). Bireyin yaşadığı en büyük kayıp olgusu ölümdür. Kayıp sözcüğüyle anlatılmak istenen bireyin yaşamdaki değer verdiği her şeyin -kişiler, organlar, işlevler, hayvanlar, yaşamının sonlanması, işi, parası vb.- yitimidir. Kayıp karşısında yas duygusu ortaya çıkar (Okyayuz, 1993). Ekonomik, sosyal sorunlardan kaynaklanan depresyona ise tepkisel depresyon denir. Hastalığın ileriki aşamalarında görülen ve hastanın bu dünyadan ayrılmaya yönelik kayıp düşüncelerinden kaynaklanan depresyona hazırlık depresyonu denir.

5. Kabullenme: bu dönemde ölmekte olan hasta olumsuz duygulardan kurtulur ve huzur ve kabullenme duygusu yaşar. Çevreye olan ilgisi gittikçe azalır. Diğer insanlardan, uzaklaşır. Bu dönemde hasta, iletişimi sözel yollardan değil de sözel olmayan yollardan sağlar (Özkan, 1992; akt. Anuk, 1997).

Greer ve arkadaşları hastalık sürecinde 5 uyum mekanizmasından söz eder (Kissane ve ark., 1994; akt. Anuk, 1997; Kongar, 1972; akt., Anuk, 1997):

Tablo 1: *Kanserde Psikolojik Tepkiler (Özkan, 1993)*

	Normal Uyumsal Tepkiler	Uyumu Bozan Tepkiler
Tanı Öncesi	1. Kanser olasılığı ile ilgili kaygılı bekleyiş	1. Kanser tanısı konmadan hastalık belirtileri geliştirme 2. Hastalık olasılığının inkar edilmesi ve tedavide gecikme
Tanı Aşaması	1. Şok 2. İnanamama 3. Başlangıçta kısmi inkar 4. Kaygı 5. Kızgınlık, isyan, suçlayıcı duygular 6. Depresif mizaçlı uyum	1. Kesin inkar, tedaviyi reddetme 2. Ölümün kaçınılmaz olacağı düşüncesi ile tedaviyi reddetme
Tedavi Aşaması	<i>Cerrahi tedavi:</i> 1. Cerrahi girişimin geciktirilmesi 2. Cerrahi dışı tedaviler 3. beden imgesi değişikliğine bağlı kayıp tepkisi <i>Radyoterapi:</i> 1. Işın tedavisinin yan etkilerinden korkma 2. Terk edilme korkusu <i>Kemoterapi:</i> 1. Yan etkilerinden korkma 2. Beden imgesi değişiklikleri 3. Kaygı, izolasyon eğilimi, hafif depresif duygu durumu 4. Özgeci duygular (Organlarımı bağışlama)	1. Ameliyat sonrası tepkisel depresyon 2. Beden imgesi değişiklikleri ve uzamış ağır üzüntü tepkisi
Tedavi Sonrası	1. Normal baş etme düzeneklerine ve hastalık-tedavi sınırları içinde yaşama dönüş 2. Hastalığın yinelenmesi korkusu	1. Şoke olma 2. İnanmama 3. Kısmi inkar 4. Kaygı 5. Kızgınlık 6. Depresif duygu durumu
Hastalığın Seyri ve İlerlemesi	1. Yeni bilgi araştırma ve çeşitli tedavi olasılıklarına dönük arayış ve konsültasyonlar	1. (Major) Depresyon
Kanserin En Ağrı Geçen Dönemi	1. Terk edilme korkusu, ağrı, bilinmezlik korkusu, varoluşçu endişeler 2. Ölüm düşüncesine bağlı kişisel elem duygusu ve (umut korkusu) kabulleniş	1. Depresyon 2. (Akut) Deliryum

1. Savaşma ruhu,
2. Çaresizlik- umutsuzluk,
3. Bunaltılı aşırı uğraş,
4. Kadercilik,
5. Kaçınma/İnkar.

1. Savaşma ruhu: Hasta tanıyı kabul eder, kansere karşı iyimser bir tutum izler ve hastalığa meydan okur.

2. Çaresizlik- umutsuzluk: Zihni kanser tanısıyla meşgul olan hasta karamsardır ve ölüm düşüncesine yoğunlaşmıştır.

3. Bunaltılı aşırı uğraş: Kişi hastalığı hakkında bilgi aramaya başlar; ancak bulduğu yanıtları olumsuz değerlendirmeye ve alternatifleri azaltmaya yönelir.

4. Kadercilik: Tanıya kaderci bir anlayışla yaklaşır ve kabullenici bir tutum sergiler.

5. Kaçınma/İnkar: Hasta tanıyı reddeder, kanser sözcüğünü kullanmaktan kaçınır ya da tanıyı kabul ediyorsa da hastalığın önemini göz ardı eder.

Yalom (1980; 1985; akt. Okyayuz, 1998), ölüm korkusuyla yüz yüze gelen hastanın iki türlü inanç geliştirdiğini ileri sürer. Bunlardan biri kişinin özel olduğu, diğeri ise eninde sonunda bir kurtarıcının geleceğidir. Özel olduğuna inanan kişi biyolojisinin ve kaderinin incitilemez ve bozulamaz olduğunu düşünür, böylece kendini güvende hisseder. Eninde sonunda bir kurtarıcının geleceği inancında, birey ölümü inkar eder ve dışarıdan bir güç tarafından gözlendiğine, korunduğuna inanır.

Kronik bir hastalık olan kanser, belirsizlik içeren ağrı ve acı içinde ölümü çağrıştıran, suçluluk, terk edilme duyguları, karmaşa, panik ve kaygı uyandıran bir hastalık olarak algılanır (Özkan, 2003).

Kanser hastalarının verdikleri tepkilerin tümünün normal olarak düşünülmesi ya da kanser hastalarının tümünde psikiyatrik bozuklukların olduğu düşüncesi yanlıştır (Özkan, 1993). Kanser hastalarını

psikolojik açıdan değerlendirirken pek çok etken göz önünde tutulmalıdır. Bu etkenler (Özkan, 2003),

1. Hastalığın özellikleri
2. Hastanın bir birey olarak özellikleri
3. Psikososyal çevre olarak özetlenebilir.

Stom ve arkadaşları kanser hastalarının yaşadıkları psikososyal sorunları 4 ana grupta incelemişlerdir (Elbi, 1991; akt., Anuk, 1997):

A) Sağlık sistemine ilişkin sorunlar:

1. Sağlık sistemi çalışanları ile kötü ilişkiler

2. Tedaviye uyum sorunları

B) Kişisel sorunlar:

1. İnkar
2. Beden görüntüsündeki sorunlar
3. Uyum tepkisi
4. Diğer mizaç bozuklukları

C) İşlevsel sorunlar:

1. Ekonomik güçlükler
2. Eşya kullanma güçlüğü
3. Ev sorunu
4. Ulaşım

D) Fiziksel yakınmalar:

1. Bilişsel yetersizlik
2. Hastalık ya da sağaltımın bedensel yan etkileri
  - a. Ağrı
  - b. Ağrı dışı

Derogatis ve arkadaşları kanser hastalarının %47'sinde tanı konacak düzeyde ruhsal bozukluk bildirmiştir. Kanser hastalarında ortaya çıkan psikiyatrik bozukluklar şunlardır (akt. Özkan, 1993, 2003):

- Uyum bozukluğu,
- Kaygı bozukluğu,
- Depresif duygudurum,
- Organik beyin sendromları (Deliryum, demans ve diğer organik psikiyatrik sendromlar, kemoterapotik ajanların nöropsikiyatrik yan etkileri),
- Kişilik bozukluğu,
- Ağrılı sendromlara eşlik eden psikiyatrik

bozukluklar,

- İştahsızlık, bulantı-kusma (kemoterapiye bağlı),
- Psikiyatrik boyutu olan diğer sendromlar.

Depresyon ve organik beyin sendromu kanser hastalarında en sık görülen psikiyatrik bozukluklardır. Yapılan çalışmalarda %25-55 oranında depresyon ve %40-60 oranında organik beyin sendromu gözlenmektedir (Özkan, 1993, 2003).

Tedavi sonrasında hastalığın yeniden ortaya çıkma olasılığı her zaman bulunmaktadır. Bu nedenle hastada tedavi sonrasında hastalığın yinelenmesi kaygısı ve uyum güçlükleri yaşanır. Yineleyen hastalık, kişide kanser tanısı aldığı dönemdeki gibi veya daha da şiddetli olarak uykusuzluk, anoreksiya, yerinde duramama, kaygı, umutsuzluk ve depresyonun ortaya çıkmasına neden olur (Özkan, 2003, Melman, D., çev., 2005).

Kanser ve Depresyon

Depresyon, kanser hastalarında en fazla görülen psikiyatrik bozukluktur. Kanser tanı ve tedavi sürecinde hastada şiddetli kaygı ve çaresizlik duyguları gelişir. Kansere uyumda zorlanan hastalarda depresyon gelişimi gözlenir. Depresyondaki kanser hastalarında disforik duygu durumu, olumsuz beden imgesi, çaresizlik, umutsuzluk, değersizlik, suçluluk düşünceleri, dikkat dağınıklığı, zevk alma yetisinin azalması veya yitimi, ölüm-intihar düşünceleri gibi psikolojik ve bilişsel belirtiler görülür (Özkan, 1993; bt). Yapılan bir çalışmada, kanser hastalarının %12'sinin intihar düşüncelerinin olduğu bulunmuştur. Bu hastaların intihar etmeme nedenleri arasında çocuk sahibi olma ve dini inançların varlığı sayılabilir. İntihar düşüncesi olan hastalarda bu tür düşünceleri olmayan hastalardan daha fazla psikiyatrik bozukluğa rastlanmıştır. Ailelerinin kendilerini yeterince

desteklemediğini düşünen hastalarda, ailelerinin yeterince desteklediğini düşünen hastalara oranla, intihar düşüncesi daha fazla görülmektedir (Figen ve ark., 2003).

Galen, ilk kez, depresif durumun kanserin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığı veya varolan kanserin gelişimini, yaşama süresini olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir (akt. Özkan, 1993). Psikososyal etkenlerin tümör oluşumunu etkileyebileceği görülmektedir. Bağışıklık sisteminin zayıflaması buna neden olmaktadır (Hovardaoğlu, çev., 1995).

Kanser hastalarında depresyon tanısını koyabilmek için somatik belirtilerden önce davranışsal bilişsel belirtilere dikkat edilmesi gerekir. Depresyon belirtileri ile hastalarda oluşan ağrıya verilen davranışsal tepkiler karışabilir. Bu nedenle erken psikiyatrik değerlendirme çok önemlidir (Özkan,1993).

Kanser hastalarında gözlenen depresyon belirtileri şunlardır (Özkan, bt):

- İlgisi ve zevk azalması/kayıbı,
- Aşırı sinirlilik,
- Sıkıntı, bulantı, halsizlik,
- Bedensel yakınmalar,
- Ağlama, karamsarlık,
- Unutkanlık/dikkati toplamada güçlük,
- Uyku bozuklukları,
- Gerginlik, huzursuzluk,
- İştahta azalma,
- İçme kapanma,
- Evlilik /ilişki sorunları,
- Alkol kullanımı,
- Ölüm korkusu,
- İntihar düşüncesi/girişimi.

Kanser hastalarında depresyon riskini artıran etkenler şunlardır (Özkan, bt):

- Depresif bozukluk ya da alkolizm geçmişi,
- Kanser ileriki evrede olması,
- Sosyal destek azlığı,
- Ağrının kontrol edilmemesi,

- Tedavide kullanılan bazı ilaçlar ve eşlik eden diğer hastalıklar.

Kanser ve Kaygı Bozuklukları

Kanser hastalarında tanı ve kriz dönemlerinde kaygı atakları yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu hastalarda kaygıdan dolayı görülen kriz durumları şöyledir (Özkan,1993; bt):

- Tanı aşaması,
- Tetkik sonuçlarını beklerken,
- Yeni bir tedavi öncesi,
- Tedavi değişimi,
- Belirti-bulgu ortaya çıkması,
- Hastalığın yinelemesi,
- Hastalık çağrıştıran değişikliklerin hissedilmesi.

Kanser hastalarında kaygının tanısında psikolojik, davranışsal ve bilişsel belirtiler, fizyolojik bulgulardan daha fazla önemsenmelidir. Kaygı bozukluğu yaşayan kanser hastalarında, çaresizlik, yaşama isteksizliği, korku, özgüvenin azalması, gelecek kaygısı, beden imgesine ilişkin kaygılar görülmektedir (Özkan,1993).

Kanser hastalarında görülen kaygı bozukluklarının başlıca belirtileri şunlardır (Özkan, bt):

- Uykusuzluk,
- Aşırı duyarkılık,
- Dikkati toplamada sorunlar,
- Tahammülsüzlük,
- Panik ataklar,
- Nefes darlığı, kalp çarpıntısı, terleme,
- Ağız kuruması, baş dönmesi.

Kanser hastalarındaki en belirgin korku kaynağı yavaş yavaş, acı ve ağrı içinde ölümle karşı karşıya kalmaktır. Beden işlevleri ve görünümünün farklılaşacağı, çevreye bağımlı olacağı, çevrenin kendisini terk edeceğine yönelik düşünceler kanserde kaygı artırıcı etkiye sahiptir. Kaygıyı yaratan önemli unsurlar hastalığın anlam ve niteliğine ilişkin kaygılar, ölüm korkusu, çaresizlik, yardımdan yoksun

kalma düşünceleri, aklını yitirme, çevresine mahkum olacağı düşünceleridir (Özkan,1993).

Yapılan bir çalışmada kadın ve erkek kanser hastalarının kaygı ve depresyon puanlarına bakılmıştır. Buna göre, kadın hastaların erkek hastalara oranla depresyon puanları yüksek bulunurken, iki grubun kaygı düzeyleri arasında bir fark bulunmamıştır. Yine aynı çalışmada, eş desteğinin olmadığını belirten ve eşi ile hastalığı hakkındaki duygu ve düşüncelerini paylaşmadığını söyleyen hastaların kaygı ve depresyon puanları daha yüksek bulunmuştur (Anuk, 1997).

Kanser ve Deliryum

Kanser hastalarında deliryum görülme oranı yüksektir. Deliryum beyin metabolizmasında oluşan akut sebral yetmezliktir. Deliryumun ölümle sonuçlanma olasılığı yüksektir. Bu yüzden, erken tanısı ve tedavisi önemlidir. Ancak depresyon, histeri, kişilik bozukluğu ve psikozla karıştırılabilir. Erken tanı ve hızlı tedavide psikiyatriyle işbirliği önemlidir. Deliryumun belirtileri şunlardır (Özkan, b.t.):

- Bilinç bozukluğu,
- Huzursuzluk,
- Ajitasyon,
- Yorgunluk,
- Yönelim bozuklukları (yer, zaman, kişi),
- Dikkat ve bilişsel işlevde bozukluklar,
- Uykusuzluk ya da aşırı uyku hali,
- Gece ile gündüzü ayırt etme zorluğu.

Deliryum tanısı alan hastalarda saldırgan davranışlar, sanrılar, saldırgan tutumlar, kuşkucu algılar görülür ve bu belirtiler özellikle geceleri daha rahatsız edici boyuta ulaşır (Özkan,1993; bt).

Literatürün yanı sıra Dr. Turhan'ın bilgilerinden de yararlanılmıştır.

Dr. Levent Turhan'la yapılan görüşme:

S: *Psikoonkolojinin önemi nedir? Türkiye’de işleyen bir mekanizma mıdır?*

Y: Onkoloji hastaları ile yapılan araştırmalarda %50-70 oranında psikiyatrik rahatsızlık görülmektedir. Onkolog-hasta ilişkisinde zaman zaman iletişimsizlik, eksik bilgilenme; hastaların bilgiyi doktor yerine çevreden almaya çalışmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda hastaların psikiyatrik belirtilerin çoğunun ortaya çıkmasında bilgiye ulaşamamak ya da yanlış ulaşmanın rol oynadığı yapılan araştırmalarda gösterilmiştir. Psikoonkoloji birimleri hastaya zaman ayırma, bilgilendirme, psikoterapi, farmokoterapi bakımından yardımcı olmaktadır. Türkiye’de işleyen mekanizma yetersiz olmakla beraber son yıllarda yapılan çalışmalar umut vermektedir. Psikoonkoloji birimlerinin artmasındaki gelişmelerden biri, onkologların kanser hastasına yaklaşım kurslarına öncülük etmeleridir.

S: *Kanser hastalarının yaşadıkları psikolojik bozukluklar nelerdir? Kısaca söz eder misiniz?*

Y: Kanser hastalarında en sık uyum bozukluğu görülmektedir. Bu uyum bozukluğu hastalarının yaklaşık % 40-50 görülmektedir. Bunu % 10-15 oranında görülen depresif bozukluk izlemektedir. Deliryum ve kaygı bozukluklarına daha az rastlanmaktadır.

S: *Kanser hastalarının yaşadıkları fiziksel rahatsızlıklar ne gibi ruhsal rahatsızlıklara neden olur?*

Y: Uyum bozukluğu, depresif bozukluk, anksiyete bozukluğu ve deliryum.

S: *Kanser türlerine göre psikolojik rahatsızlıklar farklılık gösteriyor mu? Eğer fark yoksa psikolojik rahatsızlığın şiddeti açısından bir fark var mıdır? Eğer fark gösteriyorsa bu farklılıklar nelerdir?*

Y: Kanser türlerine göre psikolojik rahatsızlıkların araştırıldığı çalışmalarda türe göre bazı farklılıklar görülmektedir.

Pankreas kanserinde depresif bozukluk sık görülürken, beyin tutulumu olan hastalarda deliryum sık görülmektedir.

S: *Kanser tanısı hastaya söylenmeli midir? Söylenmeliyse nasıl ve kim tarafından söylenmelidir?*

Y: Bu konu hala tartışmalıdır. Amerika’da özellikle sigorta şirketlerinin etkisiyle tanı söyleme oranı yüksekken; gelişmekte olan ülkelerde tanı söylememe eğilimi daha fazladır. Eğer söylenecekse hastanın güvendiği bir onkolog ve yakınlarından biri eşliğinde söylenmelidir. Bu gruba psikiyatrist, psikolog ya da sosyal hizmet uzmanının eşlik etmesi de uygun olabilir.

S: *Hastaya kanser hakkında bilgi verilmesinin hastanın psikolojik durumu üzerinde etkileri nelerdir?*

Y: Bu konu halen tartışılmaktadır. Hastaya göre farklı yöntemler seçilmesi uygun olabilir. Bilgilendirme uygun zamanda ve yöntemle yapılırsa psikolojik duruma olumlu katkısı olabilmektedir. Ancak bazı hastaların tanıyı öğrendiğinde psikolojik durumun kötüleşeceğine dair çalışmalar vardır.

S: *Kanser tanısı almış bireylerin hastalığa uyum çabaları nelerdir ve bu bireyler ne gibi tepkiler gösterirler?*

Y: Şok, inkar, öfke, keder, kabullenme evreleri genelde birçok hastada gözlemlenir. Her hasta kendi başa çıkma mekanizmalarını ve sosyal imkanlarını kullanarak uyum çabası geliştirir.

S: *Kanser hastalarının kullandığı savunma mekanizmaları nelerdir?*

Y: İnkâr, bastırma.

S: *Kanser tedavisinde hastaya ne zaman psikolojik yardım uygulanmalıdır?*

Y: Hastanın kendi başa çıkma mekanizmaları yetersiz kaldığı zaman.

S: *Kanser kadın ve erkeklerde nasıl algılanmaktadır, cinsiyete göre ne gibi*

farklılıklar vardır?

Y: Kanser tanısı konulan kadınlar erkeklerden daha fazla kaygı bozuklukları ya da uyum bozukluğu gösterirler. Ancak kanser hastalığı almayan kadınlarda da duygudurum bozuklukları daha sık görülür.

S: *Hastaya kendi bakımıyla ilgili kararlara doğrudan katılma hakkı veriliyor mu?*

Y: Hastadan hastaya farklılıklar görülüyor. Ülkemizde bunu araştıran bir çalışma olmamasına rağmen Avrupa ve Amerika'da sıklıkla hastaya doğrudan katılma hakkı verilir. Benim kişisel gözlemim ülkemizde bu oranın çok düşük olduğu yönünde.

S: *Hastalığın yineleme olasılığından dolayı tedavi sonrasında hastaya psikolojik destek uygulanmakta mıdır? Uygulanıyorsa ne kadar süre bu destek devam etmektedir?*

Y: Kanser hastalarına tedavi sonrası grup terapisi uygulamasının sağ kalımı uzattığına ilişkin araştırma sonuçları vardır. Ancak ülkemizde bu çalışmalar yeni yeni uygulanmakta, desteğin süresi ortalama 1-5 yıl olmakla birlikte hastaya göre değişmektedir.

S: *Psikolojik rahatsızlıklar kansere neden olur mu?*

Y: Bu konu tartışmalıdır. Yapılan araştırmalarda farklı sonuçlar bulunmuştur. Ancak yakın zamanda yapılmış büyük bir çalışmanın sonucu psikolojik rahatsızlıkların kansere neden olmadığı yönündedir.

Tartışma

Bu yazıda kanser hastalarının psikososyal durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Kanser hastalarının psikososyal durumlarını ele alan psiko-onkoloji, son yıllarda kanser hastalarının yaşam kalitelerinin artırılması çalışmalarıyla gelişmektedir. Turhan'ın da belirttiği gibi onkoloji hastalarında %50-70

arasında psikiyatrik rahatsızlık görülmektedir. Bu psikiyatrik rahatsızlıklara Türkiye'de önem verilmeye başlanmıştır. Türkiye'de onkologların kanser hastasına yaklaşımlarının değişmesi ve psiko-onkoloji birimlerinin artması gibi psiko-onkolojiyle ilgili gelişmeler olmaktadır.

Literatürde kanser hastalarının % 47'sinde ruhsal bozukluk bildirilmiştir. Bunlardan depresyon ve organik beyin sendromu en sık görülen psikiyatrik bozukluklardır (Özkan, 1993; 2003). Ancak, Turhan, gözlemlerine dayalı olarak, en sık görülen bozukluğun uyum bozukluğu olduğunu belirtmektedir.

Turhan kanser türlerine göre psikolojik rahatsızlıkların farklılık gösterebildiğini belirtmiştir. Pankreas kanserinde depresif bozukluk, beyin tutulumu olan hastalarda ise deliryumun sık görülmesini örnek olarak vermiştir.

Literatürde kanser tanısının hastaya söylenip söylenmemesi ile ilgili kesin bir tutuma rastlanmamaktadır. Ancak Amerika'da hekimlerin % 97'si tanının söylenmesini uygun bulmaktadır (Özkan, 1993; 2003). Turhan, bunu sigorta şirketlerinin politikasına bağlamaktadır. Avrupa ve doğu ülkelerinde ise tanının söylenmemesi uygun bulunmaktadır.

Özkan'a (2003) göre, tanı hastaya uzman kişi tarafından alıştırma alıştırma söylenmelidir ve hastaya tedavi seçenekleri ve alabileceği sosyal destek de sunulmalıdır. Turhan da bir onkolog ve yakınları eşliğinde söylenmesi gerektiğini, bu gruba psikiyatrist, psikolog ya da sosyal hizmet uzmanının da eşlik etmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Hastaya tanı söylenirken, hastalığın şiddeti, türü, bireyin özellikleri ve içinde yaşadığı kültürü dikkate alınmalıdır. Kanser hakkında bilginin verilme biçimi ve verilmemesiyle ilgili sorunlar görülmektedir. Turhan'a göre, hasta ve hekim arasındaki iletişimsizlik,

hekimin eksik bilgi vermesi, bundan dolayı hastanın bilgiyi çevreden edinmeye çalışmasına neden olması başlıca sorunlardandır. Bu sorunlar bilgilendirmenin uygun zamanda yapılması ve uygun yöntemin kullanılmasıyla çözülebilir. Bu da hastaya zaman ayırma, psikoterapi ve farmakoterapi ile mümkündür.

Kanser tanısı almış bireyler kendine özgü başa çıkma mekanizmaları kullanarak uyum çabası geliştirirler. Genelde şok, inkar, öfke, keder, kabullenme evrelerinden geçer. Bu süreçleri sosyal destek de etkiler. Hastanın kendi başa çıkma mekanizmaları yetersiz kaldığı zaman psikolojik yardım uygulanmalıdır.

Kanser hastalarında görülen psikolojik rahatsızlıklar cinsiyete göre farklılık gösterir. Anuk (1997), kanser hastası kadınların depresyon puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Turhan' a göre ise kaygı bozukluğu kadınlarda yüksek derecede görülmektedir.

Avrupa ve ABD'de, hastaya kendi bakımıyla ilgili karar verme hakkı sıklıkla verilmektedir. Bu durumun hastalığın psikososyal boyutunu etkilediği düşünülmektedir ve bu konunun önemsenmesi önerilmektedir.

Hastalığın yineleme riskinden dolayı tedavi sonrasında da psikolojik destek sürdürülmelidir. Turhan'a göre de bu hastalarla grup terapisi gereklidir. Daha önce de belirtildiği gibi, ülkemizde psiko-onkoloji çalışmaları yeni ve yetersiz olduğu için grup terapisi çalışmaları da yeni yeni uygulanmaktadır. Tedavi sonrası sosyal desteğin hastaya göre 1 ile 5 yıl arasında verilmesi uygundur.

Psikolojik rahatsızlıkların kansere neden olup olmadığına ilişkin farklı görüşler olmakla birlikte birçok araştırma psikolojik rahatsızlıkların kansere neden olduğunu

göstermiştir (örn., Anuk, 1997, Ateşçi ve ark., 2003). Ancak Turhan bu bulguyu desteklemeyen çalışmaların olduğunu da belirtmiştir.

Not: Röportaj Dr. Levent Turhan'ın izni ile kullanılmıştır.

Kaynaklar

Anuk, D. (1997). *Kanser hasta ve eşlerinin anksiyete-depresyon düzeyleri ile evlilik niteliğinin sosyal çalışma açısından araştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.

Ateşçi, F. Ç., Oğuzhanoğlu, N. K., Baltalarlı, B., Karadağ, F., Özdel, O. ve Karagöz, N. (2003). Kanser hastalarında psikiyatrik bozukluklar ve ilişkili etmenler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 14 (2), 145-152.

Babaoğlu, E. (2001). *Terminal dönem kanser hastasına bakım veren eşlerin duygusal ve sosyal gereksinimleri*. Yayınlanmamış bilim uzmanlığı tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Bilgin, N. (2003). Hastalık zor zanaat. *Türk Psikoloji Bülteni*, 30-31, 144-149.

Coşar, S., Coşar, B., Candansayar, S. ve Özdemir, A. (2001). Mastalji yakınması ile radyolojik incelemeye alınan hastalarda hostilitte, aleksitimi ve depresyon düzeyleri. *Yeni Symposium*, 39 (4), 181-184.

Holtzman, W. H. (1995). Sağlık psikolojisi. S. Hovardaoglu, (Çev.). *Türk Psikoloji Bülteni*, 3, 23-24 (orijinal çalışma basım tarihi b.t.)

Kanser İstatistikleri. (b.t.). 12 Aralık 2005, http://www.turkcancer.org/pdf/kanser_istatistikleri.pdf

Lacroix, A. ve Assal, J. P. (2003). *Hastaların terapötik eğitimi*. B. Piyal ve R. S. Tabak, (Çev., Ed.). Ankara: Palme Yayıncılık. (Orijinal çalışmanın basım tarihi 2000)

Melman, D. (2005). *Kanserden kurtulan çocuk* (1.baskı). T. Pınar, (Çev.). Ankara: Hacettepe Doktorlar Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1996).

Okyayuz, Ü. H. (1998). *Ölüm kavramı, ölümcül hasta ve ailesi. Davranış bilimlerine giriş* (1. basım) içinde (247-252). Ankara: ANTIP A.Ş. Yayınevi.

Okyayuz, Ü. H. (Ed.). (1999). *Sağlık psikolojisi giriş* (1.baskı). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Okyayuz, Ü. H. (2004). Kanser ve Behçet hastalarının ailelerinin duygudurum ve aile işlevleri açısından incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 19 (53), 87-99.

Özkan, S. (1993). *Psikiyatrik tıp: Konsültasyon-lizasyon psikiyatrisi*. İstanbul: Roche.

Özkan, S. (bt.). *Kanserin psikiyatrik ve psikososyal yönleri (psiko-onkoloji)*. Yayınlanmamış çalışma.

Özkan, S. (2003). *Meme kanserli hastaya psikolojik yaklaşım, yaşam kalitesi. Meme kanseri* (1. baskı) içinde (681-690). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.

Pitts, M. (2002). Hastaneye yatırılma ve tedavi yaşantısı. A. Büyüksahin, (Çev.) *Türk Psikoloji Bülteni*, 24-25, 135-139 (orijinal basım tarihi 1999).

Şahin N. (1998). Psikoterapi ve kanser. *Türk*

Psikoloji Bülteni, 9, 115-116.

Türkiye’de Kanser İstatistikleri. (b.t.) 12 Aralık 2005, <http://www.turkcancer.org/pdf/turkiye%20istatistikleri-2.pdf>.

Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumu. (1947). *Kanser nedir?*

Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumu. (2000). Okullarda Kanser Eğitimi (6. Baskı) (Broşür). Uluslararası Kanserle Savaş Birliği: Yazar.

Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumu. (2004). *Kanser hastalarının hakları için Avrupa kılavuzu*. (1. baskı) (Broşür). Avrupa Kanser Örgütleri Birliği: Yazar.

Toplumsal Cinsiyet Sosyalleşmesine İlişkin Kuramlar*

- Özet Çeviri -

Özlem D. Gümüş

Atılım Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

ozlemdir@yahoo.com

Toplumsal cinsiyet, birçok düzeyi olan bir kategori sistemidir. Fizyoloji bu düzeylerden en temel olanını tanımlar ve insanların görünür cinsel organlarına göre kadın ya da erkek olarak isimlendirilmesini sağlar. Fakat her toplumun cinsel biçim ve işlevleri, kadın ve erkeğin ne olduğu ve ne yaptığıyla ilgili sosyal kurallar ve geleneklerle çevrilidir. Çocuklar bu sistemi öğrendikçe, cinsiyeti temel alarak kendilerini ve başkalarını ayırmayı ve etiketlemeyi; herbir cinsiyet için tipik olan ya da uygun bulunan özellikleri, tutum ve davranışları öğrenirler, uygun olanı göstermeyi, diğerlerinden ise kaçınmayı öğrenirler. Cinsiyet, sosyal kategoriler içerisinde en belirgin ve en çarpıcı olanıdır.

Bu çalışmada, bebeklikten başlanarak erken ve orta çocukluk dönemlerini de kapsayacak şekilde cinsiyet gelişimi konuları tartışılacaktır. Sosyalleşme baskıları ve çevrenin etkisi hesaba katılmadan cinsiyet kazanımı anlaşılabilir. Çevre etkisi olarak burada aile, arkadaş grubu ve bakıcılar ele alınmakta, medyanın etkisi ise bunların dışında tutulmaktadır.

Tarihsel Yaklaşım

Uzun süredir cinsiyet rolü gelişimi, Freud'un tanımladığı ailenin yetiştirme yöntemiyle alakalı değişkenlerin etkisi altındadır. Freud, bu rollerin gelişimini sosyalleşme farklılıklarından ziyade biyolojik cinsiyetin bir işlevi olarak görür. Freud ayrıca erken çocukluk döneminin çok kritik olduğunu ve çocukların erkek ve kız olarak kimlikleri ve rolleri için çok fazla duygusal yatırımda bulduklarını gözlemler.

Freud'un kuramı, sosyal cinsiyet rollerinin gelişiminden ziyade cinsel gelişime odaklanmış durumdadır. Bu vurguyu, başta kızı Anna olmak üzere onu izleyen kuramcılar yapmaktadır. Karen Horney ve Clara Thompson da özellikle kadın rolünün gelişiminde sosyal etmenlerin önemini vurgulamışlardır.

Diğer yandan, Parsons (1955), aile içi rollerin karşılıklılığının önemine vurgu yaparak gelişimi sosyal rollerle açıklar. Ona göre, çocuklar diğer aile üyelerinin rollerine karşılık gelen ya da bu rolleri tamamlayan sosyal rolleri oynayarak kız ve erkek olmayı öğrenirler. Eş, anne, baba, kız ve erkek rolleri bireye cinsiyet bilgisini verir.

Sears ve arkadaşları (Sears, Maccoby ve Levin, 1957; Sears, Rau ve Alpert, 1965), Freud'un düşüncelerini, öğrenme kuramı çerçevesinde tekrar değerlendirirler. Aile içi roller, modelleme ve pekiştirme yöntemiyle öğrenilir. Mischel durumsal bazı değişkenlerin etkisini sosyal öğrenme kuramına ekler. Sosyal öğrenme geçmiş, çocuğun biliş, tutum ve davranışlarını etkiler. Sonuç olarak, hem içsel hem dışsal süreçler cinsiyet rolü kazanımında etkilidir.

Maccoby ve Jacklin'in 1974'deki çalışmalarına göre, aileler iki ayrı cinsiyetteki çocuklarına farklı davranmamaktadırlar. Buradan çıkışla, sosyalleşme çalışmalarının yerine çocuğun kendi sosyalleşmesine olanak veren bilişsel kuramlar çalışılmıştır. 1960'larda Piaget ile birlikte gelen bilişsel devrim, dikkatleri çocuğun kendi cinsiyet rollerini oluşturmaya çekmiştir.

Kohlberg ve Zigler (1967), cinsiyet rolleri ve erken bilişsel gelişim arasında bağlantı kuran bir kuram geliştirmişlerdir. Buna göre çocuklar 6-7 yaşlarındaki somut işlemler seviyesine kadar, cinsiyetin fizyolojik temellerini ve sürekliliğini düşünmezler. Çocukların bu anlayışında birtakım eksiklikler olmasına rağmen, cinsiyete bağlı bazı davranışlar 2 yaşlardan önce oluşur, kalıpyargılar da 3-6 yaş arasında yaygın olarak gelişir. Ancak bu kuram da çok uygun bulunmaz ve sosyal/ailevi etkiler açıklamasına geri döner. Daha sonraları ise cinsiyetin kategorik bir sistem olduğu ve bebeklikten itibaren bu kategorik algılamının ve bilginin nasıl kazanıldığı araştırılır.

Bu görüşe göre birden fazla aynı muameleyi gören unsurlar aynı kategori altına yerleştirilir. Kategorileşmenin tüm gelişimi duygusal-motor dönemde olup, bilinçdışı olarak da gerçekleşebilir. Kategorileşme, gelen bilgiyi işlenebilir düzeye getirme anlamına gelir ve cinsiyet kategorileri çocukta ilk gelişen kategorilerdendir.

1980'lerde 'bilgi işleme' kuramları cinsiyet kazanımını açıklamaya çalışır. Bem (1981) ile Martin ve Halverson (1981), çocukların çevreden gelen uyarıcıları hızlı bir şekilde şema ve kategori altında düzenlice sınıflandırdıklarını iddia ederler. Bu oluşumlar da kültürden kültüre değişir ve cinsiyete uygun davranışları belirler. Cinsiyet rolünün kabul edilmesi de, benlik kavramının ne kadar cinsiyet şemasıyla örtüştüğüne bağlı olarak değişir.

Şema kuramı, küçük bilgilerin nasıl cinsiyetle ilişkilendirildiğini açıklamak için yön verir. Şemalar algılanan ilişkilere, benzerliklere ve eşitliklere bağlı olarak oluşturulur. Cinsiyete ilişkin bilgi ve tutum testleri bu bilgileri denetler; örneğin kızlar bebekle oynar, erkekler kamyonu tercih eder. Bem (1981), cinsiyet şemalarının her zaman bu kadar somut

olamayacağını, doğası gereği soyut da olabileceğini söyler.

Cinsiyet şema kuramının en büyük avantajı, çocuğun inanış, tutum, rol ve davranışlarını oluşturmasında etkili bütün deneyimlerinin birlikte anlaşılmasına olanak vermesidir.

Bu çalışmada ilk olarak Fagot'un (1977; 1981) sosyal öğrenme kuramı tanıtılacaktır. Buna göre, pekiştirici ve modelleme, cinsiyet gelişiminde kilit rol oynar. Çevre ise bu oluşuma hammadde sağlar. Buna ek olarak bilişsel kuramın bazı yönleri ve şema kuramı, cinsiyet bilgisini daha kapsamlı araştırabilmek için göz önünde bulundurulacaktır.

Çocuğun Katkıları ve Kapasiteleri

Cinsiyet bilgisine maruz kalındığında görülen ayırt etme işlemi doğumla birlikte başlar. Ancak bebekler, kategorik olarak erkek ve kadının farklı olduğunu ne zaman anlamaktadırlar?

İki aylık bebeklerde uygulanan ayırt etme testinde, bebekler, alıştıkları sestem (kadın veya erkek) farklı bir ses dinletildiklerinde değişiklik fark ederler. 6 aylıkken ise farklı cinsiyetten gelen sese karşı kategorik tepki verirler. 7 aylıkken ise tonlamadaki farklılıklar gibi ses dışındaki farklılıklara da tepki verirler.

'Alışma' ve 'görsel tercih' araştırmaları, kadın ve erkek yüzlerini ayırt etme özelliğinin 1 yaşın altında geliştiğini kanıtlamaktadır. 5-6 aylıkken kadın ve erkek yüzleri ayırt edilir. Daha sonra her iki cinsiyetin de birlikte kullanıldığı bir çalışmada, 9 aylık bebeklerin de her iki kategoriye ayrıştırabildikleri gözlemlenmiştir. Bazı bebekler de bunu 5 aylıkken başarabilmişlerdir. Bütün bu çalışmalara rağmen, bebeğin her iki cinsiyet bütünsel olarak ayrı algılayıp ayrı tepki vermeleri, sadece ses ve yüz ayırımından

öte bir gelişim gerektirir.

Çocuğun Çevresel İpuçlarını Kullanması

Batı kültürlerinde saç uzunluğu ve bununla birlikte kıyafet, cinsiyeti ayırt eden ipuçlarıdır. Bu iki değişkenin kullanılarak 12 aylık bebekler üzerinde yapılan bir çalışmada, sadece saç uzunluğu değiştirildiğinde %40, hem saç hem kıyafet değiştirildiğinde ise %25 oranında alışmama davranışı gözlemlenmiştir. Ancak yine de beşinci yılın sonunda, cinsiyetleri kategorik olarak algılamadan bilinçli olarak bu ayrımın farkına varmaya geçiş önemli bir adımdır ve tartışmayı örtük öğrenmeden açık öğrenmeye kaydırmayı gerektirir.

Cinsiyet etiketleme 2, daha sıklıkla da 3 yaşında görülür. İki yaşından önce nadiren gözlenir ama çoğunluk 3 yaşında bunu halletmiştir. Cinsiyet ayrımının daha katı olduğu geleneksel ailelerde cinsiyet etiketleme daha önce gelişir, 4 yaşında da iyice olgunlaşır.

Okul öncesi çağlarda cinsiyete ilişkin kalıpyargılı bilgi, tutum ve davranışlarla alakalı epey bilgi birikimi vardır. Bem (1981), 'köşelilik' ve 'yuvarlaklılık' özelliklerini kadın ve erkek kavramlarıyla ilişkilendirir. Diğer birtakım sıfatların da kullanıldığı bir çalışmada, çocuklar tehlikeli, köşeli, sert ve kızgın kavramlarını 'erkek' ile; iyi, mutlu, yumuşak ve temiz kavramlarını da 'kadın' ile ilişkilendirmişlerdir.

Leinbach, Hort ve Fagot (1997), hayvan figürlerini kullanarak konvansiyonel (boyut, saç uzunluğu, renk) ve metaforik (yumuşaklık, dış hatlar, duygu) cinsiyet tipllemeli özellikleri çalışmışlardır. Buna göre 3 yaşındaki çocuklar daha büyük, kısa saçlı, mavi ve gri figürlerini 'erkek' olarak; bunların terslerini de 'kadın' olarak kimliklemiştirler. Cinsiyet tipllemeli bazı özellikler kuşkusuz sadece belli bir yer ve

zamana özelken, diğerleri evrensel olabilir. Kültürlerarası olarak bu bulgular denetlenmiş ve destek bulmuştur.

Çevrenin Rolü

Cinsiyet rolü kazanımında, çocuğun fiziksel yapısı, genetik olarak aktarılan öğrenme kapasitesi, çevrenin sağladığı bilgi ve imkanlar birer hammaddedir. Çocuğun getirdiği ve çevrenin sağladığı her zaman birbiriyle ilişkilidir. Bilişsel gelişim kuramının söylediği gibi, çocuk kendi dünya anlayışını kendi inşa eder fakat bu yapıda kullandığı temel yapı taşlarını yine çevre ve kültür sağlar.

Toplumsal Cinsiyetin Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü

Daha doğuştan itibaren anne-babanın farklı cinsiyetten çocuklarına uyguladıkları farklı muameleler vardır. Çocuk kız ise doğum odası pembelere bürünür ve hediyeler hep cinsiyete göre seçilir. Shakin, Shakin ve Sternglanz (1985), bir alışveriş yerinde neredeyse çocukların hepsinin cinsiyetini sadece kıyafetlerine bakarak doğru tahmin etmişlerdir. Yalnız, bu tercihlerin, ailenin dile getirmediği fakat otomatik olarak belirlenen tercihler olduğu belirtilmelidir.

Ebeveynler, özellikle babalar, kızlarını ve oğullarını farklı algırlarlar. Daha yeni doğduklarında fiziksel olarak hiçbir farklılık olmamasına rağmen, kız babaları kızlarını daha yumuşak, sakar, daha az çekici, daha zayıf ve nazik olarak tanımlarlar. Ancak erkek babaları oğullarını daha ciddi, daha geniş yapılı, daha koordinasyonlu, daha uyanık, güçlü ve ağır olarak tarif ederler. Anneler çocuklarını cinsiyetlerine göre farklı değerlendirmezler ama ilginç olarak anneler oğullarını 'daha kucaklanabilir' (cuddlier) bulurlarken, babalar da kızlarını daha kucaklanabilir bulurlar. Peki bu farklılıklar davranışı nasıl etkiler?

Thoman, Leiderman ve Olson (1972), annelerin oğullarını daha uzun süre emzirirken ve onlara daha çok fiziksel uyarıcı sağlarken, kızlarıyla daha uzun konuştuklarını ve onların seslerini taklit ettiklerini saptamışlardır. Babaların ise oğullarıyla bebekken daha çok konuştukları ve onlar büyüdüklerinde de sert oyunlar oynadıkları gözlemlenmiştir.

Günümüzde, annelerin sıcak ilgiye ve bakıma, babanın ise disiplin ve desteğe önem vermesi anlayışına artık pek rastlanmamaktadır. Anneler halen rutin bakımlarına devam etmekte fakat babalar artık soyut disiplinci kimliğini bırakıp, çocuklarına oyun arkadaşlığı etmektedirler.

Block (1976), babaların cinsiyet rolü gelişiminde annelerden daha önemli olduğunu, oğullarına ve kızlarına babaların farklı fakat annelerin benzer davrandıklarını gözlemlemiştir. Babalar oğullarına bağımsız davranma stillerini empoze ederken, kızlar daha bağımlı olmaya meyilli yetiştirilirler. Bu arada babalar hakkındaki bilginin daha çok annelerden geldiğini ya da eğitilmiş babalardan geldiğini hatırlamamızda tutmalıyız.

Weinraub ve Frankel (1977) ise, babaların çocuklarına karşı annelere göre daha değişken davrandıklarını iddia ederler. Collins ve Russell (1991) ise bu farklılıkların temelinde daha çok anne-babanın bireysel farklılıklarının yattığını söylerler.

Anneler genel olarak çocuklarıyla daha çok vakit geçirirler ve onların bakımlarıyla daha çok ilgilenirler. Pek çok çalışmada, anne-babanın birlikte bulunduğu ailelerde bile anne değişkeninin çocuğun davranışları üzerinde daha etkili olduğu kabul edilir. Aile bölündüğünde ise, daha çok anneler çocuğun sorumluluğunu üzerlerine alma eğilimindedirler.

Tek ebeveynli ailelerde daha az gelenekçi cinsiyet kalıpları saptanır. Ancak bu durum, çocukların cinsiyet rolü tercihlerinde bir farklılık yaratmamaktadır. Tek ebeveynli ailelerde, anneler oğulları ile babalar ise kızları ile daha fazla sorun yaşarlar. Dengeleyici diğer figürün bulunmaması bu durumun sebebi olarak görülür.

İlginç olan da tek ebeveynli ailelerde, annelerin ve babaların çocuklarının olumlu davranışları hakkında daha çok bilgi vermiş olmaları ve daha çok birlikte problem çözme girişiminde bulunmalarındır.

Stevenson ve Black (1988), babanın olmadığı ve olduğu durumları karşılaştırmışlardır ve okul öncesi dönemde, babası olmayan erkek çocuklarda cinsiyet kalıp yargısının daha az geliştiğini, fakat babası olmayan büyük çocuklarda daha baskın bir cinsiyet ayırımının yaşandığını tespit etmişlerdir. Yine de iki grup çocuk arasındaki farkın büyük olmadığını ve babanın olmadığı durumların da kendi içinde çok çeşitlendiğini göz ardı etmemek gerekir.

Ailevi farklılıkların cinsiyet sosyalleşmesi üzerindeki etkileri halen tartışma götürülen bir konudur. Küçük farklılıklar dışında anne babaların, tutarlı olarak çocuklarının cinsiyetlerine uygun davranışlar göstermelerini teşvik ettikleri belirlenmiştir. Lytton ve Romney (1991), çocuğun yaşının anne babaların bu davranışlarında etkili olduğunu söylerler. Ebeveynlerin 12 ve 18 aylık oğullarına ve kızlarına davranışlarındaki farklılık miktarı, 5 yaşındaki kızlarına ve oğullarına gösterdikleri davranış farklılık miktarından daha fazladır. Bulgular, ebeveynlerin, çocuklarının içinde buldukları döneme uygun olarak kendi davranışlarının da farklılaştığını göstermiştir. Bazen de ebeveynler, kültüre uygun cinsiyet kalıplarını kazanana kadar çocuklarını sıkı kontrol altında tutarlar; fakat bir kere bu uyum sağlandığı zaman kızlarına ve oğullarına

karşı daha benzer davranırlar.

Sonuç olarak, ebeveynler çocuklarına sadece cinsiyetin önemine ilişkin bilgi sağlarlar. Bu bilgi daha sonra onların kendi kategorilerini, etiketlerini ve cinsiyet kuramlarını oluşturmalarını sağlar. Ancak unutmamak gerekir ki, aile, çok küçük çocuklar için bile tek bilgi kaynağı değildir.

Okullarda Cinsiyet Sosyalleşmesi

Kızlar ve erkekler okulda farklı muamele mi görüyorlar? Bu konuda iki hakim görüş vardır. Birincisi, 'okul, erkekleri kızlaştırır'; ikincisi ise, 'okul, kızların kendine olan güvenlerini yitirmelerine neden olur' görüşüdür.

Öğretmenler kızlara ve erkeklere farklı mı davranırlar? Bu sorunun cevabı net değildir. Fagot ve Patterson (1969), bir anaokulda yaptıkları çalışmada öğretmenlerin her iki cinsiyete farklı miktarlarda geri bildirim verdiklerini tespit etmişlerdir. Bunun sebebi olarak da araştırmacılar, öğretmenlerin belli oyunlar sırasında (masa oyunları) daha fazla geribildirim verdiklerini ve bu oyunların da daha çok kızlar tarafından tercih edildiklerini belirtirler. Öğretmenler nadir olarak erkeklerin oynadıkları oyunlara (örn: araba oyunları) iştirak ederler. Öğretmenler bu oyunlara pek fazla olumlu pekiştirme vermeseler de, erkekler bu oyunları oynamakta ısrarcıdırlar.

Serbin, O'leary, Kent ve Tonick (1973), okul öncesi çağda kız ve erkeklerdeki sorunlu davranışlar üzerine bir araştırma yapmışlardır. Buna göre öğretmenler daha çok kızlarla etkileşim halindedirler, fakat çocukların oturma planını da herkesin kendisine eşit uzaklıkta olması gereğini göz önünde bulundurarak yaparlar. Bu durumda bile erkekler uzakta oturmayı tercih etmişlerdir; fakat yakında oturan erkeklerle öğretmenleri

arasında, aynı mesafede oturan kızlardan daha fazla etkileşim meydana gelmiştir. Bununla birlikte, öğretmenler erkeklerin sorunlarına daha fazla zaman ayırırlar. Bu araştırma aslında erkeklerin kızlaştırıldığı ve öğretmenlerin kızlarla ilgilenmek için vakit bulamadıkları varsayımına destek bulmak için yapılmış olmasına karşın, kızların doğru davranışları daha sık gösterdikleri ve daha sık olumlu pekiştirme aldıkları göz ardı edilmiştir.

Fagot (1981), deneyimli ve deneyimsiz öğretmen davranışlarını gözlemler. Öğretmenin erkek ya da kadın olma durumuna bakılmaksızın, erkek çocuklar sınıfın bir köşesinde, kızlar ise öğretmenin çevresinde kümelenirler. Deneyimli kadın öğretmenler, öğrenciye yakışan şekilde davrananlara daha fazla ilgiliyken (çoğunlukla kızlara), kadın ya da erkek fark etmeksizin deneyimsiz öğretmenler ise her iki cinsiyete de eşit davranmak ve her ikisinin de grubunda yer almak eğiliminde olurlar.

Carpenter ve Huton-Stein (1980), çocukların kurallı ya da kuralsız oyun tercihlerini incelerler. Kurallı oyun tercih edenlerin daha uysal oldukları, kuralsız oyunu seçenlerin ise arkadaşlarıyla daha fazla etkileştikleri saptanır. Carpenter (1983), kurallı oyunların, çocukların kuralları öğrenme ve çevreye uyum sağlamalarını sağladığını, kuralsız oyunların ise çocuklara yeni yöntemlerle çevreye uyum sağlamaları için baskıda bulunduğunu belirtir. Kızların daha kurallı oyunları tercih etmeleri, onların okulun ilk yıllarında daha başarılı olmalarını açıklar.

Okul öncesi çağda öğretmenler çocuklara onların kendi davranış tercihlerine göre hareket ederlerken, daha küçük yaşta çocuklara, bakıcıları, kendi zihinlerindeki kalıpyargılara göre hareket ederler. Fagot, Hagan, Leinbach ve Kronberg (1985), 'girişkenlik/atılğanlık' ve

'iletişim' değişkenliklerini kullanarak cinsiyet ayrımını anlamaya çalışırlar. Buna göre, çocuk bakıcıları kız bebeklerin 'iletişim' girişimlerine hemen cevap verirken, erkeklerin iletişim kurabilmeleri için uzun süre çabalamaları gerekmektedir. Erkeklerin girişken/atılgan tavırları da hemen fark edilir, ya başka bir ortama götürülerek ya da yeni bir oyuncak verilerek geçirtilmeye çalışılır.

Bir yıl sonrasına gidilirse, yani kreş ya da anaokul dönemine, aynı çocuklar artık cinsiyetine göre ayrı muamele görmezler. Kızlar daha girişken ya da erkekler daha iletişime açık olduklarında aynen karşı cinse nasıl davranılıyorsa öyle davranılırlar. Peki sonuç niye böyle oldu? Bunun en önemli sebebi bebeklerin davranışlarının daha belirsiz olmasıdır ve bu belirsizliği anlamlandırmak için bakıcıların kalıpyargıları üzerinden yorum yapıyor ve ona göre davranıyor olmalarıdır.

Arkadaşlarla Cinsiyet Sosyalleşmesi

Çocuklarının cinsiyetten bağımsız davranmalarını isteyen birçok modern ebeveyn, çoğunlukla çocuklarının arkadaşlarından şikayetçilerdir. Çocuklar bir anda, hemcinsleriyle oynadıkları, belli kıyafetleri giydikleri ve belli oyuncakları oynayabildikleri bir ortamla karşı karşıya kalırlar.

Bu durum kültürden kültüre farklılaşmaktadır. Bazı kültürlerde farklı cinsiyetler daha bebekken birbirlerinden ayrılır. Diğer kültürlerde ise cinsiyet ayrımı aile içinde pek gözetilmez ve farklı cins ve yaş bir arada oynayabilir. Okul çağıyla birlikte cinsiyet ayrımı daha çarpıcı hale gelir. Batı kültürlerinde, öncekilerdeki gibi dışarıdan bir etki olmaksızın, okul çağlarında doğal olarak cinsiyet ayrımı meydana gelir. Fagot ve Patterson'un (1969), bir kreşte yaptığı çalışmada çocuklar 3 yaşında da cinsiyete

göre oyun tercihinde bulunmaktadırlar. İki cinsiyete de birlikte oynadığı oyunlarda bile kızların erkeklerden mesafeli durdukları tespit edilmiştir. Beraber oynama, sadece öğretmen müdahale ettiğinde gerçekleşebilmektedir.

Diğer bir çalışmada çapraz-cinsiyet oyunlarına bakılmıştır. Buna göre, kızlar, erkeklerin oyununa katıldıklarında daha az olumlu geribildirim almalarına rağmen, yine de kızların ve erkeklerin oyunlarına kolayca katılıp ayrılabilirler; fakat erkekler kızların oyununa katılırlarsa hemcinslerinden çok olumsuz tepki alırlar. Erkekler, genel olarak, hem kızların hem de öğretmenlerinin olumlu ya da olumsuz geribildirimlerine aldırmazlar. Davranışlarını sadece diğer erkeklerin yorumlarına göre tekrar değerlendirirler.

Neden Cinsiyet Ayrımcılığı?: Kızlar ve erkekler çok küçük yaşlarda ayrı oynamaya başlarlar. Bunun sebebi nedir? Bu iki grubun da oyundaki ilgilerinin ve davranış tarzlarının farklı olması bunun bir sebebidir. Araştırma sonuçlarına göre, oyunların %20'si hemcinsle, %5'i karşı cinsiyetle, %70'i ise cinsiyet farkı gözetmeksizin oynanır. Öğretmenlerin olmadığı bir durumda, oyunların %70'inden fazlası hemcinsle oynanır.

Cinsiyet şemalarının gelişimi, hemcins arkadaş gruplarının artışıyla olumlu ilişkilidir. Ayrıca zihin yapısı geliştikçe çocuklar cinsiyete göre davranırlarken daha fazla ipucunu göz önünde bulundururlar.

12 aylıktan 4 yaşına kadar değişik çocuk gruplarının incelendiği çalışmada, cinsiyet tutarlılığı ve aidiyeti kavramları çalışılmıştır ve cinsiyet tutarlılığının oyuncak seçimi ve hemcinsle oynama gibi cinsiyet davranışlarıyla ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır; çünkü bunlar zaten 36 ay dolunca gözlenen davranışlardır. Thompson'un (1975) cinsiyet etiketleme

testi kullanılarak yapılan çalışmasında, cinsiyetleri doğru etiketleyen çocuğun cinsiyete uygun oyuncak ve arkadaşlarla oynadığı saptanmıştır.

Arkadaşlarla sosyalleşmeyi içeren çalışmada 3 ayrı davranış gözlenmiştir:

1. Cinsiyete uygun oyuncak seçimi
2. Hemcins arkadaş seçimi
3. Saldırgan davranış.

Kız-erkek etiketlemesini başarılı olarak yapabilmeyen kızların daha az saldırgan davrandıkları bulunurken, diğer bir araştırmada ise erken ve geç etiketleme yapanlar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bir diğer çalışmada, oyuncak ve oyun arkadaşı seçimi ve saldırganlık arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Buna göre, çocuklar, etiketlemeyi öğrendikten sonra daha fazla hemcins arkadaşla oynamaya başlamışlardır. Çevre bilgisi, modelleme ve pekiştirici yoluyla kazanılır. En yaygın davranışlar ise en yaygın öğrenilen davranışlardır. Buradan çıkışla, çocuklar bazılarının kendilerine benzer, bazılarının ise farklı olduklarına bakarak kendilerini tanımlayacaktır, cinsiyete uygun davranacak ve cinsiyet ayrımcılığı yapacaktır.

Neden Cinsiyet Ayrımcılığıyla Bu Kadar İlgilenilmeli?: Günümüz modern dünyası, işyerlerinde yoğun olarak erkeğin ve kadının bir arada çalışmasını gerektirir. Bu yüzden geleneksel kurallara göre yetiştirilen bireyler, birtakım özelliklerden yoksundurlar. Örneğin; erkeklerin oyuncakları daha yeni ve yaratıcı çözümler bulmak yönünde onları geliştirirken, kızların oyuncakları ise ev işlerini taklit etme ve kültürel rolleri benimsetme yönünde geliştirir. Bu farklılıklar, bu nedenden dolayı, kız ve erkeklerin farklı zihinsel ve duygusal gelişime sahip olmasına neden olmaktadır.

Cinsiyet Ayrımcılığını Değiştirmeye Yönelik Girişimler: Serbin, Tonick ve

Sternglaz (1977), cinsiyet ayrımına karşı yaptıkları uygulamada, sınıflara iki cinsiyetin de beraber oynamasını pekiştirecek öğretmenler yerleştirmişlerdir. Bu durumda karşı cinsle oyun çok yüksek miktarda artmıştır, fakat pekiştirici ortadan kaldırılır kaldırılmaz durum tersine dönmüştür.

Diğer bir çalışmada da kızlar erkeklerin, erkekler de kızların oyunlarına dahil edilmeye çalışılmıştır. Bu durumda kızlar erkekler tarafından kabul görünce, erkekler hem gruba hemen adapte olamamış hem de öğretmenin bu konudaki destekleri boşa çıkmıştır. Sonuç olarak, şimdiye kadar cinsiyet ayrımına karşı yapılan bütün girişimler sonuçsuz kalmıştır.

Yeni Çıkış Yolları

Gelecekteki çalışmalar gelişimsel süreçteki dönüş noktalarını çok iyi araştırmalıdır. Şimdiye kadarki araştırma sonuçlarının çok başarılı olamamasının sebebi, belki de bu noktaların yakalanamaması olabilir. Diğer yandan, okuldan sıyrılıp gerçek ortamlarda yapılan çalışmalar yoğunlaştırılmalıdır. Örneğin; bulgulara göre karşı cinsle oyun, komşu ve aile içinde yaygınken okullarda daha az görülmektedir.

Şema kuramı da ayrıca genişletilip duygusal ve bilişsel yönleri de açıklamak için kullanılmalıdır. Grup içi - grup dışı denencesini doğruladıkları düşünülerek, grup dinamikleri kuramları tekrar gözden geçirilmelidir. Bütün bunlar yapıldıktan sonra daha kesin bilgilere ulaşmak mümkün olabilir.

Kaynaklar

Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88, 354-364.

Block, J. H. (1976). Issues, problems, and pitfalls in assessing sex differences: A critical review of "The psychology of sex differences." *Merrill-Palmer*

Quarterly, 22, 283-308.

Carpenter, C. J. (1983). Activity structure and play: Implications for socialization. M. B. Liss, (Ed.), *Social and cognitive skills: Sex roles and children's play* içinde (117-145). New York: Academic Press.

Carpenter, C. J. ve Huston-Stein, A. (1980). Activity structure and sex-typed behavior in pre-school children. *Child Development*, 51, 862-872.

Collins, W. A. ve Russell, G. (1991). Mother-child and father-child relationships in middle childhood and adolescence. *Developmental Review*, 11, 99-136.

Fagot, B. I. (1977). Consequences of moderate cross-gender behavior in preschool children. *Child Development*, 48, 902-907.

Fagot, B. I. (1981). Male and female teachers: Do they treat boys and girls differently? *Sex Roles*, 7, 263-271.

Fagot, B. I., Hagan, R., Leinbach, M. D. ve Kronsberg, S. (1985). Differential reactions to assertive and communicative acts of toddler boys and girls. *Child Development*, 56, 1499-1505.

Fagot, B. I. ve Patterson, G. R. (1969). An in vivo analysis of reinforcing contingencies for sex-role behaviors in the preschool child. *Developmental Psychology*, 1, 563-568.

Kohlberg, L. ve Zigler, E. (1967). The impact of cognitive maturity on the development of sex-role attitudes in the years 4 to 8. *Genetic Psychology Monographs*, 75, 89-165.

Leinbach, M. D., Hort, B. E. ve Fagot, B. I. (1997). Bears are for boys: Metaphorical associations in young children's gender stereotypes. *Cognitive Development*, 12, 107-130.

Lytton, H. ve Romney, D. M. (1991). Parents' differential socialization of boys and girls: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 109, 267-296.

Maccoby, E. E. ve Jacklin, C. N., (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Martin, C. L. ve Halverson, C. F. (1981). A schematic processing model of sex typing and stereotyping in children. *Child Development*, 52, 1119-1134.

Parsons, T. (1955). Family structure and the socialization of the child. T. Parsons ve R. F. Bales, (Ed.), *Family, socialization and interaction process* içinde (35-131). Glencoe, IL: The Free Press.

Sears, R. R., Maccoby, E. E. ve Levin, H. (1957). *Patterns of child rearing*. Evanston, IL: Row, Peterson.

Sears, R. R., Rau, L. ve Alpert, R. (1965). *Identification and child rearing*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Serbin, L. A., O'leary, K. D., Kent, R. N. ve Tonick, I. J. (1973). A comparison of teacher response to preacademic and problem behavior of boys and girls. *Child Development*, 44, 796-804.

Serbin, L. A., Tonick, I. J. ve Sternglaz, S. H. (1977). Shaping cooperative cross-sex play. *Child Development*, 48, 924-929.

Shakin, M., Shakin, D. ve Sternglanz, S. H. (1985). Infant clothing: Sex labelling for strangers. *Sex Roles*, 12, 955-964.

Stevenson, M. R. ve Black, K. N. (1988). Paternal absence and sex-role development: A meta-analysis. *Child Development*, 59, 793-814.

Thoman, E. B., Leiderman, P. H. ve Olson, J. P.

(1972). Neonate-mother interaction during breast-feeding. *Developmental Psychology*, 6, 110-118.

Thompson, S. K. (1975). Gender labels and early sex role development. *Child Development*, 46, 339-347.

Weinraub, M. ve Frankel, J. (1977). Sex differences in parent-infant interaction during free play, departure, and separation. *Child Development*, 48, 1240-1249.

* Fagot, B. I., Rodgers, C. S. ve Leinbach, M. D. (2000). Theories of gender socialization. T. Eckes ve H. M. Trautner, (Ed.), *The developmental social psychology of gender* içinde (65-90). London: Lawrence Erlbaum.

Dernek'ten Haberler

11. Ulusal Psikoloji Öğrencileri Kongresi'nin Ardından...

Her yıl farklı bir üniversitede düzenlenen Ulusal Psikoloji Öğrencileri Kongresi'nin 11.'si, bu sene 5-8 Temmuz 2006 tarihleri arasında Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü tarafından gerçekleştirildi. Psikoloji öğrencilerini biraraya getirmek ve çalışmalarını sunacak bir ortam yaratmak amacıyla her sene düzenlenen bu organizasyonun 2.sinden sonra 11.sine de ev sahipliği yapmış olmanın gururunu taşıyoruz.

Kongremize toplam 35 farklı üniversiteden 1230 öğrenci arkadaşımız katıldı. Kongremizin, öğrenciler tarafından bu kadar fazla ilgi görmesi bizleri çok heyecanlandırdı. Kongre sonrasında aldığımız olumlu geri bildirimler, bizlere böylesine büyük bir kitleyi ağırlamaya çalışmanın verdiği yorgunluğu unutturdu.

Bu sene, kongremiz " Kurgudan Gerçeğe Korkularımız " başlığı altında gerçekleştirildi. Kongrenin ilk üç günü boyunca öğrenci arkadaşlarımızın çalışmalarından oluşan 148 sözlü, 19 poster bildiri ve değerli hocalarımızın sunumlarından oluşan 18 konferans ve 4 panel düzenlendi. Ayrıca kongre programımızda psikoloji öğrencilerinin sorunlarının ve bu alandan beklentile-

rinin tartışıldığı bir de söyleşi yer aldı. Kongrenin son günü ise çalışma gruplarına ayrıldı ve psikolojinin pek çok alanındaki konuları kapsayan toplam 11 adet çalışma grubu yapıldı.

Kongrenin sosyal yönünün de en az akademik yönü kadar önemli olduğunu düşünerek katılımcılarımızı açılış kokteyli, tiyatro gibi etkinlikler, Şirince-Efes ve Çeşme'ye düzenlenen gezilerle bir araya getirmeye çalıştık. Bu etkinlikler sırasında bir arada renkli görüntüler sergiledik.

Kongremizin kapanış oturumunda bu sene ilk defa Türk Psikologlar Derneği İzmir Şubesi tarafından düzenlenen "Genç Psikologlar Araştırma Yarışması" ve yine bu sene ilk defa, kongrelerde poster bildiri sunumunu teşvik etmek amacıyla bölümümüz tarafından düzenlenen "Poster Bildiri Yarışması" ödülleri dağıtıldı. Her iki yarışmada da ödül alan arkadaşlarımızı kutluyoruz.

Kongre sonunda yapılan oylamada, oy çokluğuyla, bir sonraki kongrenin Yakındoğu Üniversitesi'nde yapılmasına karar verildi. Yakındoğu Üniversite'sindeki arkadaşlarımıza şimdiden çalışmalarında başarılar diliyoruz.

Son olarak kongremizin fakültemizde en iyi şekilde gerçekleşmesi için desteğini esirgemeyen sayın dekanımız Prof. Dr. Kasım Eği't'e, gerek kongre öncesinde gerekse kongre sırasında varlığını ve desteğini her zaman yanımızda hissettiğimiz değerli bölüm başkanımız Prof. Dr. Nuri Bilgin'e, kongremizin daha renkli bir yüze sahip olması için tüm görsel materyallerimiz üzerinde, bıkip usanmadan, büyük bir titizlikle çalışan Erdem Ömüriş'e, kongreye hazırlanma sürecinde

ve kongre sırasında her zaman yanımızda olan ve en az bizler kadar heyecanla çalışan başta değerli hocamız Mert Teközel olmak üzere tüm akademik danışmanlarımıza, bölümümüz hocalarına, kongre sırasında büyük bir özveriyle çalışan Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğrencilerine ve kongremizi maddi manevi destekleyen tüm kuruluşlara çok teşekkür ediyoruz...

Kongre Düzenleme Kurulu

14. Ulusal Psikoloji Kongresi'nin Ardından...

14. Ulusal Psikoloji Kongresi, düzenleme kurulunun özverili katkıları ve başarılı çalışmalarıyla kısa süre önce tamamlanmıştır. Kongremizin bilimsel içeriğinin zenginliği ve katılımcı sayısının yüksekliği memnunluk verici düzeyde olmuştur.

Kongre düzenleme kurulumuz, kongre öncesi çalışmalarıyla önemli kurum ve kuruluşların maddi desteğini sağlamış, kongre öncesi yapılan özenli planlamalar ve kongre süresince yürütülen yönetim stratejileriyle kongremizin mali portresi açısından da başarıyla gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Gelecek kongrelere örnek olacak şekilde gerçekleştirildiğini düşündüğümüz bu organizasyon için Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü düzenleme kurulu adına bir kez daha Prof. Dr. İhsan Dağ'a ve sponsorlarımıza teşekkür etmek isteriz.

Kongre gelir ve giderlerini, Derneğimizin şeffaf çalışma ilkeleri açısından siz üyelerimizle aşağıda paylaşmayı uygun buluyoruz. Sağlanan maddi gelirin, psikoloji bilimine katkı sağlayacak ve kamu yararı statümüne uygun faaliyetlerde kullanılacağını belirterek, desteği olan tüm üyelerimize teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Saygılarımızla,

Türk Psikologlar Derneği
Genel Merkez Yönetim Kurulu

Klinik Uygulamalar ve Hayvan Laboratuvarı Araştırmalarından Çıkarılan Dersler*

Prof. Dr. J. Bruce Overmier

Minnesota Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

* ABD'den davet edilen Prof. Dr. J. Bruce Overmier'in Konferans Metni
Çeviri: Yrd. Doç. Dr. Levent Şenyüz

Temel bilimler alanında hayvanlarla yapılan araştırmaların insan yaşamıyla ilgisinin sorgulandığı ülkelerin sayısı gün geçtikçe artmakta ve hayvan araştırmaları bu temelde kıyasıya eleştirilmektedir. Konuşmamda, hayvanlardan elde edilen araştırma bulgularının, psikolojinin ilk yıllarından beri klinik bilgi birikimini ve klinik uygulamaları nasıl etkilediğini ve günümüzde de nasıl etkilemeye devam etmekte olduğunu irdeleneceğim. Bu irdelenmenin bir parçası olarak, kendi çalışmalarımın da katkıda bulunduğu üç araştırma alanını ele alarak değerlendireceğim; bunlar öğrenilmiş çaresizlik, gastrik ülserlerle ilişkili psikosomatik etkenler ve zihinsel engeli veya öğrenme güçlüğü olan kişilere yardım amacıyla kullanılabilirliği olan yeni, ayırtmayı öğretme yöntemleridir. En sonda yer vereceğim araştırma alanının sadece uygulamaya katkıda bulunmakla kalmayıp, bellek süreçleriyle ilgili yeni ve önemli bir anlayışın oluşmasına da katkılarda bulunduğunu ileri süreceğim. Bu irdelene psikolojideki hayvan laboratuvarı araştırmalarına şüpheyle yaklaşmanın akılcı bir temelden yoksun olduğunu ortaya koyacaktır.

22 Ağustos 2006 tarihinde Inside Higher Ed: News, kendisine, ailesine ve çalışma arkadaşlarına yönelik olarak uzun süredir gerçekleştirilen ve evinin verandasına patlayıcı maddeler yerleştirilmesine kadar varan tacizlerin ardından bir araştırmacının, karar vermede rol oynayan beyin süreçlerini anlamak için maymunların kullanılmakta olduğu araştırma programına son verdiğini

bildirmiştir. Bu tür tacizler günümüz Kuzey ve Güney Amerika'sı ile Avrupa'da, insanların hem tıbbi hem de psikolojik sağlık ve refahlarının iyileştirilmesine hizmet edebilecek olan yeni bilgiler üretmek ümidiyle hayvan deneklerin kullanıldığı araştırmalar gerçekleştiren araştırmacıların yaşamlarının bir parçası haline gelmiştir.

Hayvanlarla deneyler yapan araştırmacılara karşı gerçekleştirilen ve sıklıkla terörizm düzeyine tırmanan bu eylemlerin temelinde çeşitli görüşler yatmaktadır. Bu görüşlerden bir tanesi, hayvanlar ve insanlar arasındaki farkın, yarar sağlama potansiyeline sahip araştırmaları olanaksız kılacak ölçüde büyük olduğu iddiasıdır. Bu iddiayı savunanlar, şimdiye kadar yapılan hayvan deneylerinden işe yarar hiç bir şeyin öğrenilemediğini, yaygın ama yanlış bir şekilde, ileri sürmektedir. Bu tür savlar psikoloji bağlamında da irdelenmeyi hak etmektedir. Böyle bir irdelene, -ileride değineceğim gibi- uygulamacı olarak çalışan çok sayıda psikologun hayvanlarla gerçekleştirilen temel psikoloji araştırmalarına neler borçlu olduklarının farkında olmamaları nedeniyle de gereklilik taşımaktadır.

Hayvan deneylerinin psikoloji uygulamaları üzerindeki etkileri ele alındığında, ilk önemli katkının Pavlov'a ait olduğu görülür.

Pavlov, sindirim sistemi salgıları üzerindeki araştırmalarıyla Nobel ödülü kazanmış olan büyük bir fizyologdur.

Fakat Pavlov daha çok klasik olarak koşullanmış salya tepkisiyle ilgili yeni ufuklar açan çalışmalarıyla tanınmaktadır. Burada önemli olan bir nokta, Pavlov'un ilgisinin salyalama tepkisinin kendisinden çok bu "psişik salgının" beynin işleyişine nasıl ışık tutabileceğine yönelmiş olmasıdır.

Gerçekte Pavlov, normal dışı olanlar da dahil olmak üzere insanlardaki psikolojik süreçleri incelemek ve insanlar için terapötik müdahaleler geliştirmek için hayvanlardan elde edilen bulguların nasıl kullanılabileceğini araştırmak amacıyla, benim "modelleme" (modeling) olarak adlandırdığım süreçten yararlanan ilk deneysel hayvan araştırmacısıdır. Pavlov bunu kendi laboratuvarında, çalışma arkadaşlarıyla birlikte, Shenger-Krestinikova'nın köpeklerle ve Krasnogorsky'nin çocuklarla yaptığı ve artık klasik deneyler arasında yer alan çalışmalarla gerçekleştirmiştir.

Bu iki deney "modelleme" sürecini temsil etmektedir. Pavlov, çevresel koşullardaki farklılaşmalara verilen tepkiler aracılığıyla beynin işlevlerini anlama çabasıydı. O ve çalışma arkadaşları, insanlardaki nevrotik davranışlara benzer davranışların laboratuvar hayvanlarında da güvenilir bir şekilde oluşturulabileceğini buldu. Shenger-Krestonikova (1921) nevrozların hayvanın belirli çevresel koşullara maruz kalmasının doğal ve belirli kurallar izleyen bir sonucu olarak ortaya çıktığını gösterdi. Buna ek olarak, Shenger-Krestonikova deneysel işlemler aracılığıyla oluşturulan nevrotik davranışların brominli bileşenler yardımıyla psikofarmakolojik olarak tedavi edilebileceğini de ortaya koydu. Burada kritik öneme sahip olan bir başka husus, Pavlov'un bir diğer çalışma arkadaşı olan Krasnogorsky'nin (1925) bir adım daha atarak, aynı koşullama işlemlerinin ve çevresel koşulların çocuklarda da aynı sonuçlara yol açtığını ve dahası, çocuklarda ortaya çıkartılan nevrotik davranışların

da aynı ilaç tedavisine cevap verdiğini göstermiş olmasıdır. Paralel işlemler sonucunda paralel semptomlar ortaya çıkartılmış ve bir diğer paralel terapötik işlem ise semptomlarda azalmaya yol açmıştır.

Bu örneklerde bizim için iki önemli mesaj yer almaktadır. Bunlardan ilki, nedensellik zincirlerinin farklı sistemler arasında paralel bir işleyişe sahip olup olmadıklarının araştırılmasında modelleme sürecinin yapısının ve oynadığı rolün özetlenmesidir. İkinci mesaj ise nevrotik davranışların anormal, hastalıklı durumlardan kaynaklanmaktan ziyade, belirli anormal çevresel koşulların doğal sonuçları olduğunun gösterilmiş olmasıdır. Anormal davranışların bilinebilir doğal süreçlerin bir ürünü olarak ele alınabileceği düşüncesi, psikoloji biliminin olmazsa olmazlarından. Bu iki mesaj, diğer psiko-nevrotik disfonksiyonel davranışları da anlama çabasına sahip olan Gantt, Liddell, Masserman, Wolpe, Corson, Mowrer, Gray, Solomon ve diğerleri gibi birçok psikoloğun Pavlov'un açtığı yoldan ilerlemesine yol açmıştır. Bu araştırmacılar ve çalışmaları hakkındaki bilgileri klasik literatürde bulmak mümkündür. Ancak ne yazık ki, günümüzde öğrencilerin klasik literatürden uzak durdukları görülmektedir. Öğrencilerimizin klasik literatürü okumaları konusunda yeterince ısrarcı olmadığımız için öğreticiler olarak bizler de hatalıyız.

Şimdi, psikolojik bir terapinin gelişimini özetleyen bir örnek üzerinde duralım.

Burada örnek olarak Joseph Wolpe'un araştırmalarını kullanmak istiyorum.. Joseph Wolpe Güney Afrika'da çalışan ve fobilere sahip kişilerin tedavisi için o dönemlerde kullanılmakta olan yöntemleri yetersiz bulan bir uygulamacıydı.

Wolpe, önce, kedilerde ve sıçanlarda kalıcı korkular oluşturmayı başarmış olan Masserman'ın çalışmalarını okudu. Sonrasında ise Wolpe, önce kedilerde korku oluşturduğu ve daha sonra da bu korkuları azaltmak ve ortadan kaldırmak için çeşitli yollar denediği kendi araştırmalarını gerçekleştirdi. Wolpe'un deneklerinde oluşturduğu korkuları gidermek için bulmuş olduğu en etkili yol iki bileşene sahipti: (1) hayvanları besleyerek, onlarda korkuya zıt bir durum oluşturmak ve (2) denek korkuya zıt durumu yaşarken, korku uyandırıcı uyarıyı tedricen azaltarak sunup, söndürmek. Wolpe daha sonra çalışmalarının sonuçlarını insanlara genelledi ve fobilerin tedavisi için günümüzde "sistemik duyarsızlaştırma" olarak bilinen uygulamayı geliştirdi. Sistemik duyarsızlaştırma psikolojinin en yaygın kullanıma sahip ve en etkili tedavi yöntemlerinden birisidir.

Bu gerçekler göz önüne alındığında, uygulamacıların kendileri için kullanılabilirliği olan daha başka bilgiler elde etmek için temel hayvan araştırmalarına yönelmeye devam ettiklerini düşünebilirsiniz.

Oysa, birçok uygulamacının temel hayvan araştırmalarına neler borçlu olduklarının farkında bile olmadıkları görülmektedir. Örneğin, birkaç yıl önce bir akademisyen, yüzlerce psikoloğu kapsayan bir çalışma gerçekleştirdi. Çalışmaya katılanlara mesleki uygulamaları sırasında hayvan araştırmalarının bulgularından yararlanıp yararlanmadıkları sorulduğunda, katılımcıların yaklaşık %90'ı "Hayır" cevabı verdi. Fakat, daha sonra aynı kişilere uygulamalarında sistemik duyarsızlaştırmayı kullanıp kullanmadıkları sorulduğunda, katılımcıların yaklaşık %90'ının cevabı "Evet" oldu. Şimdi, konuyla ilgili tarihçeyi de bildiğimize göre, ilk cevabın ikincisiyle uyum içerisinde olmadığını sanırım hemen farketmişsinizdir.

Yukarıdaki örnek, genelde terapistlerin kullandıkları yöntemlerin bilimsel kökenlerini bilmedikleri anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda ise terapistler, hayvan araştırmalarının danışanlarına yarar sağladığını kabul etmeye hazırlıklı değildirler. Bu durumun bir doğurgusu olarak da, davranışın duygusal belirleyicileri gibi konularla ilgili hayvan araştırmaları için kamu ve devlet tarafından sağlanan destek azalmaktadır!

Bunun olması üzücüdür, çünkü hayvanlarla yapılan temel araştırmalar klinik öneme sahip bir çok olgunun iç yüzünü anlamamıza yardımcı olmuştur.

İnsanlardaki güdüsel, duygusal ve bilişsel süreçler ile uygulamada kullanılan tedaviler hakkındaki anlayışımıza hayvan deneyleri sayesinde etki etmiş olan araştırma alanlarının uzun bir listesini oluşturmak mümkündür. Skinner'in güvercinlerle gerçekleştirdiği edimsel koşullama çalışmaları ve edimsel koşullamanın, zihinsel engellilere ve kendi kendine zarar verici davranışlara sahip olan kişilere öğretmek ve onların davranışlarını düzenlemek için davranış değişimleme (*behavior modification*) tekniklerinden, hepimizin yararlandığı programlanmış öğrenmeye kadar tüm uygulamaları bu listede yer almaktadır.

Harlow and Soumi'nin maymunlarla gerçekleştirdiği ve dokunmanın verdiği rahatlığın sevgi ve anne-çocuk sosyal bağlanmasının (*mother-infant social attachment*) temelini oluşturduğunu gösterdiği çalışması da bu listede yer almaktadır. Bu araştırmacılar, anneden ya da akranlardan uzun süre ayrı kalmanın inanılmaz ölçüde büyük sorunlara yol açtığını göstermiştir.

Solomon'un insanlarda ayrılığın neden olduğu huzursuzluk ve sevilen bir eşin ölümünün ardından yaşanan yas gibi so-

syal olgularla ilgili hipotezler ileri sürülmesini sağlayan *duygusal dinamikler ve Karşıt Süreçler (Opponent Process)* modeliyle ilgili olarak köpeklerle gerçekleştirdiği araştırmalar da bu listede yer almaktadır. Burada önemli olan bir diğer nokta, bu modelin, Siegel'in insanlardaki eroin bağımlılığı, eroin etkilerine tolerans gelişimi ve aşırı doz nedeniyle gerçekleşen beklenmedik ölümlerle ilgili açıklamaları için de temel oluşturmasıdır.

Ayrıca, Mineka'nın yavru maymunlarda fobilerin oluşumuyla ilgili harika çalışmasını da bu listede bulabilirsiniz. Mineka, annelerinin korkuyla tepki verdiği televizyon görüntülerini izlemenin bile yavru maymunların fobik reaksiyonları öğrenebilmeleri için yeterli olduğunu göstermiştir. Bunun sadece fobileri değil, diğer sosyal davranışsal olguları anlamakla ilgili doğurgularını düşünün.

Televizyondaki olayları ve ebeveyninin bu olaylara tepkilerini izlerken çocuklarınıza neler oluyor dersiniz?

Bunlar ve diğer araştırmalar çok sayıda etkili müdahalenin geliştirilmesine de olanak sağlamıştır.

Hayvan araştırmaları sonucunda geliştirilen etkili terapotik müdahale örneklerinden oluşan uzun bir liste hazırlamak da mümkündür. Terapotik müdahalelerin etkililiği için bilimsel kanıtların istendiği günümüz dünyasında, bu listede yer alacak olanlar bu talebi şüphesiz ki karşılamaktadır.

Overmier and Seligman'ın (1967) köpeklerde öğrenilmiş çaresizliği keşfetmesi ve daha sonra Seligman'ın (1975) bunu reaktif depresyon ve umutsuzluğu açıklamak üzere geliştirmesi, hayvan laboratuvarı bulgularının insan sağlığı ve refahı için önemli doğurgulara sahip olduğu gerçeğinin başka bir örneğini oluşturmaktadır. Bu örnek "basit" olarak

adlandırılan deneylerin ardından gelebilecek olan karmaşık psikolojik keşiflerin inanılmaz boyutlara sahip olabileceğini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir.

Bu konuyu biraz daha detaylandıralım.

Öğrenilmiş çaresizliğin araştırılması klinik olgularla ilgili bir merakla değil, kaçınma öğrenmesini açıklamaya yönelik olarak ileri sürülen iki süreç kuramındaki teknik konulara duyulan bir ilgiyle başlamıştı. Bu kurama göre kaçınma davranışı, iki ayrı ve bağımsız süreç olan klasik ve araçsal koşullamanın etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu iki sürecin birbirinden bağımsız olduklarının varsayılması nedeniyle, ilke olarak, öğrenme yaşantılarının sıralamasının (öncelik veya sonralıklarının) önem taşımaması beklenir. Araştırmada sınanan teknik konu buydu. Fakat sonuçta, sıralamanın önem taşıdığı ortaya çıkmıştır- ilk olarak klasik koşullama gerçekleştiğinde, bunu izleyen araçsal öğrenmede bir bozulma gözlenmektedir (Overmier & Leaf, 1965). Overmier ve Seligman (1967) daha önceden gerçekleşen klasik koşullamanın nasıl olup ta araçsal davranışın öğrenilmesinde bozulmaya yol açtığını bulmak için yeni bir çalışma gerçekleştirmiştir.

Bu araştırmada, kontrol edilemeyen travmaya uzun bir süre maruz kalmanın psikolojik, davranışsal ve duygusal sorunlardan oluşan bir sendroma yol açtığı bulunmuştur. Daha sonra hem bu hem de diğer araştırmacılar başlangıçtaki tanımlayıcı üçlemeye (psikolojik, davranışsal ve duygusal sorunlara) ek olarak bağıklık sistemi işlevlerinde yetersizlikler, sindirim sistemi rahatsızlıklarına yatkınlıkta artma ve beyin biyokimyasında değişiklikler gibi sorunların da varlığını gözlemlemiştir.

Bütün bunlar ek sonuçlar, ek nedensel faktörler, ek fizyolojik sonuçlar ve hatta öğrenilmiş çaresizliğin kendisi ile ilgili

olarak yeni araştırma alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Kaynağını hayvanlarla yapılan temel araştırmalardan alan öğrenilmiş çaresizlik olgusunun, insan sağlığı ve refahı için önemini kanıtlamış olduğuna şüphe yoktur.

Kontrol edilemez itici olaylara maruz kalmanın tümör büyüklüğünü arttırdığını, fakat aynı itici olayların kontrol edilebilir olmalarının buna yol açmadığını gösteren veriler bile mevcuttur.

Şimdi de benim kendi araştırmalarımın ortaya çıkardığı ve uygulamaları daha yeni olan, oldukça değişik türden bir örnek üzerinde durmak istiyorum. Ele aldığım örnek daha çok bilişsel psikolojinin ilgi alanı içerisinde yer almaktadır, fakat buradan elde edilen bulguların da klinik uygulamaları olacaktır.

Ebbinghaus'un ilk çalışmalarından bu yana belleğin yapısı ve işleyişi psikologlarda hayranlık uyandırmaya devam etmektedir. Özellikle "çalışma belleği" ilgi odağı haline gelmiştir. Çalışma belleği, bilginin kullanılana kadar sadece bir kaç saniyeliğine tutulmasını sağlayan bir kısa süreli bellek deposudur. Buradaki bilgi daha sonra kısa süreli belleği terk eder. Bir telefon numarasına baktığınız ve daha sonra onu sadece tuşlamaya yetecek kadar bir süre için hatırladığınız durumları düşünün. Hayvanlarda çalışma belleği genellikle hayvandan hangi davranışı yapmasının beklendiğini gösteren bir ipucunun çok kısa bir süre için sunulması, bu ipucunun varlığının sonlandırılması ve daha sonra da hayvanın alternatif davranışlar arasından seçim yapmasına izin verilmesi yoluyla çalışılır.

Buradaki soru, ipucu tarafından sağlanan bilginin alınması ile davranışın yapılması arasındaki zaman (gecikme) aralığında neyin korunup, seçme davranışının

gerçekleşmesine aracılık ettiğidir. Bu soruya geleneksel olarak verilen yanıt bilgiye ait nöral izler olmuştur. Kısa süreli bellekte yer alan bilgiye ait bu nöral izlerin ise zamanla zayıflayarak kayboldukları ileri sürülmüştür. Ama bu doğru mudur? Ve eğer doğruysa, çalışma belleğindeki bilginin kalıcılığını devam ettirebilmek için kullanabileceğimiz yollar var mıdır?

Son zamanlarda çalışma belleğine duyulan ilginin artmış olmasının nedenlerinden bir tanesi, çalışma belleğinde gözlenen zayıflamanın, yaşlılığın ve çeşitli nörolojik bozuklukların ortak bir göstergesi olmasıdır. Bu nedenle, eğer çalışma belleğini güçlendirmek için bir yol bulabilirsek, yaşlanmakta olan nüfusa yardımcı olmamız da mümkün olacaktır.

Burada da bazı hayvan deneyleri yolumuza aydınlatmaktadır.

Bunlardan birisi Tinklepaugh'un maymunlara ödüller gösterdiği ve sonra da gecikme aralığında bunları daha düşük değerlere sahip olan başka ödüllerle değiştirdiği deneydir. Gecikme aralığının ardından kendilerine gösterilmiş olanlardan farklı olan bu ödülleri alan maymunların şaşırdukları ve rahatsız oldukları gözlenmiştir. Bu durum, gecikme sırasında ödüle ait spesifik "beklentiler" in varlığına işaret etmektedir.

Trapold ve Overmier bu tür beklentilerin de gecikme süresi boyunca zayıflayıp zayıflamadığını ve beklentilerin hayvanın doğru seçimler yapmaya yönlendirilmesine yardımcı olabilecek ipucu fonksiyonlarına sahip olup olmadığını sınamak için araştırmalara devam etmiştir. Bu sınamaların gerçekleştirilmesi için ise, "ayırımı sonuçlar" ("differential outcomes") işlemi olarak adlandırılan bir işlem geliştirilmiştir.

Ayırımı sonuçlar işlemi, koşullanmış ayırdedici seçme görevinden (conditional

discriminative choice task) türetilmiştir. Tipik olarak bir koşullanmış ayırdedici seçme görevinde, her doğru seçim için aynı ödül (örneğin bilinen bir yiyecek ya da insanlar için "Aferin" demek) verilir. Ancak, ayırmalı sonuçlar işlemini oluşturmak için Trapold ve Overmier koşullanmış ayırdedici seçme görevini, herbir doğru seçimin o seçime özgü bir ödülle (örneğin tepkilerden birisi için yiyecek ve diğeri için tatlandırılmış su ya da insanlar için tepkilerden biri için "Aferin", diğeri için ise "Mükemmel") sonuçlanmasını sağlayacak şekilde değiştirmiştir.

Bu işlem kullanıldığında, araştırmacıların ayırmalı sonuçlar etkisi olarak adlandırdıkları çapıcı sonuçlar elde edilmiştir.

Ayırmalı sonuçlar işlemi daha hızlı öğrenmeye, daha yüksek bir tepe değere ve gecikme boyunca bilginin daha kalıcı olmasına yol açmaktadır. Ayrıca gecikmenin bozucu etkilerine karşı direnç ortaya çıkmıştır. Ayırmalı sonuçlar etkisinin her yaşta insanlar da dahil olmak üzere çok sayıda hayvan türünü de kapsayan genel bir bulgu olduğu anlaşılmaktadır.

Bu sonuçlar, gerçekte araştırmacının başlangıcındaki itici gücü oluşturan öğrenme kuramı için önemli doğurgulara sahiptir. Fakat, sonuçlar öğrenme güçlüğüne ve bellek bozukluklarına sahip kişilere yardım için de önemli bir potansiyelin varlığını da ortaya koymaktadır. Gerçekten de, çalışma arkadaşlarım ve ben, ayırmalı sonuçlar işleminden yararlanılarak oluşturulan öğretim yöntemlerinin kullanılması sayesinde farklı türden problemlere sahip kişilere yardımcı olunabileceğini göstermiş bulunuyoruz.

Bu öğretim yöntemlerinin kullanılması çocuklara başka türlü öğrenemeyecekleri şeylerin öğretilmesine, üniversite öğrencilerinin öğrenilmesi güç kavramları

öğrenmesine, öğrenme güçlüğüne sahip bireylerin öğrenmesine ve Korsakoff hastaları ve yaşlılar gibi belleklerinde zayıflama görülen insanların kısa süreli bellek görevlerini daha iyi hatırlamalarına yardımcı olmak amacıyla kullanılabilir.

Şimdi Korsakoff hastalığı örneğini ele alalım.

Uzun süreli aşırı alkol kullanımı, beyinde hasarlara ve tarihsel olarak Korsakoff hastalığı olarak bilinen fakat günümüzde yaygın olarak alkolün yol açtığı demans olarak adlandırılan bir bozukluğa neden olabilmektedir. Bu tür demans gerçekte, tiamin yetersizliğinden kaynaklanmakta ve sıçanlarda da modellenabilmektedir.

Bu bozukluğa sahip olan bireylerin bilişsel işlevleri görece olarak sağlamdır, fakat spesifik bir bellek problemi oldukça büyük sıkıntılar yaşatır. Bu kişilerin çalışma belleklerinde, özellikle de yüzler ve isimlerle ilgili çalışma belleğinde, zayıflama görülür. Oliver Sacks'ın "Antik Denizci" si, bu tür bir hastayı oldukça canlı bir şekilde tanımlamaktadır.

Yüzleri tanımayı ve bu yüzlere ait olan isimleri hatırlamayı zorlaştıran bu bellek problemi, bu kişilerin sosyal yaşamdan yalıtılmasına neden olmaktadır.

Biz, Ayırmalı Sonuçlar İşlemini Korsakoff hastalarının yüzleri tanımayı ve isimlendirmeyi öğrenmelerini kolaylaştırmak için kullanıp kullanamayacağımızı merak ettik. Ne de olsa, kısa bir süre önce görülmüş olan bir yüzü tanımanın veya bir yüzünü gördükten sonra o kişinin adının öğrenilmesi, hayvanlar için geliştirilmiş olanlarla büyük benzerlikler taşıyan bir koşullanmış ayırdedici seçme göreviydi.

Bu konudaki çalışmalarımız yeni olmakla birlikte, sonuçlar ümit vericidir.

Bizim öğrenme ve belleği daha iyi hale

getirme konusunda Ayırmalı Sonuçların gücüyle ilgili olarak yeni keşfettiğimiz bilginin, bu hastalara uygulanabilirliğini sınamak için daha önce tanımlamış olduğuma oldukça benzer olan yapay bir görev oluşturduk.

Bu amaçla, önce hastaya bir kişinin yüzünün resmini gösterdik. Daha sonra resmi sakladık. Değişik bekleme sürelerinin ardından hastaya, üzerinde iki ayrı yüz resmi ya da iki ayrı isim bulunan sayfalarından bir tanesini gösterdik. Hastanın görevi bu seçenekleri kullanıp, bir kaç saniye önce görmüş olduğu kişinin resmini göstererek ya da ismini söyleyerek doğru seçeneği bulmaktan ibaretti. Kolay olduğu izlenimini uyandırmakla birlikte, bu görev Korsakoff hastaları için oldukça güçtür.

Doğru seçeneği bulduklarında hastaları bozuk parayla, kahve veya benzer şeylerle takas edebilecekleri simgelerle ya da puanlarla -küçük olmakla birlikte hastalar için değer taşıyan her ne varsa onlarla ödüllendirdik.

Bir grup yüz resmi için, her doğru seçimin ödülü aynıydı - Ortak Sonuçlar (Common Outcomes) İşlemi. Diğer bir grup yüz resmi için ise her bir doğru seçim farklı bir ödül kazandırdı- Ayırmalı Sonuçlar İşlemi. Bu denek içi karşılaştırma, farklı öğretim işlemlerinin etkilerini görmemize olanak sağladı.

Ortak Sonuçlar İşlemi kullanılarak çalışılan ve değerlendirilen çalışma belleği performansları incelendiğinde, normal deneklerden oluşan kontrol grubunun performansı gecikme sürelerinin farklılaşmasından etkilenmezken, Korsakoff'lu hastaların fark etme performanslarının gecikme süresindeki artıştan olumsuz yönde etkilendiği ve 25 saniyelik gecikme sonrasında gösterilen performansın şans eseri gösterilebilecek olan performansa eşit olduğu görüldü.

Peki, aynı deneklere Ayırmalı Sonuçlar yöntemiyle öğretildiği zaman ne olmaktadır?

Öğretme için yeni Ayırmalı Sonuçlar İşlemi kullanılarak çalışılan ve değerlendirilen çalışma belleği performansları incelendiğinde, Korsakoff'lu hastaların performanslarında, test edilen tüm gecikme süreleri için çarpıcı bir iyileşmenin gerçekleştiği bulundu. Gerçekte normal kontrollerden tek fark 25 saniye gecikme aralığında ortaya çıkmaktaydı ve bu durumdaki performans bile, diğer öğretim işlemi kullanıldığında gözlenen şans seviyesindeki performansla karşılaştırıldığında oldukça hatırı sayılır bir iyileşmeyi temsil etmekteydi.

Korsakoff hastalarıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın örnek olarak kullanılmasının amacı, sizleri klinik uygulamalarınızı değiştirmeye ve öğrenme ve bellek problemlerine sahip olan bireylere yardımcı olmak için Ayırmalı Sonuçlar eğitimini kullanmaya ikna etmek değildir.

Bu araştırma örneklerinin sunulmasının amacı temel mekanizmalar üzerinde hayvanlarla yapılan temel bilimsel araştırmaların, günümüzde de önemli ve muhtemelen uygulamacılara yararı dokunacak sonuçlar üretmeye devam ettiği mesajını aktarmaktır.

Üzerinde durduğum bu son örnekte, laboratuvarında öğrenme ve bellekle ilgili *yeni ilkelerin* keşfedildiğinden ve bu keşfin detaylandığından, normal davranışlarımızın çoğunun temellerini oluşturan koşullanmış ayırdedici performansları öğretmenin yeni yollarından bahsediyorum.

İzninizle bir özet ve genel değerlendirme sunmak istiyorum. Kendi çalışmalarına ve başkalarının çalışmalarına atıflarda bulunarak ve kendi laboratuvarımda yapılan çalışmaların detaylarını akta-

arak, hayvanlarla yapılan temel bilimsel araştırmaların tarihsel olarak geçmişte ve halen de günümüzde klinik uygulamaların ilerlemesine katkıda bulunan önemli bilgilere kaynaklık ettiğini anlattım.

Bunun nedeni, insanlar ve hayvanlar arasındaki farkın bir çoklarının inanmak istediğinden çok daha küçük olmasıdır. Gerçekte, en azından duygularla, gereksinimlerle, güdülerle, algıyla, öğrenmeyle ve bellekle ilgili beyin süreçleri söz konusu olduğunda, hayvanlarla ortak birçok yönümüzün olduğu gösterilmiştir. Bu durum, temel bilim ve uygulama arasında ayırım bulunduğu algısının, bir yanılsama olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak, böylesi bir yanılsamanın temel bilimsel araştırmaların desteklenmesiyle ilgili doğurguları inanılmayacak derecede gerçektir.

Uygulamacılar olarak bizler, psikolojideki temel bilimsel araştırmalara, özellikle de hayvanlarla yapılan araştırmalara, çok şey borçlu olduğumuzu kabul etmediğimiz zaman, o laboratuvar araştırmaları kamunun desteğini kaybetme sıkıntısıyla da baş başa kalmaktadır.

Belki de özel ve hayvanlardan farklı olduğumuzu düşünmek istememizin, hayvan araştırmalarına neler borçlu olduğumuzla ilgili bir farkındalık geliştirmemizi engelleyebileceğini biliyorum. Özel ve hayvanlardan farklı olduğumuz düşüncesi, tarihçesi yüz yıllarca geriye, Descartes'e kadar giden eski bir felsefi duruştur. Fakat antik felsefenin sınırlayıcılıklarından kurtulmamız gerekir. Bu tür bir sınırlanmışlık, klinik uygulamacıya meydan okuyan bulmacaların cevaplarını bulmamızı ve bu cevaplar bulunduğu da onların farkında olmamızı ve onları kabul etmemizi daha güç hale getirmektedir.

Kaynaklar

- Cook, M. ve Mineka, S. (1990). Selective associations in the observational conditioning of fear in rhesus monkeys. *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes*, 16, 372-389.
- Harlow, H.F., Harlow, M.K. ve Suomi, S.J. (1971). From thought to therapy: Lessons from the primate laboratory. *American Scientist*, 59 (5), 538-549.
- Hochhalter, A.K. ve Joseph, B.A. (2001). Differential outcomes training facilitates memory in people with Korsakoff's and Prader-Willi syndromes. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, 36, 196-204.
- Krasnogorsky, N. I. (1925). The conditioned reflexes and children's neuroses. *American Journal of Diseases of Children*. 30, 753-768.
- Overmier, J. B. ve Leaf, R. C. (1965). Effects of discriminative Pavlovian fear conditioning upon previously or subsequently acquired avoidance responding. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 60, 213-217.
- Overmier, J.B. ve Seligman, M. E. P. (1967). Effects of inescapable shocks upon subsequent escape and avoidance responding. *Journal of Comparative & Physiological Psychology*, 63, 28-33.
- Shenger-Krestinikova, N. R. (1921). [Differentiation of visual stimuli and their limits in the visual analyzer of the dog]. *Izvestiya Petrogradskogo Nauchnogo Instituta imeni P. F. Lesgafta*, 3, 1-41.
- Skinner, B. F. (1961). *Cumulative record* (Rev.Ed.). Appleton Century Crofts.
- Solomon, R. L. (1980). The opponent-process theory of acquired motivation: The costs of pleasure and the benefits of pain. *American Psychologist*, 35, 691-712.
- "Throwing in the towel". Inside Higher Ed: News. <http://insidehighered.com/news/2006/08/22/animal>
- Tinklepaugh, O. L. (1928). An experimental study of representative factors in monkeys. *Journal of Comparative Psychology*, 8, 197-236.
- Trapold, M. A. ve Overmier, J.B. (1972). The second learning process in instrumental learning. A. H. Black ve W. F. Prokasy, (Ed.), *Classical conditioning II: Current research and theory* içinde (427-452). Appleton Century Croft.
- Wolpe, J. (1952). Experimental neuroses as learned behavior. *British Journal of Psychology*, 43, 243-268.
- Wolpe, J. (1954). Reciprocal inhibition as the main basis of psychotherapeutic effects. *Archives of Neurology & Psychiatry*, 72, 205-226.

Erken Dönemde Bağlanma ve Sonraki Gelişim Üzerindeki Etkileri*

Prof. Dr. Ross A. Thompson
California Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

* ABD'den davet edilen Prof. Dr. Ross A. Thompson'ın Konferans Metni
Çeviri: Melike Sayıl ve Gözde Özdikmenli Demir

Gelişim psikolojisi alanı, yeterlik (competence) ve iyi olmanın (well-being) gelişimine katkıda bulunan süreçlerin anlaşılabilmesinde ve yaşamboyu süren sağlıklı bir gelişimin altında yatanların kavranabilmesinde bizlere çok önemli katkı sağlamaktadır. Son 25 yıllık sürede insan gelişiminin anlaşılması alanında önemli bir patlama yaşanmıştır. Ancak yine de yanıtlanmayı bekleyen önemli sorular varlığını korumaktadır. Özellikle ebeveynlik (parenting) ve gelişimdeki önemi bunlardan biridir. Her ne kadar günümüzde artık öğrencilerim, çocuğa yakın ve duyarlı bir bakımın, sağlıklı psikolojik gelişim üzerindeki öneminden emin olsalar da çok yakın zamanlara kadar bilimsel akıl, sıcak ve sevecen ebeveynliğin önemini inkâr eder durumdaydı. Watson'ın sözleri, günümüzde size soğuk ve sorumsuzca gelebilir ama o dönemde olgunlaşmaya dayalı güçlerin, ailenin çocuğu yetiştirmesinden daha belirleyici olduğu, egemen bir düşünce şekliydi. Hatta günümüzde hala bu yaklaşımın yansımaları olan fikirleri duymamız mümkün.

Ebeveynliğin kalitesi önemli midir? Eğer öyleyse nasıl? Ebeveyn bakımının (parental care) niteliğinin önemi ve neden önemli olduğuna dair bugüne kadar pek çok şey öğrenmiş olduğumuzu düşünüyorum, tüm bu öğrendiklerimiz ebeveynliğin doğasına ve çocukların psikolojik gelişimlerine yönelik yeni bakış açıları geliştirmemizi sağladı. Bu edindiğimiz yeni bilgilerin aslında önemli bir kısmı da bağlanma kuramından geldi. Bugün burada sizlerle paylaştığım süre içerisinde

bağlanma kuramı ve araştırmaları bakış açısı sayesinde ebeveyn bakımı hakkında öğrendiklerimizi açıklamaya ve özellikle de yaşamın ilk yıllarındaki bağlanmanın sonraki gelişim üzerindeki etkilerine odaklanmaya çalışacağım. Araştırmalardan öğrendiklerimizi sonuçlar seti şeklinde açıklamaya çalışacağım.

Sıcak, duyarlı ve çocuğa anında karşılık veren bakımın (responsive care) sağlıklı bir psikolojik gelişim için önemi

Annenin duyarlılığı (maternal sensitivity) ve bebeklerdeki bağlanmanın güvenli olması arasındaki ilişkileri inceleyen geniş araştırma literatürü duyarlılığın güvenilir ve tutarlı bir biçimde güvenli bağlanmayı yordadığını ortaya koymuştur. Deneysel bulgular da korelasyonel çalışmaları destekler yöndedir. Duyarlı davranmayı arttırmayı amaçlayarak dikkatle tasarlanmış müdahale programları başarılı sonuçlar vermiş ve anne duyarlılığının artmasını ve çocukta da güvenli bağlanmanın gelişmesini sağlamıştır. Deneysel bulgular da duyarlılıktaki değişimlerin güvenli bağlanmadaki değişimi yordadığını gösteren bulguları doğrular yöndedir. Bu nedenle duyarlılık nedensel bir etkidir. Davranışsal genetik alanındaki çalışmalar da güvenli bağlanma açısından gözlenen farklılıkların güçlü bir genetik temelini olmadığını göstermiştir. Anne-çocuğun ortak genleri de duyarlılık ve güvenli bağlanma arasında aracı değişken değildir.

Peki, nedir bu "duyarlılık"? Araştırmalarda

duyarlılık genellikle bebekten gelen sinyallere karşı bakıcının dikkatli olması, bunları doğru yorumlaması ve duruma uygun ve hızlı tepkileri vermesi şeklinde ölçülmektedir. Ben bakıcının duyarlılığının bebekteki duygusal güven üzerinde en azından şu iki nedenle katkısı olduğunu düşünmekteyim:

Birincisi, duyarlı biçimde karşılık verme stresi yönetir. Çocuklar ve diğer bazı türler üzerine yapılan çalışmalar bakımın niteliğinin çocuktaki stres yönetimi kapasitesinin gelişmesi ve düzenlenmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

İkincisi, duyarlı biçimde karşılık verme, öz-yeterliği (self-efficacy) arttırır. Bu konudaki önemli kanıtlar şunu göstermektedir: Bebeğin, davranışları ve çevreden gelen tepkiler arasındaki izlerliği algılaması, benlik farkındalığının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bebeğin gereksinimlerine duyarlı bir biçimde tepki veren bakıcı, bebeğe öz-yeterliğin düzenli olarak deneyimlenmesini sağlamaktadır. Bu sayede bebek de başkasından pozitif bir tepki almak için ne yapması gerektiğini anlamakta ve bu da ilişkilerindeki duygusal güvene katkı sağlamaktadır.

Duyarlılık, bebekle her an yakın fiziksel temas içinde olmak, asla ağlamamasını sağlamak ya da her seferinde çocuğun taleplerini karşılamak demek değildir. Bu davranışlar, çeşitli bakım örüntülerini yansıtır ve çocuğun gereksinimlerine duyarlı ya da duyarsız olabilir. Bowlby, duyarlılık kavramını “çocuğa saygı” olarak tanımlamaktadır ve bu tanımlama belki bazı ebeveynlerin çocuklarına karşı yasaklayıcı olsalar da ilişkilerinde güveni nasıl oluşturabildiklerini açıklayabilir. Bakıcının dünyayı çocuğun gözünden algılayabilmesi, çocuğun amaçlarına ilgi duyduğunu belirtmesi, çocuğun duygularını, güdülerini, isteklerini ve davranışlarını etkileyen kişilik özelliklerini algılayabilmesi Bowlby'nin zihnindeki

saygının birer parçasını oluşturmaktadır.

Kültür güvenli bağlanma üzerinde önemli bir etkiye sahiptir

Amerikalı bir araştırmacı olarak özetlediğim çalışmaların önemli bir bölümünün orta sınıf Amerikalı aileler üzerinde gerçekleştirilmiş araştırmalar olduğunu bildiğim için bunları aktarıırken biraz huzursuzum. Türkiye’de yaşayan aileler, bu sözünü ettiğim ailelerden pek çok yönden farklılaşabilir. Bu nedenle kültürün güvenli bağlanmanın kökenlerinin anlaşılmasında ve küçük çocuklardaki gelişimsel sonuçlarının incelenmesinde çok önemli bir role sahip olduğunu düşünüyorum.

Kültür ve bağlanma sorusu oldukça ilgi çekicidir; çünkü aynı zamanda bağlanma kuramının kendi içindeki gerginliği de açığa vurmaktadır. Bağlanma kuramcılarını bir taraftan uzunca bir zamandır kültürel değerlerin ebeveyn davranışları üzerindeki etkisini incelemekte ve dolayısıyla bu durumun güvenli ve güvensiz bağlanma ile olan bağı Batılı ve Batılı olmayan ülkelerde inceledikleri bir sürü araştırma yapmaktadırlar. Diğer taraftan ise yine ebeveyn-çocuk arasında gözlenen güvenli ya da güvensiz bağlanmanın biyolojik kökenleri olduğunu ortaya koymakta ve insanoğlunun evrimsel uyum sürecinden türediğini düşünmektedirler. Ebeveyn-çocuk arasındaki bağlanma, bu evrensel insan gereksinimlerinin karşılanması temelinde gelişmektedir. Bebeklerin koruyucu bakıma duydukları ihtiyaç değişirse de kendilerine bakan yetişkinden aldıkları koruyucu bakım tarzları kültürden kültüre değişiklik gösterebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, farklı kültürel pratiklerin, ebeveyn pratikleri ve inançları aracılığıyla ne şekilde bebekler ve küçük çocuklardaki güven duygusunu geliştirdiği önemli bir araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Ebeveyn duyarlılığının güvenli bağlanmaya katkısı evrensel ol-

makla birlikte duyarlılığın ifadesi kültürde bireleşme (individuation) X bağımlılık (dependency) boyutlarına ne şekilde vurgu yapıldığına bağlı olarak farklılaşabilir. Güvenli bağlanan küçük çocukların genellikle sosyal yeterliklerinin daha iyi olduğu ve bu yeteneklerini, erken dönemde gördükleri bakım sayesinde edindikleri güvenli bağlanma yaşantısına dayalı olarak geliştirdikleri anlaşılmaktadır.

Kültürün bağlanma üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için araştırmacıların küçük çocukların ebeveynlerinin uygulamalarını nasıl anlamlandırdıklarının ve ne şekilde tepki verdiklerinin daha sofistike bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Bebeklikte ebeveynin en önemli bakım niteliği, yetişkinin bebeği korku ve stres verici durumlardan kurtarıp rahatlatan bir kaynak olup olmaması mı yoksa bebeğin gereksinimlerine ve sinyallerine karşı yetkinden algıladığı bakımın duyarlı olup olmaması mıdır? Yetişkin bebeği sürekli kucakta tutar ve yakın fiziksel temas içinde olabilir ya da bebeğin sinyallerine uzaktan karşılık verebilir. Her iki durumda da bebek, ebeveyninden duyarlı bakım algıladığı sürece güvenli bağlanma açığa çıkar.

Psikolojik büyüme ile birlikte güvenli bağlanmanın anlamında ortaya çıkan değişimler

Bağlanma kuramında son 25 yıldır en önemli gelişmeler bağlanma konusundaki fikirlerin yaşamboyu olarak geliştirilmesidir. Araştırmacılar bunu gerçekleştirirken "güven" kavramının farklı yaşlarda aynı şeyi ifade etmediğini anladılar. Bebeklik döneminde kurulan bağlanmanın güvenliği büyük oranda bağlanılan kişinin sağladığı korumaya dayalı bakımla özdeşdir. Fakat çocukluğun orta dönemlerinde çocuk ebeveynlerine fiziksel bakımdan çok psikolojik destek için gereksinim duymaktadır. Bu dönemde çocuk için ebeveynleri ile önemli konu-

larda ne rahatlıkla iletişim kurabildiği, onlar tarafından ne derece anlaşıldığını düşündüğü ve evde onlarla kurduğu psikolojik yakınlık önem taşımaktadır. Ergenlik döneminde ise ergen-çocuk ilişkisi genç bireyin daha bağımsız olma yolundaki gayretleri ile şekil değiştirir ancak bir yandan da ebeveynle olan destekleyici duygusal bağ da önemlidir.

Çocukluğun ilk yılları, güvenli bağlanma açısından önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır ve kendi araştırmaları da bu nedenle yaşamın bu dönemini incelemeye yöneliktir. Çocukluğun erken döneminde güvenli bağlanma açısından gözlenen anlamlı değişimlerin bazı nedenleri bulunmaktadır. Birincisi, yaşadığı bilişsel değişimlerden dolayı insanların davranışlarının altında yatan zihinsel durumları anlamaya ve bundan büyülenmeye başlayan çocuk, bağlanma figürlerini yeni bir yönden anlamaya başlar. İkincisi ise hızla gelişen dil sayesinde düşünceleri ve iletişimi yeniden şekillenir. Dil aynı zamanda küçük çocuk için kendi yaşantılarını bakıcısı ile paylaşabilmesinde önemli bir araç olur. Bu paylaşımlar sırasında çocuk, bakıcının tepkilerini, değerlendirmelerini, yargılarını, gözardı ettiği durumları ve aynı zamanda da psikolojik destek ya da duyarsızlığı anlamaya başlar.

Laboratuvarımızda yaptığımız çalışmalardan bir örnek verirsek; bu çalışmada annelere okul öncesi dönemde olan çocukları ile gelecekte gerçekleşecek bir olay üzerinde konuşmaları istenmiştir. Aşağıdaki örnekte anne, çocuğu ile yakında başlayacağı anaokulu yaşantısı üzerine konuşmayı seçmiştir.

M: ... korkuyor musun yoksa heyecanlı mısın gideceğin için [anaokuluna]?

C: Heyecanlıyım.

M: Hiç mi korkmuyorsun?

C: Hayır!

M: Ben de öyle düşünmedim. Bilirsin

bazıları anaokuluna gitmekten korkarlar.

Bu konuşma ebeveynin bir durum üzerindeki kendi yorumunu çocuğa zorla kabul ettirmeye çalışması ve böylece çocuğun, kendi bakış açısının doğruluğunu reddetmesine örnek olarak gösterilebilir. Bu zorla kabul ettirme davranışı sürekli olarak tekrar ettiğinde bu durum çocuğun bakış açısının doğru olmadığı, değersiz bulunduğu ya da yetişkinin çocuğun fikriyle ilgilenmediği sonucunu doğurmaktadır. Asistanlarımdan biri daha sonra bu çocuğa anaokulu hakkında neler hissettiğini sorduğunda çocuk, anaokulundan korktuğunu çünkü orada nasıl oynayacağını bilmediğini söyledi.

Diğer yandan bazı duyarlı anne-babaların kendi katkılarını önerirken çocuğun yaşantılarını da doğruladığı, onayladığı da gözlenmektedir. Bir başka laboratuvar ziyaretinde bir anne ve çocuktan yakın zamanda başlarından geçen ve çocuğunun bir arkadaşına kızdığı bir durum hakkında konuşmaları istenmiştir. Aşağıda anenin, çocuğunun yaşadığı olayı nasıl ele aldığına dair ifadeleri izlenebilmektedir.

- O, senin arkadaşını oyun dışında bırakıyordu ve bu seni gerçekten kızdırdı.
- İnsanın kendini bu kadar öfkeli hissetmesi zor olmalı. "AAAH, benim adamımı oyun dışı bırakıyor!" diye bağırma istedin değil mi?
- Olanlar hakkında düşünmek seni üzür olmalı?
- Biliyorsun oyun bittikten sonra diğer çocuklar "Biliyorsun, Joey aslında çok kötü oynamıyordu" dediler. Kaybedeceğinizi düşündün, fakat kaybetmediniz.

Anne çocuğun hislerine duyduğu empatiyi ifade ediyor ve çocuğun, öfke patlamasına yol açan koşulları daha derinlemesine anlamasına yardımcı oluyor. Anne-çocuk diyaloguna dayalı bu tür bir psikolojik keşifte anne, çocuk için güvenli

bir liman (a secure base) oluşturmaktadır.

Üçüncü olarak çocukluğun erken dönemlerinde güvenli bağlanmanın anlamının farklı olması, küçük çocuğun güven duygusunun daha çok, bakımın ne kadar duyarlı olduğuna ilişkin zihinsel temsillere dayanmasıdır. Bu zihinsel temsiller, ebeveynlerle kurulan iletişimin kalitesinin yanı sıra çocuğun duyarlı bakıma ilişkin yaşantılarına da dayanmaktadır. Bu yönleriyle çocukluğun erken dönemlerindeki bağlanmanın güvenliği bebeklik dönemindekine oranla psikolojik olarak çok daha farklı ve zengin bir fenomen olma özelliğini taşımaktadır. Bunun yanı sıra ileri çocukluk ve ergenlik döneminde de psikolojik anlayış gelişmeye devam ettiği için güvenli bağlanmanın anlamı da gelişmeye ve derinleşmeye devam eder.

Bağlanmanın güvenliği zaman içinde değişebilir

Geleneksel psikoloji kuramlarında, ilk yıllardaki ilişkilerin, kişilik gelişimini ve sosyal gelişimi yapılandırıcı rolüne inanılmaktadır. Bu yüzden de bağlanma araştırmacılarının bebeklikteki güvenli bağlanmanın çocukluk ve sonraki yıllarda da devam edip etmediğini araştırmaları son derece doğaldır. Ancak şu ana kadar ki kanıtlar oldukça karışıktır. Ne zaman ilgili literatürü ayrıntılı olarak incelesen şu sonuca varıyorum: Bağlanmalar, bazen tutarlı biçimde devam ediyor bazen de değişiyor.

Bu aman aman bir sonuç değil! Fakat dikkati, bağlanmadaki güvende ortaya çıkan tutarlık ve değişimin nedenlerine yöneltiyor. Araştırma bulgularına göre, ebeveyn duyarlılığının azaldığı zamanlarda, örneğin anne babanın boşanması gibi stres yaratan olaylarda, bağlanmanın güvenliği de azalma eğilimi göstermekte; duyarlılık arttığında ise güven de artmaktadır. Bu bulgular, bebeklikteki duyarlı bakımın, anne baba tarafından çocuk büyürken

de sürdürülebilir olmasının, güvenli bağlanmanın zaman içindeki tutarlılığını garanti ettiğini göstermektedir.

Bununla birlikte, ebeveynin çocuğa duyarlı biçimde nasıl tepki verdikleri gelişimsel döneme göre değişmektedir. Çocuklarına tüm gelişim sürecinde duyarlı bakım sağlamak isteyen anne babalar, çocuklarla ilişkide güveni geliştirebilmek için karmaşık ve zaman içinde değişen becerilere sahip olmalıdırlar. Pek çok ebeveyn, çocuklara karşı sıcak ve duyarlı olmanın, çocukların ve aynı zamanda ebeveynlerin dönemsel gelişim özelliklerinden dolayı bir gelişim döneminde, diğerine göre daha kolay olduğunu görmüştür. Bu yüzden bağlanmadaki güvenin zaman içinde değişiyor olmasının nedenlerinden biri, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin dinamik doğasına bağlı olabilir. Zamanla, bağlanma araştırmalarından öğrendiğimiz şey; bağlanmadaki güvenin hem erken dönemdeki ebeveyn duyarlılığının hem de çocuğun deneyimlediği bakım kalitesinin bir sonucu olduğudur. Bowlby bunu, kişisel geçmiş ve şimdiki deneyimin her biri önemlidir şeklinde ortaya koymuştur.

Bağlanmadaki güven ilişkisel deneyimleri, psikolojik sağlığı ve diğer insanları anlamayı etkilemektedir

Güvenli ilişkiler oluşturulmasının ve sürdürülmesinin daha geniş anlamda çocuklar için önemi nedir? İşte bulgular-dan bazıları:

· Güvenli bağlanmış çocuklar, öğretmenleri ve arkadaşlarıyla yakın ilişkiler kurma ve sürdürmede daha başarılıdırlar.

· Güvenli bağlanma, psikolojik iyilik ve duygusal sağlık, kendine güven ve sağlamlık (resiliency) gibi ruh sağlığı göstergeleriyle olumlu yönde ilişkilidir.

· Dışsallaştırma ve içselleştirme bozukluğu açısından en az risk altında olan çocuklar, güvenli bağlanma geçmişi olan çocuklardır.

· Güvenli bağlanma duyguları anlama, sosyal problem çözme becerileri, vicdan gelişimi ve olumlu kendilik kavramıyla pozitif ilişkiler gösterir.

Bu bulguların yorumlanmasında dikkatli olunmalıdır. Çünkü güvenli bağlanma ve bu sonuç değişkenler arasındaki ilişkiler aynı zamandiliminde değerlendirildiğinde daha güçlüdür. Bu durum, çocukta önemli psikolojik sonuç davranışların geliştiği dönemlerde bağlanmadaki güvenin etkisinin en fazla olmasına bağlı olabilir. İkinci olarak güvenli bağlanma, çocuğun akran ilişkilerini veya ruh sağlığını tek başına nadiren güçlü olarak yordamaktadır. Bu sonuçlar çoklu olarak belirlenmeye işaret eder: Bağlanmadaki güven zaman içinde pek çok başka değişkenle etkileşim göstererek bu ve benzeri psikolojik sonuçları şekillendirir.

Bu bulgular birlikte ele alındığında şunu gösterir: Yaşamın ilk yıllarında güvenli bağlanmanın en önemli yararlarından biri, diğer insanlarla olumlu bağların oluşmasına yaptığı katkıdır. İlişkideki güven, çocuğun diğer insanlara olumlu ve yapıcı biçimde yaklaşmasına, insan ilişkilerini değerli bulmasına ve diğer insanların duygularına ve ihtiyaçlarına önem vermesine katkı sağlar. Güvenli çocuğun insanlarla kurduğu bu pozitif bağ, daha yapıcı sosyal davranışlarına bir temel oluşturuyor olabilir. Bu, Susanne Denham ve arkadaşlarının bir araştırmasında gösterilmiştir. Bu çalışmada bağlanmadaki güven, duygusal yeterlik olarak çoklu değişkenlerle (duyguları anlama, duygu düzenleme ve öfke ifadesi gibi) çocuklar 4 yaşındayken ölçülmüştür. Aynı çocuklar 5 yaşındayken ana sınıfında, akranlarıyla ilişkilerindeki sosyal yeterlikleri değerlendirilmiştir. Denham, bağlanmadaki güvenin sonraki sosyal yeterliği iki şekilde yordadığını bulmuştur: Doğrudan (muhtemelen çocuğun öğrenmiş olduğu gelişkin sosyal beceriler sayesinde) ve dolaylı olarak (duy-

gusal yeterliklerindeki gelişim sayesinde). Güvenli bağlanmış çocuklar, başkalarını kendilerine çekiyor olabilirler ve yakın ilişkilerinde, güvenli bir ilişkiden elde etmiş oldukları psikolojik anlayışlarının güçlü olması sonucu daha yeterli biçimde fonksiyon gösteriyor olabilirler.

Duygusal iletişim ve duyguları anlama, güvenli bağlanma için esastır

Güvenli çocuk, diğer insanlara karşı bu yapıcı ve olumlu bakışı nasıl kazanmaktadır? Gittikçe artan bir dizi bulgu, ilişkideki güvenin, ebeveyn-çocuk konuşmalarındaki anlayış ve destekle sağlanmasında olduğu gibi bu konuşmaların kendisinin de özellikle güvenli bağlanmalarda, küçük çocuğun psikolojik kavrayışının gelişimi için bir zemin oluşturduğunu ima etmektedir. Duygusal iletişim ve duyguları anlama güvenli ilişkilerin temelini oluşturur.

Bizim araştırmalarımızda güvenli bağlanmış çocuklar ve annelerinin duygusal yaşantılarla ilgili konuşmalarının güvensiz ilişkilerde olanlardan nasıl farklılaştığını bulduk. İşte bu çalışmalardan birinde küçük çocukların duyguları anlamasında ailedeki duygusal iklim ve bağlanmadaki güvenin etkilerini araştırdık. Görüştüğümüz aileler, düşük gelir grubundan ailelerin katıldığı bir programdan alındı ve annelerin çok büyük bir kısmının depresyon şikayeti vardı. Bu ailelerin 42'sinde anne ve çocuklar evde iki kez ziyaret edildi: Birincisi çocuk 2,5 yaşındayken ve ikinci olarak da bir yıl sonra çocuk 3,5 yaşındayken yapıldı.

Eve ilk ziyarette "Attachment Q-sort" kullanılarak anne-çocuk etkileşimi gözlemlendi ve bağlanmanın güvenliği değerlendirildi. Aynı zamanda annelerin depresyon belirtileri ölçüldü. Bebekler 3,5 yaşına geldiklerinde annelerden de tekrar depresyon ölçümü alındı. Her iki ölçüm arasındaki korelasyon anlamlıydı

ve nerdeyse annelerin üçte biri klinik sınırlarda depresif belirtiler rapor ettiler. Ayrıca, anne ve çocuktan son zamanlarda çocuğun kendini mutlu, üzgün ve kızgın hissettiği durumları hatırlayarak üzerinde konuşmaları istendi ve konuşmaları gözlemlendi. Bu gözlemi, anne-çocuk arasında gözlenebilecek olan duyguyla ilişkili doğal konuşmaları örneklemek için planladık. Çocuklar, annelerine doğal olarak bir arkadaşlarının ayrılmasına üzüldüklerini, kardeşine kızdıklarını ya da karanlıktan korktuklarını anlatabilirler, nitekim örnekler de bu konulardan oluştu. Konuşmaları çözümledik ve anne-çocuk konuşmasında duygulara yapılan göndermeleri saydık. Bu sayılar, her bir konuşmanın uzunluğu dikkate alınarak düzeltilti.

Son olarak çocuklar duyguları anlama becerilerinin ölçüldüğü bir göreve katıldılar. Bu görevde araştırma asistanı çocuğa bir dizi 20 kısa öykü okudu. Her öykü el kuklasının konuşturulması ve araştırmacının yüz ifadeleriyle canlandırıldı. Her öykünün sonunda çocuktan, kahramanın ne hissettiğini kuklaya üzgün, mutlu, kızgın, korkmuş yüz ifadelerinden birini yapıştirarak belirtmesi istendi. Çocukların dil yeteneklerindeki farklılıkları kontrol için de kelime dağarcığı ölçümü alındı.

Ön analizler, tüm yordayıcıların (annenin depresyonu, konuşmalardaki duygu dili ve bağlanmadaki güven) çocukların duyguları anlama puanlarıyla ilişkili olduğunu gösterdi. Özellikle güvenli bağlanma ilişkisi olan anne ve çocuklar duygular hakkında daha çok konuştular. Bu, duyguları anlama ile bağlanmadaki güven arasındaki ilişkinin nedeni olabilir mi? Bu soruya yanıt aramak için regresyon eşitliklerini kullandık.

Çocuğun kelime dağarcığının kontrol değişkeni olarak girildiği ilk adımda. Annenin depresyonu, duyguları anlama

puanını anlamlı olarak yordadı. Depresif annelerin çocukları duyguları anlamada yeterli değildi.

İkinci adımda bağlanmanın güvenliği eklendi. Hem annenin depresyonu hem de bağlanmadaki güven çocukların duyguları anlama becerilerini anlamlı olarak yordadı.

Son adımda, güvenli bağlanmanın etkilerinin değişip değişmeyeceğini görmek için anne-çocuk konuşmalarında duyguya yapılan göndermelerin sayısı eklendi. Gördüğümüz gibi duyguya yapılan göndermelerin sayısı eşitliğe dahil edildiğinde annenin depresyonu ve çocuğun kelime dağarcığı duyguları anlamayı anlamlı olarak yordamaya devam ederken bağlanmanın güvenliğinin yordamaya anlamlı katkısı ortadan kalktı. Bu demektir ki, anneler ve çocuklarının birlikte ne sıklıkta duygulardan söz ettikleri, güvenli bağlanmada aracı (mediator) rol oynamaktadır.

Sonraki şekil bu ilişkileri özetlemektedir. Güvenli bağlanmış çocuklar ve onların anneleri daha fazla duygu dili kullandılar ve bu durum, çocukları 3,5 yaşına geldiklerinde duyguları anlama becerilerine katkı sağladı. Bu verilerle ilgili diğer analizler, bu etkinin çoğunun anne-çocuk konuşmalarında *olumsuz* duygulara yapılan göndermelerdeki artıştan ortaya çıktığını güçlü bir biçimde göstermiştir. Güvenli ilişkinin yararlarından biri, sağladığı kabul ve destek sayesinde küçük çocukları, zor, karmaşık ve tehdit edici olumsuz duygusal yaşantılar hakkında konuşmaya cesaretlendirmesidir.

Bu bulgular, bağlanma kuramı ve diğer araştırma bulgularıyla tutarlıdır.

Birkaç başka çalışmada, güvenli bağlanmış çocukların duyguları, özellikle de olumsuz duyguları anlamada daha ileri bir düzeyde oldukları bulunmuştur.

Bizim bir çalışmamızda da bağlanmadaki güvenin, duyguları anlamayı şekillendirmede anne-çocuk konuşmasının kalitesiyle etkileşim gösterdiği bulundu. Duyguları anlamada en yüksek puanlar güvenli bağlanmış olan ve anneleri, çocuklarıyla duygular hakkında daha ayrıntıcı (elaborative) biçimde konuşan çocuklarda elde edilmiştir.

Pek çok çalışma, çocuklarıyla güvenli ilişki içinde olan annelerin başkalarının duygu ve düşünceleri hakkında daha geniş biçimde konuştuğunu göstermiştir.

Bir anne konuşmasının “ayrıntıcı/zengin” olması ne demektir? Yetişkin, çocukla yeniden paylaşılan bir yaşantıya ayrıntılar eklediği zaman konuşma zenginleşmiş olmaktadır. Yetişkin, sorular sorarak, bilgi vererek, çocukta yeni bir anlayışı uyararak bunu yapabilir. Bir başka çalışmada anne, çocuğuyla duygusal yaşantıları hakkında konuşurken söylediklerini kodladık ve sonra annenin konuşmasının bu özelliklerinin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğuna baktık. Duygunun nedenlerine yapılan göndermelerin, duygusal olayların sonuçlarının tartışılmasıyla, annenin duygu sözcüklerini açıklama ve tanımlama çabalarıyla, çocuğun olayda yaşadıklarını duygu kavramlarıyla bağlantılandırma ve çocuktan daha fazla bilgi almak için yapılan ricalarla anlamlı olarak ilişkili olduğu bulunmuştur. Annenin konuşmasının tüm bu özellikleri, konuşmanın genelde ayrıntıcı stilde bulunmasıyla ilişkilidir (anne konuşmalarını bağımsız yargıcılar ayrıntıcı stil açısından derecelendirmiştir). Kısaca, oldukça ayrıntıcı stilde konuşan anneler duyguların anlaşılmasına pek çok biçimde katkı sağlamaktadırlar.

Bir başka çalışmada, annelerin duygular hakkında nasıl konuştuğunun erken dönemdeki vicdan gelişimiyle de ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu çalışmalarda anne-çocuk ikilisinin okulöncesinde-

ki çocuğun iyi ve kötü davranışları hakkında yaptıkları konuşmalar gözlemlendi. Daha sonra çocuğun işbirliği, uyma davranışı ve vicdanın diğer yönleri ölçüldü. Bulgular, iyi ve kötü davranışlarla ilgili konuşmalarında insanların duygularından daha sıklıkla söz eden annelerin çocuklarının, vicdan gelişiminde daha ileri düzeyde olduklarını gösterdi. Anneler, insanların duyguları hakkında konuşurken çocuğun davranışlarının sonuçlarına insani bir yön getirmekteydiler ve çocuğun iyi ya da kötü davranışıyla bağlantılı duyguları anlamasına yardımcı olarak ahlak gelişimine katkıda bulundular. Öte yandan annenin kurallar ve kuralları çiğnemenin sonuçlarıyla ilgili olarak yaptığı konuşmaların sıklığı vicdan gelişimini hiç bir şekilde yordamadı. Yalnızca insanların duygularına yapılan göndermeler erken dönemdeki vicdan gelişimini yordadı. Daha önce de söylediğim gibi, güvenli bağlanmanın vicdan gelişimini kolaylaştırmasının nedeni de bu olabilir. Tümünü birlikte ele alırsak, öyle görünmektedir ki güvenli bağlanmanın önemli yararlarından biri duygu iletişimine ve duyguları anlamaya yaptığı katkıdır.

Çocuklar ilişkilerden oluşan bir çevrede büyümektedir.

Türkiye Ulusal Ruh Sağlığı Politika Raporunun Değerlendirilmesi 4 Temmuz 2006

Prof. Dr. İhsan Dağ

Türk Psikologlar Derneği Genel Merkez Yönetim Kurulu adına
Türk Psikologlar Derneği Eski Genel Başkanı

Derneğimize ulaşan ve 4 Temmuz 2006 tarihinde yapılacak olan 3. Ulusal Ruh Sağlığı Konferansında tartışılması beklenen "Türkiye Ulusal Ruh Sağlığı Politika Raporu"na ilişkin Derneğimiz görüşleri anahatlarıyla aşağıdaki gibidir.

1. Rapor, plan, program, politika gibi ruh sağlığıyla ilgili kavramların sistematik bir tanımlamasını sunarak başlamakta, böylece ilerleyen bölümlerin kavranması için iyi bir çerçeve oluşturmaktadır.

2. Raporun sistematik yapısı başından sonuna işlevsel bir tutarlık içerisinde olup, ruh sağlığının çeşitli boyutlarına (organizasyon, tedavi ve rehabilitasyon, finansman, yasal düzenlemeler, kalite geliştirme, ruh sağlığında savunuculuk, eğitim, araştırma ve insan gücü) ilişkin net saptama ve önerilere yer vermesiyle oldukça kullanışlı bir metindir.

3. Raporun yapısına daha ayrıntılı bakıldığında, Dünya Sağlık Örgütü'nün ulusal ruh sağlığı politikaları ile ilgili sağladığı bilimsel- kavramsal çerçeveye sadık kalınarak, ruh sağlığı politikaları alanında çeşitli boyutlar altında belirli durum saptamalarına, hedef ve stratejilere yer verildiği görülmekte, bu hedeflere ulaşılmasında sorumlu olabilecek sektörlerin ve kuruluşların isimleri zikredilmektedir. Rapor bu yapısıyla ülkemiz için ruh sağlığı programları oluştururken referans belge olarak alınabilecek bir düzene sahiptir.

4. Raporun içeriği incelendiğinde, temel olarak benimsenen politikanın ruh sağlığı alanında ilgili tüm sektör-

lerin sorumluluk ve rolleri paylaştığı ve koruyucu-önleyici yaklaşımların ön plana çıkarıldığı bir anlayışın hakim olduğu görülmektedir. Ülkemizde önceki dönemlerde ruh sağlığı politikası olarak neredeyse sadece hastalık modelinin benimsenmekte olduğu hatırlandığında, ülkemiz için bu yeni anlayış, kanıt dayalı yaklaşımları esas alan çağdaş psikologların ruh sağlığına bakış açılarıyla uyum içerisinde. Bir diğer deyişle bu anlayış, ülkemiz psikologlarının meslek anlayışları ve insan, sağlık, ruh sağlığı, iyilik hali anlayışları ile büyük ölçüde örtüşmekte olması nedeniyle bizler için sevindiricidir. Ülkemiz insanların daha ana rahmindeki gelişimlerinden itibaren bebeklik, çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde ruh sağlıklarının yerinde olabileceği ön koşulları sağlamayı -yani normal ruh sağlığının korunmasını- esas alan anlayışın ana eksenini oluşturması, çağdaş bilimsel bulguları ve maliyet-etkiyi dikkate alan bütüncül bir yaklaşımdır. Hiç kuşkusuzdur ki, kontrol edilemeyen bir çok faktörler nedeniyle ruhsal hastalık ve sorunlar daima olacaktır ve herbirine ayrı etkili müdahale yaklaşımlarının geliştirilmesi ve sistemli bir biçimde uygulanması gerekecektir. Ancak, bunun en az düzeylerde tutulabilmesi bu çağdaş yaklaşımın temel eksenidir. Yani, "bozulana tamir etmek"ten öncelikli olan, "bozulmayı önlemek"tir ve Türkiye için ortaya konan bu rapor eksikleri bulunsa da bu ana noktayı vurgulamakla çok iyi bir iş yapmaktadır. Ayrıca, tedavi ve rehabilitasyonda psikososyal müdahalelerin önerilmesi, toplum temelli ve aile yanında tedavi ve rehabilitasyonun vurgulanması çok önemlidir. Kalite

ve savunuculuk ile yasal düzenlemeler ve eğitim-insan gücü konularındaki hedeflerin tümü Derneğimiz için çok olumlu görülmüştür.

5. Koruyucu-önleyici ruh sağlığı anlayışının benimsenmesi, psikologların ülke ulusal ruh sağlığı programlarında daha aktif roller üstlenmesini gerektirmesiyle de Derneğimiz için çok değerlidir. Psikoloji biliminin ilkelerini ve çağdaş araştırma bulgularını dikkate alan mesleki uygulamalar içinde olan psikologlar, insanlarımızın ruh sağlığının gelişiminin sağlıklı/normale çizgide olabilmesi için gereken optimum koşulların neler olduğunu ebeveyn, öğretmen ve diğer ana rollerdeki kişilere öğretmekte çok önemli işlevlere sahiptirler. Bu kişilere psikologlar tarafından ruh sağlığı yerinde çocuk (yarının yetişkini) büyütme konusunda hem yaygın ve hem de interaktif gruplarda eğitimler düzenlenmesi, geleceğin Türkiye'sinin bireylerinin ve dolayısıyla toplumunun çok daha sağlıklı olmasını sağlayabilecektir.

6. Elbette psikologlara bu tür bir işlevin yaygın olarak kazandırılması ve böylece URSP Belgesinde konulan hedeflere ulaşılabilmesi için ülkemiz psikologlarının eğitim ve istihdam politikalarının da çok iyi hesaplanarak saptanması gerekmektedir. Raporun eklerinde Derneğimiz görüşlerini içeren bölümde de görüldüğü gibi, ülkemizde psikologların eğitim, uzmanlaşma, rol, yetki ve sorumlulukları ile istihdamla ilgili önemli sorunları vardır. Bu konularda yıllardır yapılması beklenen yasal düzenlemeler de vardır. Belgede benimsenen bu ana politika ekseninde psikologların üzerlerine düşen görevleri yapabilmeleri için tüm bu sorunların ivedilikle çözülmesi gerekmektedir. Hem çağdaşlaşma yolumuz olarak AB'ye uyum hedefine ulaşmak için hem de bu raporda konan ana hedefe ulaşmak için bu sorunların çözülmesi kesin bir ihtiyaçtır. Aksi takdirde söz konusu ana

hedefe ulaşmak bir hayal olmaktan öteye gidemeyecektir.

7. Daha özgül olarak belirtilmesi gerekirse, ülkemizde psikologların bu raporda konulan ana hedefe, yani koruyucu-önleyici ruh sağlığı hizmetlerinde aktif görevler üstlenebilmelerine imkan sağlamak üzere eğitim ve uzmanlaşma konusundaki temel sorunlarının öncelikle çözülmesi için gereken tüm yasal ve idari düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Psikologların eğitimi konusunda raporda son ek bölümde tarafımdan hazırlanan yazıda belirtilen reformun yanısıra, özellikle uzmanlaşma konusunda önemli bir kapasite artırımı kaçınılmazdır. Kuşkusuz meslek örgütünün yeterlik, akreditasyon ve sürekli eğitim konusunda yapacağı düzenlemeler de yeni modellerle yapılacak bu eğitimi çalışma hayatının gereksinimleriyle uyumlu hale getirecektir. Bunun için, gerekli siyasi iradenin gösterilmesi ve gereken yasal düzenlemelerin (YÖK yasası ve yönetmelikleri, Psikologlar meslek yasası vb.) ivedilikle yapılması gerekmektedir. Ülkede bugüne kadar uygulanan modelle, alanda 500 kadarı uzmanlığa sahip 2500 kadar psikolog hizmet verir duruma getirilebildiğine göre ve bu da ülkede her yüz bin kişiye ancak 2-3 psikolog düşmesi sonucunu doğurduğuna göre, ayrıca da lisans mezunu psikologlara bizzat eğitim veren akademik çevrelerce "yetersiz" nitelmesiyle bakıldığı da bilindiğine göre, AB üyeliği yolunda olağanüstü gayret sarfeden ülkemizde psikoloji eğitiminde artık bu değişikliğin zamanının geldiği görülebilir. Ülkemizde alanda çalışan ve 4 yıllık eğitimle yetiştirilmiş yaklaşık 2000 kadar psikolog bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunların büyük bir kısmı yıllardır hizmet içinde kendilerini yetiştirdiklerine göre, varolan bu kapasitenin ulusal ruh sağlığı hizmetlerinde değerlendirilmeleri de kaçınılmazdır. Ülkemizdeki lisans mezunu psikologlar, ruh sağlığı hizmetlerinde çeşitli kademelerde birçok görevleri yerine getirme

kapasitesine sahiptirler, ancak, ruh sağlığı ile ilgili tüm sektörlerde psikologların diğer profesyonellerle uyum içerisinde kendilerinden beklenen çağdaş rolleri yerine getirebilmeleri için, bu psikologların çerçevesi çok iyi belirlenmiş hizmet içi eğitimlerden geçirilmeleri gerekecektir. Yapılacak bir eğitim modeli değişikliği ve yasal zemini sağlanan bir mesleki örgütlenme içinde bu psikologların yeni sisteme uyumlarının onları mağdur etmeyecek biçimde yapılması, gerektiğinde sertifikalandırılmaları, planlanması zorunlu olan bir konuyu oluşturacaktır. Kuşkusuz bu da Sağlık Bakanlığı gibi resmi kurumlarla eğitim kurumlarının ve meslek örgütünün eşgüdüm içerisinde yapacakları bir çalışmayla sağlanabilecektir.

8. Raporun Dernek Görüşleriyle ilgili Ek Bölümünde Derneğimizin görüşlerine yer verilen satırların sonunda vurgulandığı gibi, "Yukarıda söz edilen bütün bu sorunlar ve Türkiye'nin Batı'ya açılmaya çalıştığı şu günlerde, diğer alanlarda olduğu gibi, psikoloji alanında da çağdaş standartların uygulanması gerekliliği göz önünde bulundurularak, psikolojinin çeşitli uzmanlık alanlarında verilen hizmetlerin koşul ve esaslarının belirlendiği bir "Meslek Yasası"nın çıkarılması gerekliliği vardır. Ulusal Ruh Sağlığı Politikası ile yapılandırılacak olan bütüncül bir ulusal ruhsağlığı sistemi içerisinde, psikologların mesleklerini toplum yararına ve etkili bir biçimde icra edebilmeleri için bu önemli bir önkoşuldur."

9. Sonuç olarak URSP Raporunda konulan ve Dernek olarak desteklediğimiz ve çağdaş olduğuna inandığımız ana hedeflere ulaşılabilmesi için, bu raporun ivedilikle hayata geçirilmesi beklentisi içerisindeyiz. URSP ana çerçevesini tamamlayacak plan ve programlarla öncelikle ülkemiz psikologlarının kendilerinden beklenen hizmeti meslek etiğine uygun olarak verebilecek donanımına sahip

olabilmelerini sağlayacak düzenlemelerin yapılmasını ve raporda koruyucu-önleyici ruh sağlığını ana eksen olarak belirleyen ulusal ruh sağlığı politikasının günlük engellerden yılmadan ısrarla uygulanmasını istemekteyiz.

10. Biz de ülkemiz psikologlarının meslek örgütü olarak bunun kararlı bir takipçisi olacağımızı Konferans katılımcılarımızın bilgisine saygılarımızla sunarız.

Türk Psikologlar Derneği İzmir Şubesi Yeni Yönetim Kurulu Göreve Başladı

Uzm. Psk. Nurdan Ökten

Türk Psikologlar Derneği İzmir Şubesi
Yönetim Kurulu Başkanı

13 Şubat 2006 tarihinde İzmir Tabip Odası salonunda toplanan Genel Kurulumuzda genç bir ekip eski bir psikolog önderliğinde yeni yönetim kuruluna seçildi. Eski diyorum çünkü 1979 yılında derneğimizin kurulmasından bu yana çeşitli biçimlerde dernek çalışmalarında bulunmuş biri...

Geçen dönemde çalıştığımız ekibe yeni katılan meslektaşlarımızla birlikte yeni bir hedefe kilitlendik.. Bu hedefi *Odalaşmaya Doğru Etkin Katılım* olarak tanımladık. Meslek Yasamızın gündemde olduğu şu sıralarda İzmir’de bulunan tüm psikologları derneğimizin çatısı altında buluşturmayı, yarın daha güçlü bir ses olmak için birleştirmeyi amaçladık.

Yönetim Kurulu’nda görev dağılımı şöyle gerçekleşti:

Başkan: Nurdan Ökten
Başkan Yardımcısı: Esmahan Orçın
Genel Sekreter: Didem Turgut Çönkü
Mali Sekreter: Mediha Korkmaz
Üye: Nezahat Bingöl
Üye: Aylin Kaplan
Üye: Yaşar Çelik
Yedek Üye: Kevser Özkan
Yedek Üye: Ebru Akün
Yedek Üye: Ayperı Sarı

Genel Kurul’da Denetleme Kurulu’na seçilenler: Deniz Eryılmaz, Gülden Toga Burma, Gülşen Yıldız, Övgü Özdoğan, Aytunç Engin ve Azmi Varan oldu.

Bu yeni dönemde yine komiteler biçiminde çalışmaya devam ediyoruz ama bu kez on komite oluşturduk. *Eğitim komitesi* hizmet içi eğitim programlarının yanı sıra kamu kurum ve kuruluşlarına ve sivil toplum girişimlerine yönelik

eğitim çalışmalarını düzenlemekte. *Finansman komitesi* etkin çalışabilmek için kaynak oluşturmakla görevli. *Üye ilişkileri ve sosyal işler komitesi* hedef kitlemize ulaşmak ve etkileşimi artırmak için belki de her zamankinden daha fazla bu dönem çalışmak zorunda kalacak! *İnternet ve iletişim komitesi* ile *Bülten (PANO) komitesi* sanal ortamda ve basın yoluyla bu yöndeki çabalarımıza destek olacak. *Bilimsel komite* proje oluşturma ve yürütme işlevinin yanı sıra bir dokümantasyon merkezi kurmayı düşünüyor. *Yasa ve tüzük komitesi* yürürlüğe girmiş bulunan yeni tüzüğümüzün hazırlık çalışmalarını tamamladıktan sonra şu an gündemde olan yasa tasarılarını izleyerek meslek tanımlarını oluşturmakla sorumlu. *Trauma komitesi* çalışmalarını gerek hizmete gerekse eğitime yönelik yoğun bir biçimde sürdürüyor. *Etik komite* şubemiz etik kuruluyla birlikte meslek onurunu ve saygınlığını zedeleyecek düşünce ve davranışlara karşı duyarlı olacaktır. Bu dönemde yeni bir komite daha oluşturduk; *Öğrenci komitesi*. Psikoloji Bölümü öğrencilerinden oluşan bu komite dernek yönetimi ile öğrenciler arasındaki ilişkiyi pekiştirmekle kalmayıp yaklaşan Öğrenci Kongresi hazırlıklarında da etkin rol almaktadır.

Bu yönetim döneminde de her zamanki gibi üyelerimizin desteğine ve etkin katkılarına gereksinim duyuyoruz. Üyelerimize ulaşabilmek, bilgi alışverişinde bulunabilmek için olası her yolu denemeyi sürdürmekte kararlıyız; e-posta, SMS ve PANO aracılığıyla iletişime devam edeceğiz. Sinemasöyleşi günleri, Cuma Sohbetleri, Dernek Yemeği, Yılbaşı partisi, kahvaltı, gezi programları, vb. programları geniş

katılımla gerçekleştirmeyi tasarlıyoruz. 2006 – 2007 Eğitim programını Temmuz ayı içinde oluşturup üyelerimize duyurarak erken kayıt olanağını kullanmalarını sağlamak düşüncesindeyiz. Bu dönemde “Sertifikalı Programlara” ağırlık vermeyi planlayan eğitim komitesi yeni takvimi meslektaşlarımızın gereksinimleri doğrultusunda hazırlamıştır.

11. Psikoloji Öğrencisi Kongresi T.P.D. İzmir Şubesi'nin desteğiyle 5 – 8 Temmuz tarihleri arasında 1230 kayıtlı öğrencinin etkin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongre Düzenleme Kurulu ve Yönetim Kurulu Öğrenci Komitesi'nin bu büyük başarısı gurur vericidir. Bu Kongrenin amacına ulaştığını ve Türkiye'deki çeşitli üniversitelerin Psikoloji Bölümleri'nde okuyan öğrencileri biraraya getirerek iletişim ve bilgi paylaşımını en iyi biçimde sağladığını görmek bizi mutlu etmiştir. Böylesi yoğun bir programla ve böylesi yoğun bir katılımla gerçekleştirilen bu yıl ki kongre belleklerden kolayca silinmeyecek nitelikte olmuştur.

Bu kongreyi bizim için her zamankinden farklı kılan bir gurur kaynağı da ilk kez TPD İzmir Şubesi tarafından düzenlenen Genç Psikologlar Proje Yarışması'nda dereceye giren araştırmacıların ödül töreni olmuştur. Gençleri araştırma yapmaya ve proje geliştirmeye yüreklendirmeyi amaçlayan bu yarışma iki kategoride gerçekleştirilmiş, mesleğinde ilk 5 yılı doldurmamış olan genç psikologlar ve lisans öğrencileri katılmışlardır. Her iki kategoride 1.lik, 2.lik, 3.lük ve mansiyon ödüllerinin verilmesi öngörülen bu yarışmaya 10 lisans öğrencisi ve 3 genç meslektaşımız projeleriyle başvurmuşlardır. Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde akademisyenler tarafından ön değerlendirmeden geçirilen çalışmalar Ankara'ya gönderilmiş, ödül alan araştırmalar yine akademisyenlerden oluşan Seçici Kurul tarafından belirlenmiştir. Şubemize ulaştırılan

araştırmalar arasında jürimizin yaptığı inceleme ve değerlendirmeler sonucunda, lisans öğrencileri kategorisinden 4 çalışma, lisans mezunları kategorisinden ise 2 çalışma ödüle layık görülmüştür.

Psikoloji lisans mezunları kategorisinde birincilik ödülüne değer bir çalışma bulunamamıştır.

Psikoloji Lisans Mezunları Kategorisinde ikincilik ödülüne, “*Ergenlikte Ebeveyn Bağlanmasının Akran Bağlanmasına Etkisi*” isimli çalışmaları ile **Gizem Arkan** ve **Orhan Ferhat Yarar** layık görülmüşlerdir.

Psikoloji Lisans Mezunları Kategorisinde üçüncülük ödülüne, “*Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Engellilik Durumuna Karşı Geliştirdikleri Duygusal Tepki Düzeylerinin Aile İşlevleri Olan İlişkinin İncelenmesi*” isimli çalışmaları ile **Hacer Canlan** ve **Hürmüz Zümürüt Cihanşümül** layık bulunmuşlardır.

Psikoloji lisans mezunları kategorisinde mansiyon ödülüne değer bir çalışma bulunamamıştır.

Psikoloji lisans öğrencileri kategorisinde birincilik ödülüne değer bir çalışma bulunamamıştır.

Psikoloji Lisans Öğrencileri Kategorisinde ikincilik ödülüne, “*Kontrol Odağı, Bağlanma Stilleri, Yaş ve Cinsiyetin Başaçıkma Yolları Üzerindeki Etkileri*” isimli çalışmaları ile Ortadoğu Teknik Üniversitesi öğrencilerinden **Hilal Şen** ve **Fatih Cemil Kavcıoğlu** layık görülmüştür.

Psikoloji Lisans Öğrencileri Kategorisinde üçüncülüğü, biri Hacettepe Üniversitesi'nden diğeri Mersin Üniversitesi'nden katılan iki araştırma paylaşmıştır. İlk üçüncülük ödülümüze; Hacettepe Üniversitesi öğrencilerinden **Esin Salahur** ve **Ezgi Kayhan** “*Risk*

Alma Davranışının Ebeveyn Kabul-Reddi Algısı ile İlişkisi" isimli çalışmaları ile layık görülmüşlerdir. Psikoloji Lisans Öğrencileri Kategorisinde diğer üçüncülük ödülünü "*Yetişkin Bağlanma Stilleri ve Erken Dönem Bozucu Şema Alanları*" isimli çalışma ile Mersin Üniversitesi öğrencilerinden **Mehmet Kılıç** kazanmıştır

Psikoloji Lisans Öğrencileri Kategorisinde mansiyon ödülünü, "*Şehir Efsanelerinin Yayılmasında Duygusal Seçim ve Psiko-Sosyal İşlevleri*" isimli çalışmaları ile Ege Üniversitesi öğrencilerinden **Arzu Uyar** ve **Pınar Şener** almaya hak kazanmışlardır.

Ödüle hak kazanan öğrencilerimizi ve meslektaşlarımızı tebrik eder, başarılarının devamını dileriz.

1. Psikoloji Lisansüstü Öğrencileri Kongresi

Muğla Üniversitesi Psikoloji Bölümü

21-24
HAZİRAN
2007

1. Psikoloji Lisansüstü Öğrencileri Kongresi

Merhaba,

Sizlere 21-24 Haziran 2007 tarihleri arasında, Muğla Üniversitesi'nde düzenlenecek olan "I. Psikoloji Lisansüstü Öğrencileri Kongresi"ni duyurmaktan mutluluk duyuyoruz.

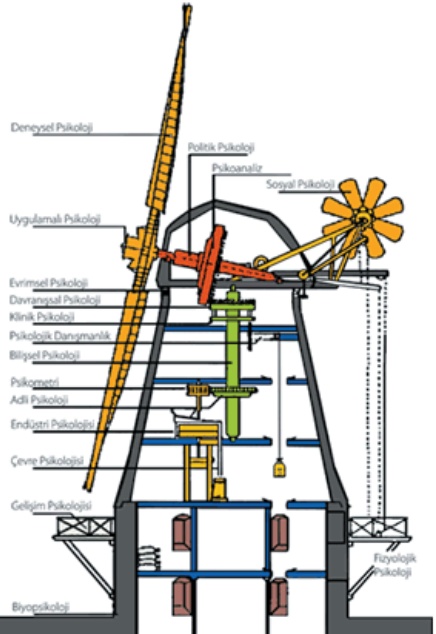
Bu kongreyi düzenlerken psikoloji lisansüstü öğrencilerinin özgül gündemlerine odaklanan bir etkinliğe duyulan ihtiyaçtan yola çıktık. Bu çerçevede, kongrenin, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin ortak sorunlarına yönelik çalışmalarda bulunmalarını sağlayacağını, lisansüstü öğrencileri arasında birlikte çalışma geleneğinin yerleşmesine katkıda bulunacağını; diyalog, tartışma, birlikte üretme ve paylaşma fırsatı sunacağını umuyoruz. Aynı zamanda, psikoloji bi-

lim ve meslek alanına belki de en fazla katkıda bulunacak biz genç psikologların yetkinleşmesini destekleyecek ve bu yöndeki çabaları yüreklendirecek bir ortam oluşturmak istiyoruz. Lisansüstü öğrencileri arasında etkileşimin canlandırılması ve bu sayede psikoloji bölümleri arasında iletişimin artırılması kongremizin bir diğer hedefidir.

Kongremizde sözlü ve poster bildiriler, paneller, konferanslar, çalışma grupları gibi etkinliklerin yanı sıra, Fikir Fabrikası, Zihni Sinir Projeleri, Yarım Elma, "Tez" Yardım, BBS (Bir Bilene Soralım) gibi farklı bölümlerimiz de yer alacaktır.

Son olarak, sizlere Muğla'nın doğal ve tarihi güzellikleriyle iç içe, keyifli bir sosyal program vadediyoruz. Haziran'da Muğla'da buluşmak dileğiyle...

Kongre Düzenleme Kurulu

Selim Hocanın Fareleri

ÖĞRENCİLERİN DİKKATİNE!

S virüsü fena halde bulaşıyor !

S virüsü konusunda yapılan bilimsel incelemeler, virüsün ders notlarına ve kitaplarına, hesap makinesine ve en önemlisi öğrencilere bulaştığını gösteriyor. Bilgisayarınız için endişelenmeye gerek yok çünkü virüs, sınav esnasında aktif hale gelip sınav süresince etkili olduğundan, sınavda bilgisayar kullanmıyorsanız sorun bulunmamaktadır. Ancak virüs yalnız sınav sırasında etkili olduğundan, henüz antivirüs, antibiyotik, antidot, antiman, antipatik veya antik icat olunmadı. Virüs bulaşmasının belirtileri şunlardır.

1. Kitap ve ders notlarına bulaşan virüs özellikle kaynakların serbest olduğu sınavlarda etkisini göstermektedir.
2. Sınavda kullanılan kaynakları etkileyen virüs o anda gerekli olan bilgilerin aniden kaybolmasına, gereksiz bilgilerin ortada dolaşmasına, tüm yazı ve eşitliklerin birbirine girmesine yol açmaktadır.
3. Virüs çok bulaşıcı olduğundan hesap makinesini de hemen etkilemektedir. Bunun sonucunda, hesap makinesinin markası sürekli değişme gösterdiğinden aynı sayılara aynı işlemler arka arkaya ya da aralıklı olarak uygulandığında sürekli farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu makine sayıların karesini toplayıp sonucu negatif olarak bulmakta, negatif sayıların karekökünü sorun çıkartmadan

hesaplamaktadır. Virüsün, makinedeki diğer belirtisi de, makinenin aniden pili biter gibi olup yeniden çalışmasıdır. Makine ışık enerjisi kullansa bile sonuç değişmemektedir.

Virüs, en tehlikeli etkilerini, öğrencilere bulaştığında göstermektedir. Genellikle, üniversite öğrencilerine bulaşan virüs, sınav sırasında öğrencinin belleğinde bulunan "TABULA RASA" dosyasını aktif hale getirip şu semptomlara neden olmaktadır.

1. Hiçbir şey bilmiyormuş gibi kara kara düşünme;
2. Sınav kağıdına, kaynaklara ve etrafa dalgın dalgın bakma;
3. Soruların derste işlenmeyen konular olduğunu varsayma. Bu son belirti özellikle dikkat çekicidir ve "ters de ja vu " etkisi olarak da bilinmektedir.

Sınav bitince virüs etkisini yitirmekte ve "TABULA RASA" dosyası da inaktif hale gelmektedir. Böylece sınav sırasında virüsten etkilenip sorulara yanıt veremeyen sınavzede öğrenci, tüm yanıtları anımsamaktadır. Notlar ve kitaplar sınavdan sonra düzenli hale girmekte, hesap makinesi de düzgün çalışmaya başlamaktadır. "TABULA RASA" dosyası kapanırken "TOO LATE" uyarısı çıktığından, her saniyesiyle sınav bir anı haline gelmektedir.

Bülten'den Haberler

Bir süredir özel gündem içeriğiyle düzenli olarak yayınlanmakta olan Türk Psikoloji Bülteni, Derneğimizin çalışmalarını üyelerimize duyurmak, onların meslek ve alanla ilgili bilgilerini güncel tutmak gibi önemli bir işlev üstlenmektedir. Bir önceki yönetim döneminde başta yayın yönetmenleri Uzm. Psk. Banu Yılmaz ve Uzm.Psk. İlgin Gökler olmak üzere yayın sürecinde emeği geçen bütün meslektaşlarımıza teşekkür ederiz. Yeni yönetim döneminde de Bültenin yukarıda belirtilen işlevlerini yerine getirmesi için çalışmalarımız sürecektir.

Bültenin yayın sürecini daha sistematik hale getirebilmek ve içeriğinin zenginleşmesine katkıda bulunabilmek amacıyla önümüzdeki dört sayının özel gündem başlıklarını belirledik. Bu başlıkları belirlerken temel bilimsel yaklaşıma özel vurgu yapmayı öncelikli hedef olarak seçtik.

Diğer bütün bilim alanlarında olduğu gibi, psikoloji disiplininde de temel bilimsel yaklaşımın araştırma, yayın ve uygulamaların merkezinde yer alması gerekmektedir. Araştırma ve uygulamaların kalitesini arttırabilmek bu temel bilimsel nosyonun ne kadar içselleştirildiğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle Bültenlerin bilimsel yaklaşıma odaklanan sayılarının, psikoloji disiplininde eğitim görmekte olan ve faaliyet gösteren üyelerimize, sistematik bilgi birikimini paylaşmaları ve tartışmaları açısından katkıda bulunacağını düşünmekteyiz.

Bu hedefler çerçevesinde "Bilim ve Yöntem" gündemi ile bu sayı hayat buldu. Bültenin gelecek sayısı için belirlediğimiz özel gündem başlığı ve gündeme uygun olduğunu düşündüğümüz ana konu başlıkları yanda sıralanmıştır.

Psikolojinin Tarihsel Gelişimi: Ekoller, Paradigmalar ve Perspektifler

- * Ekollerin tanıtımı
- * Ekollerin gelişimlerini etkileyen önemli tarihsel olaylar
- * Ekol karşılaştırmaları ve eleştirileri
- * İnsan modelleri
- * Psikolojide paradigma çatışmaları
- * Diğer

Geçmişte de olduğu gibi özel gündem kapsamı dışında kalan haberlere, tartışmalara, makalelere ve duyurulara yer verilmeye devam edilecektir. Sizleri göndereceğiniz yazılarınızla Bülten'e katkıda bulunmaya davet ediyoruz.

Yazılarınızı, bulten@psikolog.org.tr e-posta adresine gönderebilirsiniz.

Yayın Ekibi adına,

Dr. Okan Cem Çırakoğlu
TPD Genel Başkan Yardımcısı

TÜRK PSİKOLOGLAR DERNEĞİ
Türk Psikologlar Derneği İnternet Sitesi
- <http://www.psikolog.org.tr> -